

Historisch Jaarboek Delft 2021

historische
vereniging

DELFA
BATAVORUM

Historisch Jaarboek Delft 2021

NUMMER 30

Historisch Jaarboek Delft 2021

historische
vereniging

DELFIGA
BATAVORUM

Colofon

Historisch Jaarboek Delft is een uitgave van de Historische Vereniging Delfia Batavorum in samenwerking met Virtùmedia bv

Redactie

Peter Becker, voorzitter
Wilma van Giersbergen
Peter van der Krogt
Peter van der Kruk
Ingrid van der Vlis, bureauredacteur
Bas van der Wulp

Illustratieredactie René van der Krogt

Ontwerp Rimke Bartels, Twin Media bv

Vormgeving Donna van Kessel, Twin Media bv

Druk Veldhuis Media bv

ISSN 0927-409X

© 2021 De auteurs en Historische Vereniging Delfia Batavorum

Alle rechten voorbehouden. Niets van deze uitgave mag zonder voorafgaande toestemming van de uitgever worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt.

Hoewel aan de totstandkoming van deze uitgave uiterste zorg is besteed, aanvaarden de auteurs en de uitgever geen aansprakelijkheid voor eventuele fouten en onvolkomenheden, noch voor de gevolgen hiervan.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de auteursrechten van de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Zij die menen nog zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich tot de uitgever wenden.

Afkortingen die in *Historisch Jaarboek Delft* gebruikt worden:

AMD	Archeologie & Monumenten Delft
AVS	Atlas van Stolk, Rotterdam
CBG	Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag
DM	Dordrechts Museum
MPD	Museum Prinsenhof Delft
NA	Nationaal Archief, Den Haag
NIOD	Instituut voor oorlogs-, holocaust- en genocidestudies
PC	Particuliere collectie
RAB	Rijksarchief Brussel
RKD	Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis
RMA	Rijksmuseum, Amsterdam
SAD	Stadsarchief Delft
TMH	Teylers Museum, Haarlem
VMA	Verzetsmuseum, Amsterdam

Inhoud

Het eeuwenoude boerenbedrijf aan de Rotterdamseweg 9

Aart Struijk

De Delftse topografische afbeeldingen van Abraham Rademaker en Leon Schenk 27

Wim Weve

Guillaume de Gendt (1768-1840) 45

Het roerige leven van een oorlogsprofiteur in de
nadagen van Napoleon

Kees van der Wiel

Johannes Hari schilderde een bijzonder ‘babbelstuk’ van familie De Gendt 63

Mark Broch

Een geheimzinnige ziekte 71

Delft en de Spaanse griep

Hans Mous

Het oorlogsverleden van AV'40 83

Sporten tijdens de Duitse bezetting

Trudy van der Wees

Het oorlogsdagboek van Stans Smits 99

Nooit verstuurde brieven naar Kiel

Ingrid van der Vlis

RUBRIEKEN

Woord vooraf 7

Kroniek over 2020 118

Peter en René van der Krogt

**Archeologische kroniek
over 2020** 134

Archeologie & Monumenten Delft

Nieuwe straatnamen in 2020 141

Peter van der Krogt

**Jaarverslag Historische
Vereniging Delfia Batavorum
over 2020** 145

De herinnering aan 75 jaar vrijheid wordt op 4 mei 2020 levend gehouden met de eerste Delftse Digitale Dodenherdenking. Burgemeester Marja van Bijsterveldt legt hier met haar echtgenoot een krans bij het monument op begraafplaats Jaffa, zonder publiek. (FOTO KOOS BOMMELÉ)

Woord vooraf

Verzuchten dat we in ‘bijzondere tijden’ leven, is inmiddels cliché. En dat veel ‘anders dan anders’ gaat, ligt ook voor de hand. Toen we een jaar geleden het *Historisch Jaarboek Delft* vanwege de coronabeperkingen op een alternatieve manier moesten presenteren, leek dat een eenmalige uitzondering. Maar nu? Bij het ter perse gaan van deze editie weten we het nog niet. Gelukkig weten we inmiddels wel dat er genoeg alternatieven zijn om de historische verhalen over Delft feestelijk te lanceren. En dat is maar goed ook, want we zijn trots op weer een goedgevuld en zeer leeswaardig *Historisch Jaarboek Delft*.

Aart Struijk duikt in de eeuwenoude geschiedenis van het boerenleven langs de Rotterdamseweg, geïllustreerd met nog onbekend uniek fotomateriaal. Wim Weve maakt helder hoe het nu precies zit met de vele stadsgezichten van Abraham Rademaker en Leon Schenk; hoe kan het dat deze niet altijd gelijk aan elkaar zijn? Kees van der Wiel ontrafelt het tumultueuze leven van de negentiende-eeuwse vrijbuiters Guillaume de Gendt en Mark Broch gaat dieper in op een bijzonder familieportret van deze zelfde Delftenaar.

Drie andere artikelen sluiten bij de actualiteit aan. In het afgelopen jaar herdachten we 75 jaar vrijheid. Trudy van der Wees schrijft over AV'40, de in de Tweede Wereldoorlog opgerichte atletiekvereniging waar naast sportprestaties ook actief verzet geleverd werd. Een ander aspect van de oorlogsjaren betreft de arbeidsinzet. Ingrid van der Vlis maakt gebruik van een uniek en ontroerend egodocument: de brieven die Stans Smits aan haar te werk gestelde verloofde schreef. Eveneens actueel is het verhaal van Hans Mous die laat zien hoe Delft in het verleden met een pandemie omging, en wel met de Spaanse griep in 1918. Ook toen ontwrichtte een onbekend virus de wereld.

Tot slot zijn er de rubrieken, waarin u kunt lezen dat Delft op het gebied van erfgoed niet stil stond in 2020. Delfia Batavorum liet op diverse vlakken van zich horen, de dienst Archeologie & Monumenten haalde opvallend veel uit de Delftse bodem tevoorschijn en de stad heeft er weer volop nieuwe straatnamen bij. Tien jaar lang verzorgde Gab Lansbergen de kroniek, we zijn hem daarvoor veel dank verschuldigd. Peter en René van der Krogt nemen het stokje nu over en starten met een kroniek in enigszins aangepaste vorm. Herhaaldelijk lezen dat iets ‘niet doorging in verband met coronamaatregelen’ leek niet opportuun. U laten zien wat er wél allemaal gebeurde, lijkt ons vele malen interessanter!

DE REDACTIE

Ontdek meer dan 750 jaar geschiedenis in het Stadsarchief Delft

Het Stadsarchief Delft bewaart de archieven van Delft en haar partnergemeenten Rijswijk, Pijnacker-Nootdorp en Midden-Delfland. Kilometers archief-, bibliotheek- en beeldmateriaal vormen de getuigenissen van de rijke geschiedenis van Delft en haar omgeving.

Op onze website is te vinden welke archieven wij beheren. Ook is steeds meer materiaal online beschikbaar. Voor het raadplegen van originele archiefstukken bezoekt u onze studiezaal met de modernste onderzoeksfaciliteiten.

Onze deskundige medewerkers adviseren u graag over hoe u uw weg kunt vinden in de archieven en collecties. Ook organiseert het Stadsarchief regelmatig cursussen en inloopspreekuren die u helpen bij uw onderzoek.

Openingstijden

Dinsdag t/m donderdag van 9.00 tot 17.00 uur

Gantel 21
2635 DP Den Hoorn
Telefoon 015-2602341
stadsarchief@delft.nl
www.stadsarchiefdelft.nl

Het eeuwenoude boerenbedrijf aan de Rotterdamseweg

AART STRUIJK

De Rotterdamseweg vormt van oudsher een belangrijke verbindingroute tussen Delft en Rotterdam, gunstig gelegen parallel aan de Schie. Nadat de Schie omstreeks 1100 vanuit Overschie in noordelijke richting werd verlengd, hebben bewoners zich vanwege de goede verbindingen langs het water gevestigd. Het gebied aan weerszijden van de Schie ten zuiden van de Oudelaanmolensloot behoort zelfs tot de vroegste ontginningen rond Delft. Op de kaart van Jacob van Deventer van 1557 is te zien dat er toen enkele boerderijen aan de Rotterdamseweg stonden, en dat is tot ver in de twintigste eeuw zo gebleven.

AART STRUIJK

(Delft 1950) doet al lange tijd onderzoek naar de geschiedenis van de Delftse molens en schreef daarover diverse artikelen. Als amateurhistoricus schrijft hij af en toe ook over de plaatselijke geschiedenis, om onderwerpen aan de vergetelheid te ontrukken.

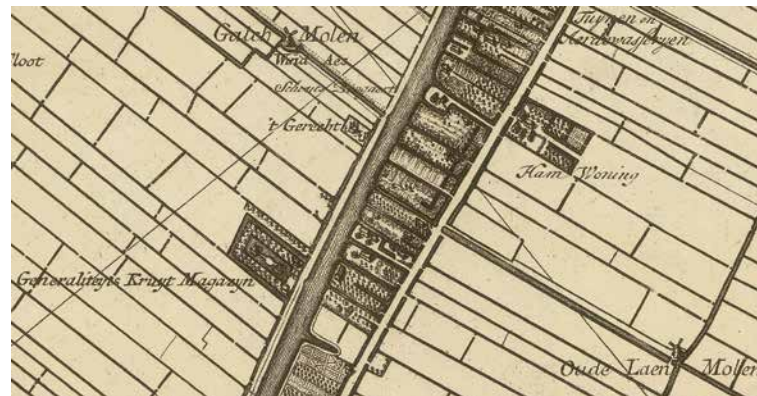
In de vroege Middeleeuwen was er in de omgeving van Vlaardingen en Rotterdam reeds bewoning. Onder leiding van de West-Friese graven begonnen bewoners omstreeks het jaar 950 met het ontginnen en in cultuur brengen van het zuidelijk deel van het huidige Schiegebied. Door het graven van sloten legden zij het moerassige gebied droog. De sloten waterden af op de Schie, een van de veenwater-tjes die in verbinding stond met de Merwede, zoals de Maas destijds werd genoemd.¹ Omstreeks 1100 werd de Schie in fasen doorgetrokken in noordelijke richting. Daar lag immers de hof van Delft, de grafelijke vroomhoeve van waaruit het gebied in cultuur werd gebracht. Ten noorden van de vroomhoeve stonden enkele huisjes en kleine boerderijen op opgehoogde erven. Het was nog een kleine nederzetting die later zou uitgroeien tot de stad Delft.²

De nieuwe vaart, de Delf, was niet alleen een afwateringskanaal van de veengebieden, maar ook een belangrijke verbinding voor vervoer over water. Dat was de reden dat de mensen zich langs het water vestigden. Ten zuiden van de vroomhoeve zijn langs de Delf kleine boerderijtjes gebouwd, die ieder een erf hadden dat ongeveer 100 meter doorliep in oostelijke richting. Aan de achterzijde daarvan was een pad in

2 De Rotterdamseweg vanuit de lucht, ca. 1920. In het midden de Lijmfabiek, rechtsboven de boerderijen langs de Schie. (SAD)

3 De omgeving van de Schie en de Rotterdamseweg op de kaart van Kruikius, 1712. (SAD 114868)

zuidelijke richting aangelegd om de erven met elkaar te verbinden. Dit is de oorsprong van de Rotterdamseweg.

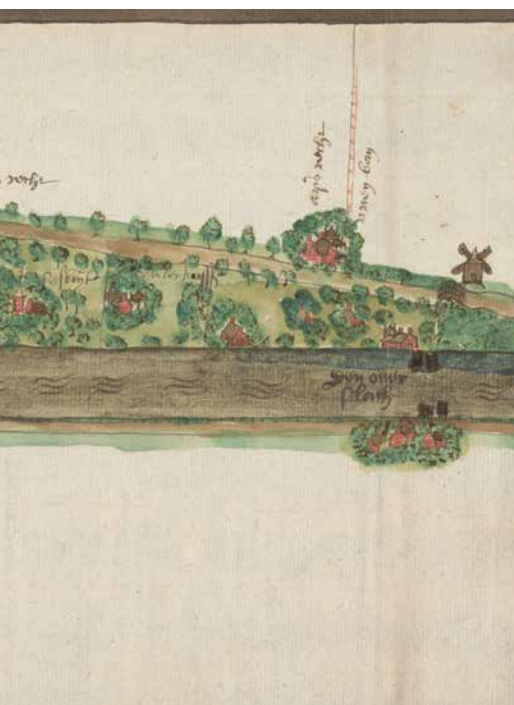
De ontginning van het gebied ten zuiden van Delft is bloksgewijs uitgevoerd. De ontginningsblokken ten oosten van de Schie staan nog aangegeven op de kaart van Kruikius (1712), zoals het Oudelaansblok, het Ruijvenesblok en het Caritaatsblok. Het Oudelaansblok was een veenachtig gebied en was een van de oudste ontginningen ten zuiden van Delft. Ieder blok of gebied had omstreeks 1440 reeds zijn eigen poldermolen.³

De Schie kreeg als waterverbinding in 1389 een grotere betekenis toen de stad Delft toestemming kreeg om bij Overschie een kanaal te graven naar de Maas. Daar werd een sluis aangelegd. Op deze plek is Delfshaven ontstaan.⁴ In 1436 werd de Schie verbreed, waardoor Delft beter bereikbaar was voor grotere schepen.⁵

DE OUDST BEKENDE LANDEIGENAREN

Ter hoogte van het Oudelaansblok is in de loop der tijd een aantal woningen of boerderijen gebouwd langs de Schie, zoals op de kaart van Jacob van Deventer van 1557 is aangegeven. (afb. 8) Het is mogelijk dat deze woningen met de komst van het Spaanse leger in 1572 zijn afgebroken, zoals de meeste gebouwen en boerderijen in de directe omgeving van Delft.

In een belastingregister van Vrijenban uit 1557 is te lezen dat vrijwel alle Delftse kloosters bezittingen hadden in dat gebied.⁶ Ook de Heilige Geestmeesters, het Oude Gasthuis

1 Kaart van het Schiegebied en de Rotterdamseweg, 1561 (detail). (RAB, HOGE RAAD VAN MECHELEN, A 107, BEROEPEN HOLLAND 698-1)

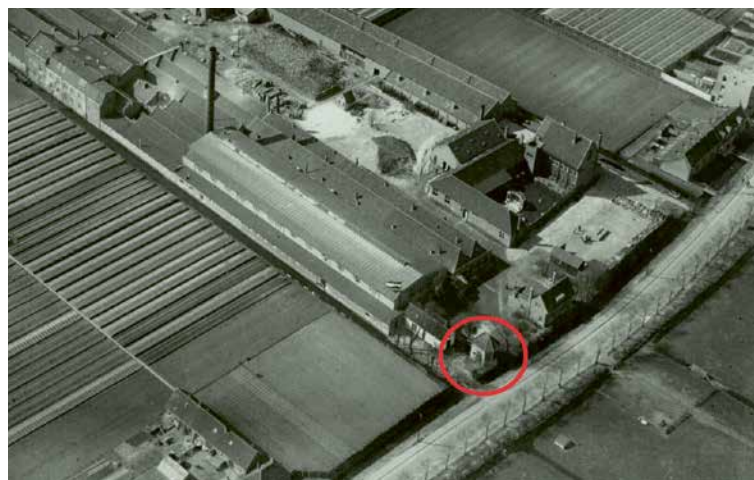

4 Boerderij de Hamwoning met de monumentale Hammenpoort uit 1608, 2015. (FOTO AUTEUR)

van Delft, en de Vrouwe van Rijnsburg bezaten hier percelen. Zij verpachtten het land aan grote en kleine boeren. Andere eigenaren waren rijke en vooraanstaande families, zoals Van Almonde, Duijst, Brasser, en De Heuijter. In een belastingboek van 1561 worden de families Van Assendelft, Van der Lelij, Van der Goes, Van Ruijven en de baron van Wassenaar genoemd.⁷

In 1732 heeft het Hoogheemraadschap van Delfland een lijst van ‘verhoefslaagden’ opgesteld. Daarop komen de namen voor van de eigenaren van de percelen langs de Schie, met erachter de namen van de pachters of gebruikers van het land. In enkele gevallen waren de gebruikers tevens eigenaar. De eigenaren werden aangeslagen voor het onderhoud van de dijken en kaden. De breedte van het perceel bepaalde de hoogte van de aanslag. Nadere bestudering van deze lijst leert dat anno 1732 een deel van de landen nog steeds in bezit was van het Gasthuis, het Weeshuis of het Meisjeshuis in Delft. De Delftse kloosters kwamen niet meer op de lijst voor omdat omstreeks 1572 hun bezittingen en landerijen door de Staten van Holland waren geconfisqueerd en aan particulieren verkocht. In 1732 kwamen dan ook uitsluitend rijke en vooraanstaande families voor als grondbezitter, zoals Van Meurs, Van der Kooij, Zuidgeest en Van der Speck.⁸

Op de kaart van Kruikius is te zien dat langs de Schie kooltuinen waren aangelegd en dat er een aantal ‘aardewasscherijen’ was ten behoeve van de plateelbakkerijen. (afb. 3) De laag gelegen landerijen ten oosten van de weg in de Zuid-

5 Op deze luchtfoto van De Porceleynse Fles uit 1923 is langs de weg nog een theekoepel te zien. (KLM AEROCARTO)

polder van Delfgauw waren niet bewoond en waren voornamelijk in gebruik als hooi- en weiland. De Hamwoning met zijn unieke toegangspoort uit 1608 was lange tijd de enige bebouwing aan de oostzijde van de weg. (afb. 4, zie ook p. 135-136)

In de zestiende en zeventiende eeuw verrezen rondom Delft enkele aanzienlijke buitenplaatsen, zoals Sion, Altena, Pasgeld en Reineveld. Het waren grote landhuizen met de nodige allure: kleine paleisjes te midden van een grote tuin met vijvers en parken met een rosarium. Op het terrein stonden koetshuizen en stallen, maar ook prieeltjes en oranje-rieën. Deze buitenplaatsen waren in bezit van vooraanstaande personen en rijke families. Minder bekend is dat in de achttiende eeuw veel welgestelde Delftenaren een buitenverblijf hadden aan de Rotterdamseweg langs de Schie, vaak met een theekoepel aan de weg of bij het water. Het waren de wat kleinere buitenplaatsen, zoals Pas Buiten, Lierzicht, Schiegenoegen en Schiezicht.⁹ Enkele van die buitenplaatsen zijn ontstaan bij een aardewasserij.

ONTWIKKELING VAN DE ROTTERDAMSEWEG

Wij moeten ons niet te veel voorstellen van een straatweg in de achttiende eeuw. Buiten de stad waren doorgaande wegen vaak slecht onderhouden. De wegen waren moeilijk begaanbaar en in de regentijd en 's winters was er geen doorkomen aan. In 1772 werd op last van de schout van het ambacht Hof van Delft de Rotterdamseweg

gerepareerd. Kuilen en putten in de weg moesten worden opgevuld met puin en zand. Het was verboden om aarde of 'andere sagte specie' te gebruiken.¹⁰ In 1802 werd van hogerhand besloten om de weg te verbreden en te bestraten.¹¹ Waarschijnlijk was het de bedoeling om het wegnnet goed begaanbaar te maken voor een snelle verplaatsing van leger-eenheden en soldaten.

Het gedeelte van de weg dat onderhanden werd genomen, vanaf de stad tot aan de Doenkade, was ongeveer 7 kilometer lang. De weg moest over die afstand op een breedte van 22 voet worden gebracht, dat is ongeveer 7 meter. Om de verbeteringen aan de weg te financieren werd een tol geplaatst.¹² In het voorjaar van 1805 werden ook de dijken langs de Schie verbeterd. De golfslag van voorbijvarende schepen was erg hoog en bracht schade toe aan de oevers.¹³

Het is waarschijnlijk dat bij de wegverbreding aan weerszijden van de weg slootjes zijn aangelegd. Het waren soms niet meer dan smalle gootjes, maar het water bleef daardoor tijdens regenbuien niet meer op de straatweg staan. De meeste slootjes aan de westzijde van de weg stonden in verbinding met de Schie. Veel bewoners maakten een bruggetje over de sloot naar hun huis of boerderij, die hebben tot ver in de twintigste eeuw bestaan. Bij enkele huizen werden de slootjes nog lange tijd als riool gebruikt.

De boerderijen ten zuiden van de Oudelaanmolensloot hadden hun landerijen voor een deel in de directe omgeving aan de oostzijde van de weg, in de Zuidpolder van Delfgauw,

6 De Rotterdamseweg in 1828. Op deze tekening van Balthasar Jooss is waarschijnlijk de Overslagmolen afgebeeld. (SAD 3527)

7 Daan Zuijdgeest met een paaskoe, omstreeks 1920. (FOTO FAMILIE ZUIJDGEEST)

of verderop. Maar in vroeger tijden hadden boeren ook wel hooi- en weiland in de polder van Papsouw aan de westzijde van de Schie. Zo kocht Adam van Meurs in 1692 een stuk weiland aan de Papsouwseweg ter hoogte van 'het Gerecht', dat was nabij de Galgmolen.¹⁴ Enkele jaren later kocht hij 7 morgen land van de Vrouwe van Raaphorst. Het land lag buiten de Kethelpoort aan de Schie nabij het 'Generaliteits magasin' en was afkomstig 'uijttien boedel van den gewesenen raetspencionaris mr. Johan van Oldenbarnevelt', zo wordt nadrukkelijk vermeld.¹⁵

Het lijkt niet logisch om als boer land te hebben aan de andere kant van de Schie. De doorgaande vaarwegen waren echter een stuk smaller en ondieper dan tegenwoordig. Zo waren er in de Vliet tussen Leidschendam en Leiden nog lange tijd weddes, ondiepten waar de koeien doorheen konden waden. Wellicht was dat met de Schie ook het geval. In latere tijden werden de koeien in het najaar met een schuit overgezet, zodat zij de winter in de stallen konden doorbrengen. In de twintigste eeuw had schipper Adriaan van der Wilt daar een speciale schuit voor.

Hoe groot een boerenbedrijf was hing uiteraard af van de kapitaalcracht van de eigenaar. Men kon de welstand van de boer afleiden aan de grootte van de veestapel, het aantal hectaren land dat hij in bezit had, en aan het aantal knechten en dienstbodes dat in dienst was. Zo was Daan Zuijdgeest (1888-1972), die aan de westzijde van de Schie een goedlopend boerenbedrijf had, in bezit van een koeienstal waar 28 koeien in konden. Ter vergelijking: de familie Zeeuw op de Hamwoning had op enig moment bijna 80 koeien. Sommige rijke boeren hadden wel 30 tot 40 hectare land.

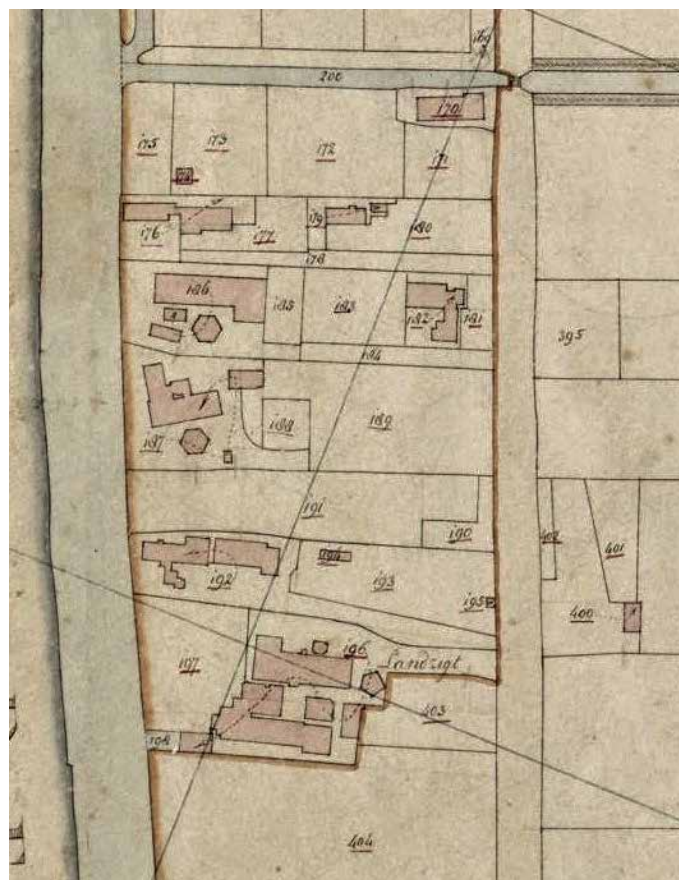
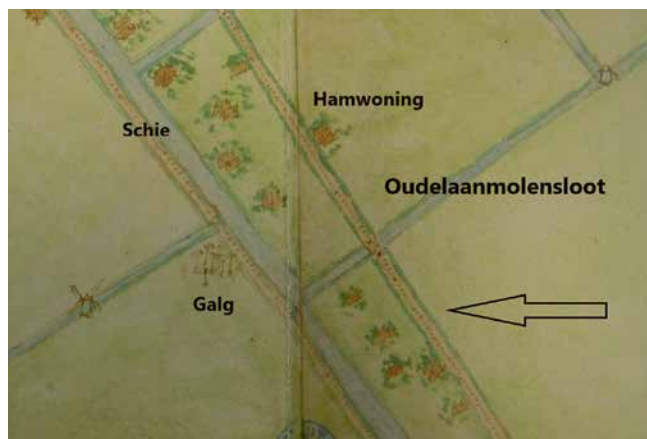
Vijf boerderijen uit de tijd van Jacob van Deventer

Op de kaart van Jacob van Deventer van 1557 staan direct ten zuiden van de Oudelaanmolensloot vijf boerderijen of woningen aangegeven. (afb. 8) Die stonden niet direct langs het water, maar meer centraal op het erf, terwijl de twee zuidelijke woningen aan de weg stonden. Tot in de jaren zestig van de twintigste eeuw hebben op deze percelen boerderijen gestaan. De locatie van deze boerderijen is dus al bijzonder oud. De kaart uit 1557 is helaas niet exact te vergelijken met de kaart van Kruikius, en ook niet een-op-een met de percelen die op de kadastrale kaart van 1832 zijn aangegeven. (afb. 9) Om praktische redenen werden de boerderijen later dichterbij de Schie

gebouwd. Vervoer over water was gemakkelijk en soms zelfs de enige manier om personen, dieren en goederen te verplaatsen. In diverse akten wordt vermeld dat het erf via een

oprijlaan vanaf de weg bereikbaar was. Die oprijlanen werden later in de volksmond aangeduid als bijvoorbeeld het laantje van Stap, of het laantje van Zuidgeest.

8 Detail uit de kaart van Jacob van Deventer, 1557. Ten zuiden van de Oudelaanmolensloot worden enkele boerderijen aangegeven. (SAD)

9 De percelen langs de Schie direct ten zuiden van de Oudelaanmolensloot op de kadastrale kaart van Vrijenban. (DETAIL VAN KAART: C1 ZUIDPOLDER NOORD)

Aan de hand van archiefakten en de waarbrieven uit het huizenprotocol wordt gepoogd een overzicht te geven van de bewoningsgeschiedenis van de boerderijen. Dat is niet altijd eenvoudig gebleken omdat de bronnen elkaar soms tegenspreken. Zo komen de namen uit de lijst van de verhoefslaagden niet altijd voor in de waarbrieven. Een reden hiervoor is niet bekend. Hieronder volgt een korte beschrijving, in zuidelijke richting, te beginnen bij het perceel ten zuiden van de Oudelaanmolensloot.

HET PERCEEL AAN DE OUDELAANMOLENSLOOT

Op de kaart van Van Deventer is te zien dat er op het perceel direct ten zuiden van de Oudelaanmolensloot in 1557 reeds bebouwing was. Voor zover bekend was dat geen boerderij, maar stond er wel een stenen huis. De grond was waarschijnlijk in gebruik als een tuinderij, of kooltuin zoals dat vroeger werd genoemd. Omstreeks 1700 woonde Jan Lievensz. Schilperoord er. Op de lijst der verhoefslaagden (1732) staat vermeld dat het perceel eigendom was van de heer Van Groenewegen, die het verhuurde aan Arij van Meurs. Vele jaren later was het perceel eigendom van Leendert Treurniet. Omstreeks 1800 kwam het in bezit van Adrianus van Es, een timmerman en molenmaker, afkomstig uit Hazerswoude. Zijn vrouw Neeltje van den Bosch heeft na zijn overlijden de molenmakers- en timmermanswinkel

10 Het boerderijtje van Van der Stap in de jaren vijftig van de twintigste eeuw. (FOTO FAMILIE VAN DER STAP)

11 De scheepswerf van Janus Bouter (rechts), omstreeks 1960. (FOTO FAMILIE BOUTER)

voortgezet. Na haar dood in 1824 is het bedrijf overgenomen door haar schoonzoon Jacob Korevaar, die eveneens timmerman en molenmaker was. In 1876 is het perceel gekocht door de zandschipper Leendert de Boo. Hij heeft het terrein ingericht voor de opslag van grind en zand. De schuren en gebouwen liet hij staan om ze te gebruiken als opslagplaats.¹⁶

1 DE BOERDERIJ VAN VAN DER STAP

Het perceel ten zuiden van het vorige was op de kaart van Van Deventer onbebouwd. De oudst bekende eigenaren zijn Joost Jorisz. en Pieter Jorisz. Het zijn ongetwijfeld broers, maar hun familienaam is niet overgeleverd. Waarschijnlijk is hier in de loop van de zeventiende eeuw een

boerderij of woning gebouwd. De grond was toen in bezit van Jan Cornelisz. Dijkxhoorn en daarna van zijn zoon Cornelis. Omstreeks 1690 was Cornelis Gerritsz. Zuidgeest de eigenaar. Hij verkocht de boerderij acht jaar later voor 400 gulden aan Geertruij van der Burgh, de weduwe van burgemeester Johan Duijst van Voorhout. Het is een typisch voorbeeld van een geldbelegging. Na haar dood werd de boerderij beschreven als ‘een wooning met erf, barch en schuijr’ en ‘met een laan uitcomende op de Rotterdamse Rijweght’.¹⁷ De volgende eigenaar, Govert van Wouw, verkocht de boerderij in 1715 aan zijn zwager Pieter Pietersz. van Rijn, die hem twee jaar later alweer voor 800 gulden verkocht aan Hendrik Fransz. de Kok. Voor het eerst wordt in de akte expliciet vermeld dat de nieuwe eigenaar sluisgeld moest betalen, evenals de verponding (‘den heer zijn regt’) van 3 gulden per jaar.¹⁸ Bijzonder aan dit perceel is dat Janus

Bouter in de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw naast de boerderij een kleine scheepmakerij begon voor reparatie en onderhoud van kleine scheepjes. Het bedrijfje heeft niet zo heel lang bestaan. Het terrein is in de jaren zestig gekocht door firma De Boo voor uitbreiding van hun bedrijf.

2 DE BOERDERIJ VAN ZUIJDGEEST

Op het derde perceel, zuidelijk gelegen ten opzichte van het vorige, is op de kaart van 1557 een boerderij te zien; op de kadastrale kaart van 1832 wordt het perceel aangeduid als C 183-186. De boerderij is lange tijd in bezit geweest van de familie Van Meurs. De lijst der verhoefslaagden van 1732 vermeldt dat Ary Aemsz. van Meurs eigenaar was, en dat hij het land en de grond zelf in gebruik had. Na het overlijden van Ary werd de boerderij in 1784 voor 3100 gulden verkocht aan zijn kleinzoon Damianus Zuidgeest. Bij dat bedrag was bijna 8 morgen land inbegrepen,

gelegen aan de Rotterdamseweg. In de verkoopakte wordt het verkochte omschreven als ‘een bouwmanswoning bestaande in een huis, schuren, bargaen, en een boomgaard’.¹⁹ Vele jaren later, in 1850, werd kleinzoon Pieter Zuidgeest eigenaar van de boerderij. Het bezit was inmiddels aanzienlijk uitgebreid met enkele percelen weiland in de Zuidpolder en in de Papsouwsepolder; daar bezat Zuidgeest een weiland achter de toen onlangs aangelegde spoorlijn, aan de Papsouwseweg. Dit alles had een waarde van 15.340 gulden. Het geeft aan dat hier welgestelde families woonden. In 1872 verkocht Pieter de boerderij aan zijn zoon Damianus (1846-1917).²⁰ Tot de afbraak in de jaren zestig van de twintigste eeuw was de boerderij eigendom van twee van zijn kleinzoons, de broers Daan en Arie Zuidgeest en hun gezinnen.

3 DE BOERDERIJ VAN TOON VAN DER DRIFT

Op het perceel dat op de kadastrale kaart wordt aangeduid als C 187-189 stond waarschijnlijk in 1557 al een boerderij. Het is echter niet erg duidelijk aangegeven op de bewuste kaart. Over de bewoners in de zeventiende eeuw is niet veel bekend. Op de lijst der verhoefslaagden wordt vermeld dat Cornelis van Collen en later Hendrik van der Dussen eigenaar waren; de huurder of pachter was Joris Ammerlaan. Het is waarschijnlijk dat Ammerlaan deze boerderij heeft gekocht, want

12 Zijgevel van de boerderij van Zuidgeest aan de Rotterdamseweg 308, 1941. (SAD 3329)

14 Het huis Buitenlust, met links het bruggetje over de sloot.
(FOTO FAMILIE VAN DER DRIFT)

in 1784 was zijn schoonzoon Willem van der Drift eigenaar. Ammerlaan pachtte van dezelfde eigenaren trouwens ook de boerderij die op een zuidelijk gelegen perceel stond.²¹

In 1832 was Arie Kersbergen eigenaar; hij was tevens in bezit van het grote perceel ten zuiden ervan. Hij heeft de boerderij verkocht of gelegateerd aan zijn schoonzoon Pieter Zuijggeest, die

al eigenaar was van de boerderij twee percelen noordelijk ervan. De boerderij met de uitgestrekte landerijen had in 1864 een waarde van 22.300 gulden. Zuijggeest verkocht de boerderij in 1872 aan zijn zoon Adrianus (Arie) Zuijggeest, die was getrouwd met Catharina van der Drift.²² Het huwelijk van Adrianus bleef kinderloos; hij verkocht de boerderij in 1891 aan zijn zwager Willem Adrianus van der Drift (1851-1937). Diens jongste zoon Anton (Toon) van der Drift nam de boerderij van zijn vader over. Ook deze boerderij is in de jaren zestig afgebroken bij de uitbreiding van het industrieterrein van firma De Boo.

Omstreeks 1900 werd vóór de boerderij, bijna aan de weg, een riant huis gebouwd waar de ouders van de boer hun oude dag konden slijten. De zoon en opvolger had zodoende de gehele boerderij tot zijn beschikking. Het huis kreeg de naam Buitenlust. Na het overlijden van de ouders in 1937 is het huis verhuurd. Er waren uiteraard ook ‘gepensioneerde’ boeren die er de voorkeur aan gaven om in de stad te gaan wonen. Voor de vrouw des huizes was het een groot gemak om nu eens vlakbij de winkels te wonen. Bovendien bevond de kerk zich nu op loopafstand van hun huis.

4 HET WOONHUIS VAN VAN 'T WOUTD

Het erf direct ten noorden van de boerderij Landzicht wordt op de kadastrale kaart aangegeven met C

15 Een luchtfoto van de boerderij Landzicht, 1952. Rechtsboven het woonhuis van de familie Van 't Woudt. (FOTO FAMILIE VAN DER DRIFT)

192-195. Het erf behoorde waarschijnlijk bij het langgerekte perceel dat er noordelijk van lag (nr. 191 op de kadastrale kaart). De woning die op de kaart van Kruikius is te zien, is na 1557 gebouwd. Enkele generaties van de familie Van Meurs hebben er gewoond. Zij hadden hier waarschijnlijk geen boerderij maar een woonhuis; in een akte is sprake van een 'huismanswoning'. De beide percelen zijn verkocht aan de familie Van Noorden. Teunis Buijs, getrouwd met Cornelia Voskuil, de weduwe Van Noorden, werd de nieuwe eigenaar. Jaren later, in 1802, verkochten zij het huis en erf aan Cornelis Voskuil, een broer van Cornelia.²³ In 1832 was het terrein eigendom van Jacob Koorevaar. In de loop van de negentiende eeuw is direct aan het water een woning gebouwd. De kadastrale kaart vermeldt een woning, een boomgaard en een koepel die

17 Boerderij Landzicht omstreeks 1950. (FOTO FAMILIE VAN DER DRIFT)

langs de weg stond. Aan het eind van de negentiende eeuw zijn langs de oprit twee rijen van vier kleine huisjes gebouwd en aan de weg is een rijtje van vijf kleine huisjes neergezet. In de jaren twintig van de twintigste eeuw hebben de gebroeders Van 't Woudt er hun bedrijf gevestigd. Hun woning aan de Schie is als enige

16 De Rotterdamseweg ter hoogte van de boerderij Landzicht, ca. 1950. Links de vijf kleine huisjes aan de weg. (SAD 5085)

behouden gebleven, evenals het huis nummer 316. De broers verkochten en verhuurden rijplaten, machines, pompen, vijzels en zelfs directieketen – alles waar het bedrijfsleven belangstelling voor zou kunnen hebben. Omstreeks 1965 is het terrein met het huis verkocht aan de firma Koolschijn, die er tot op heden is gevestigd. Alle

18 Huize Weltevreden bij boerderij Landzicht.
(FOTO FAMILIE VAN DER DRIFT)

19 Gerrit van der Drift voor zijn huis Weltevreden, met drie van zijn kleinkinderen, en zijn huishoudster, ca. 1920. (FOTO FAMILIE VAN DER DRIFT)

andere huisjes zijn in de jaren zestig afgebroken.

5 BOERDERIJ LANDZICHT
De zuidelijke boerderij die op de kaart van Van Deventer wordt aangegeven, werd pas in de negentiende eeuw Landzicht, genoemd; het laatste adres was Rotterdamseweg 358. Een bewaard gebleven gevelsteen met het jaartal 1657 geeft aan wanneer de oude, oorspronkelijke woning werd vervangen. In die tijd werd aan de overzijde van de Schie het Generaliteitsmagazijn gebouwd, tegenwoordig bekend als het Kruithuis. In sommige aktes wordt de boerderij derhalve aangeduid als ‘gelegen aan de Schie over het Generaliteits kruijtmagazijn’.²⁴ Het perceel met de opstallen was lange tijd eigendom van rijke Delftse families,

zoals Van Bleyswijck, Vallensis en Van der Dussen. Een van die eigenaren, Hendrik van der Dussen, baljuw en dijkgraaf van Delfland, overleed in 1765. Zijn vrouw verkocht een jaar later de bouwmanswoning aan Joris Ammerlaan, die de boerderij al langere tijd van haar pachtte. In 1778 trouwde Joris’ enige dochter, Cornelia, met Willem van der Drift. Vanaf die tijd is de boerderij generaties lang in bezit gebleven van deze familie Van der Drift. In 1897 werd een nieuwe boerderij gebouwd die Landzicht werd genoemd. De woning stond niet direct aan de Schie, maar een eindweegs van de weg, en was bereikbaar via een oprijlaan. Omstreeks 1911 heeft Gerrit van der Drift de villa Weltevreden laten bouwen op het land voor de boerderij en is

daar gaan wonen met zijn vrouw Jaantje. Daarna heeft ook zijn zoon Adrianus (Janus) er een tijd gewoond. In zo’n ‘ouderlijk huis’ woonden de ouders rustig maar toch direct bij de boerderij. Het huis Weltevreden is behouden gebleven en wordt nog steeds bewoond. De boerderij met het erf werd omstreeks 1988 gekocht door de bouwmaterialenhandel Koolschijn. Het gehele terrein is geëgaliseerd en in gebruik genomen als opslag voor bouwmaterialen. De boerderij bleef voorlopig gespaard en is enige jaren als opslagplaats gebruikt. Omringd door steen en beton stond de oude boerderij er ontheemd en verloren bij. Omstreeks 1997 is het pand alsnog afgebroken.

20 De familie Desaunois omstreeks 1900; links Cor en Julia van der Stap. (FOTO FAMILIE VAN DER STAP)

BOERENFAMILIES Enkele boerenfamilies woonden generaties lang op de boerderijen die op de kaart van Van Deventer staan aangegeven. In de oude akten staat soms dat de mensen van de Rotterdamseweg 'op Schie' woonden. Het waren meestal rijke families die een eigen boerderij en land bezaten, of anders het land huurden of pachtten. Enkele families zijn door huwelijken verwant aan elkaar.

Vanaf het eind van de zestiende eeuw had de familie Van Meurs hun boerderij en diverse landerijen direct ten zuiden van de Oudelaanmolensloot. Deze familie was waarschijnlijk oorspronkelijk afkomstig uit Delfland. De oudst bekende voorvader van dit geslacht is Harmen Hendricksz. van Meurs, die getrouwd was met Lijsbeth Cornelisdr. Zijn schoonvader Cornelis Vrancken, die in december 1606 overleed, woonde eveneens langs de Schie.

Na de dood van Harmen van Meurs erfde zijn zoon Hendrick (1608-1656) een groot deel van de bezittingen. Hij

was getrouwd met Trijntgen Adamsdr. van der Burch, een telg uit een oud, vooraanstaand boerengeslacht. Hendrick van Meurs had ook land in bezit aan de overzijde van de Schie, gelegen in Papsou en Abtsrecht.²⁵ Een van zijn kleinzons, Arij Aemsz. van Meurs, zette het boerenbedrijf met succes voort. Er waren echter geen mannelijke opvolgers, zodat de naam Van Meurs van deze tak verdween. In 1759 werd de nalatenschap van Arij van Meurs²⁶ verdeeld onder de erfgenamen. Twee van zijn dochters, Maria en Christina, trouwden met twee broers: Pieter en Cornelis Jacobsz. Zuijdgeest, een zogenoemd dubbel huwelijk.

De familie Zuijdgeest was ook een Delflands geslacht van landbouwers en veeboeren. Aan het eind van de zeventiende eeuw kwam Jacob Cornelisz. Zuijdgeest aan de Rotterdamseweg wonen. Hij pachtte onder meer de kapitale boerderij de Hamwoning, gelegen aan de oostzijde van de weg, later door zijn zoon Cornelis overgenomen. Na diens dood kocht zijn vrouw, Christina (Stijntje) van Meurs, in 1769 deze boerderij. Zij heeft de boerderij samen met twee zoons geleid. De derde

zoon, Damianus Zuijdgeest, kocht in 1784 voor 5000 gulden de boerderij van zijn opa Arij van Meurs.²⁶ Zijn nageslacht heeft het boerenbedrijf nog vele generaties voortgezet.

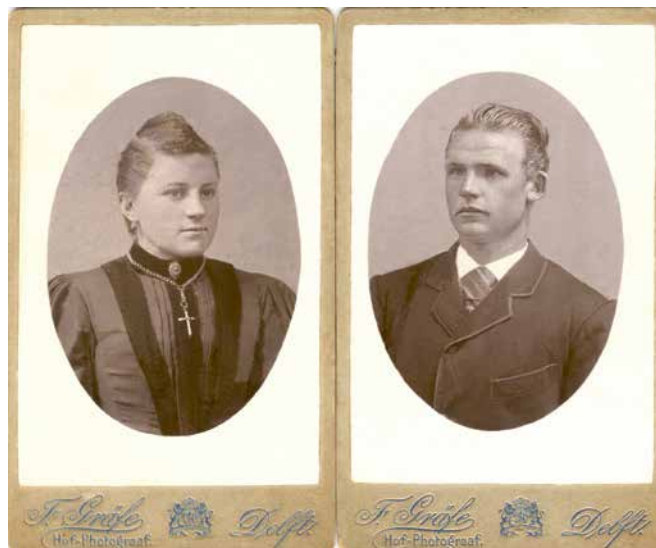
Maria Zuijdgeest, een dochter van Jacob Cornelisz., trouwde met Joris Pietersz. Ammerlaan. Hij stamde uit een Westlands boerengeslacht. In 1766 kwam Joris in de gelegenheid om een boerderij die hij al vele jaren pachtte, met schuren, een hooiberg en een boomgaard, te kopen. Het was de boerderij die later Landzicht werd genoemd. Zijn enige dochter Cornelia Ammerlaan trouwde in 1778 met Willem van der Drift.

De familie Van der Drift was afkomstig uit de omgeving van Rijswijk, maar woonde aan het eind van de zestiende eeuw ook aan de geestgronden bij Eik en Duinen. Enkele leden van deze familie woonden later in de omgeving van Schipluiden.²⁷ In 1782 kocht Willem van der Drift voor 12.750 gulden de boerderij van zijn inmiddels overleden schoonvader.²⁸ De boerderij is vanaf die tijd vele generaties in bezit gebleven van de familie.

In de loop van de negentiende eeuw kwam de familie Van der Stap naar de Rotterdamseweg, in de noordelijkste boerderij langs de Schie. Deze familie was afkomstig uit de omgeving van Pijnacker, maar verspreidde zich in de loop van de negentiende eeuw over Schipluiden, Papsouw, Hof van Delft en Vrijenban. In 1873 kocht Piet van der Stap voor 100 gulden

een stuk grond aan de Rotterdamseweg van Damianus Zuijdgeest; in 1880 kocht hij van hem een woning aan de Schie. Piet stond in die tijd bekend als spoelingschipper, blijkbaar een winstgevende onderneming. Pas later werd hij veehouder

21 Cor van der Stap en zijn vrouw Julia Desaunois.
(FAMILIE VAN DER STAP, FOTO F. GRÄFE)

23 Vaak hielpen de vrouwen mee met het dagelijkse melken. (FOTO FAMILIE VAN KOPPEN)

22 De spoelingschuit van Van der Stap in de Schie.
(FOTO FAMILIE VAN DER STAP)

24 De boeren hebben nog lang met paard en wagen gereden. (FOTO FAMILIE VAN DER DRIFT)

25 De melk werd dagelijks opgehaald; boerderij Landzicht omstreeks 1930. (FOTO FAMILIE VAN DER DRIFT)

genoemd. De jongste zoon Cor begon ook als spoelingschipper, en werd later boer en veehouder. Hij trouwde in 1898 met Julia Desaunois, afkomstig uit Antwerpen.

Piet en Alfons, twee zoons van Cor van der Stap, traden in de voetsporen van hun vader en werden beiden spoelingschipper. De oudste zoon Piet volgde later zijn vader op als veehouder. Ook deze familie moest in de jaren zestig van de twintigste eeuw hun veebedrijf beëindigen, waarna ze van de Rotterdamseweg zijn vertrokken. De jongste zoon Fons woonde met zijn vrouw Klazien als laatste in het boerderijtje aan de Schie. Het mag niet onvermeld blijven dat eind jaren vijftig van de twintigste eeuw, en daarna, veel kinderen uit de buurt op woensdag- en zaterdagmiddag bij dit echtpaar televisiekeken.

DE LAATSTE BOERDERIJEN AAN DE WEG

Vlak na de Tweede wereldoorlog lag er een grote druk op de boeren om de bevolking te voorzien van voedsel. Zij moesten zorgen voor voldoende melk, boter, kaas, eieren en vlees. Veehandelaren en slagers kwamen vandoor bij de boeren langs om zaken te doen. De boeren gingen zelf ook wel naar de veemarkten, die nog tot ver in de twintigste eeuw hebben bestaan.

Voor varkens en koeien kwam er extra krachtvoer in de vorm van spoeling, een restproduct afkomstig uit de Gist- en Spiritusfabriek, maar ook van de jeneverindustrie in Schiedam. Het is een bijzonder voedzaam graanmengsel. Met een spoelingschuit werd de spoeling opgehaald en bij de boeren rechtstreeks, meestal via een speciale goot, de stal ingepompt. De spoeling was soms nog warm, en dat stelden de dieren zeer op prijs. De spoeling bevatte alcohol, zodat de boeren het aan de waggelende gang van hun vee merkten als ze iets te veel van de spoeling hadden gedronken. Sommige boeren deden water door de spoeling, zodat die spreekwoordelijk iets dunner werd.

Alle boeren rijden tegenwoordig met tractoren, combines en vrachtwagens. Het is nog niet zo lang geleden dat de meeste boeren de melk, het hooi, het voer en andere landbouwproducten vervoerden met paard en wagen. In het hoogseizoen hielpen de vrouwen mee om het hooi op tijd binnen te halen. Tot in de jaren dertig hebben seizoenarbeiders uit Brabant in de drukke tijd bij boeren in Holland gewerkt.

26 Het geboortehuis van de auteur: Rotterdamseweg 280, afgebroken in 1968. Op de achtergrond de Lijmfabriek.

De boerenbedrijven aan de Rotterdamseweg hebben, evenals de boerderij de Hamwoning, tot ver in de jaren zestig van de vorige eeuw bestaan. Veel van de weilanden kregen een andere bestemming, waardoor de veestapel inkromp. Op den duur was het kleinschalige boerenbedrijf niet meer rendabel, en moesten veel boeren noodgedwongen stoppen. Ook het plan-Mansholt droeg daaraan bij. Het was in de jaren zestig een revolutionair plan van de Europese Commissie om de landbouw in Europa te moderniseren. Kleine familieboerderijen moesten plaatsmaken voor grootschalige en rationeel opgezette bedrijven.

 TEN SLOTTE De informatie voor dit artikel is voor het grootste deel afkomstig uit archiefakten en enkele oude belastingregisters. De auteur, die – inmiddels

27 Het gebouw van INHolland, 2010.

lang geleden – is geboren in het huis nummer 280 (afb. 26), heeft gesprekken gevoerd met enkele (voormalige) bewoners van de Rotterdamseweg, en heeft ook geput uit zijn eigen herinneringen.

Wanneer je tegenwoordig vanaf de Julianalaan over de Rotterdamseweg in zuidelijke richting loopt of rijdt, valt het op dat de weg een enigszins rommelige indruk maakt. Het is geen brede laan met allure of een voorname schaduwrijke avenue met ruisende bomen, maar veeleer een allegaartje van schijnbaar willekeurig neergezette gebouwen van allerlei formaat en bouwstijlen. Industrieel erfgoed als de Lijmfabriek staat naast typische voorbeelden van de ‘verdozing’. Zie hier het resultaat van meer dan vijftig jaar noest bouwen. Op de Hamwoning na, zijn de boerderijen verdwenen. De weilanden zijn al lang geleden veranderd in bouwterreinen. In de negentiende eeuw was aan de oostzijde van de weg nog geen enkele bebouwing. In een advertentie voor de verkoop van de buitenplaats Lierzicht in 1872 was nog sprake van ‘aangename vergezichten en een wijds uitzicht over de landerijen’. Dat is inmiddels allang verleden tijd.

NOTEN

- 1 Jaap Evert Abrahamse, Ad van der Zee en Menne Kosian, *Atlas van de Schie, 2500 jaar werken aan land en water* (Bussum 2016) 43.
- 2 Gerrit Verhoeven, *De derde stad van Holland. Geschiedenis van Delft tot 1795* (Zwolle 2015) 19.
- 3 M.C. van Leeuwen-Canneman, *Poldervorming in oostelijk Delfland aan het einde van de middeleeuwen* (Overdruk uit Hollandse Studiën 12, Dordrecht 1982) 82.
- 4 Verhoeven (2015) 86.
- 5 Verhoeven (2015) 150.
- 6 Kohier van de tiende Penning van Vrijenban 1557, NA, Archief Staten van Holland voor 1572, toegang 3.01.03 inv.nr 1465 (zie: www.hogenda.nl/hogenda-bronnen/).
- 7 Kohier van de tiende Penning van Poortland 1561, NA, Archief Staten van Holland voor 1572, toegang 3.01.03 inv.nr 1403 (zie: www.hogenda.nl/hogenda-bronnen/).
- 8 Oud-archief Hoogheemraadschap van Delfland (hierna: OAD), inv.nr 3015/2, Lijst van het verhoefslaagde van de Rotterdamsche wegh, 1732.
- 9 Aart Struijk, 'Buitenplaatsen aan de Rotterdamseweg', in: *Jaarboek Delfia Batavorum* 18 (2008) 59-69.
- 10 SAD, Archief Ambacht Hof van Delft, archiefnummer 151, inv.nr 155.
- 11 OAD, inv.nr 3017/1, 3 november 1802.
- 12 OAD, inv.nr 3017/5, 2 augustus 1803.
- 13 OAD, inv.nr 3017/11, 30 mei 1805.
- 14 SAD, Oud Stadsarchief Delft (hierna: OSA), inv.nr 2285 (folio 274v), 10 oktober 1692.
- 15 SAD, OSA inv.nr 2287 (folio 035v), 5 juni 1698.
- 16 *De Boo Delft 1876-1976*, een uitgave van A. de Boo Bestuursmaatschappij BV (1976).
- 17 SAD, OSA inv.nr 2290 (folio 103), 31 mei 1708.
- 18 SAD, OSA inv.nr 2292 (folio 089v), 8 mei 1717.
- 19 SAD, OSA inv.nr 2312 (folio 166v), 24 april 1784.
- 20 SAD, not. Schagen van Leeuwen, akte 264, 13 augustus 1872.
- 21 OAD, inv.nr 3015/2.
- 22 SAD, not. Schagen van Leeuwen, akte 265 en 266, 13 augustus 1872.
- 23 SAD, OSA inv.nr 2316 (folio 171), 26 mei 1802.
- 24 SAD, OSA inv.nr 2306 (folio 164), 11 januari 1766.
- 25 SAD, Oud Notarieel Archief (hierna: ONA) 1669 fol 263, not. J. van Beest, 13 juli 1642.
- 26 SAD, OSA inv.nr 2312 (folio 166v), 26 april 1784.
- 27 G.H.J. van der Drift, *Genealogie Van der Drift, tak Papsou-Vrijenban* (eigen uitgave van de opsteller, Zwolle 1990).
- 28 SAD, ONA 3139 akte 76, not. S. Prijn, 15 oktober 1782.

**van SILFHOUT
& HOGETOORN**

wereldmakelaars

betrokken makelaars met visie

Een maatschappelijk betrokken makelaar?
Met gevoel voor de historie van Delft?
Verkoop en waardebepaling met inzet van moderne technieken?

T (015) 212 52 88
www.vansilfhout.nl
www.wereldmakelaars.nl

Maak eens vrijblijvend een afspraak met één van onze makelaars.

Schols 't Hart

100 JAAR KWALITEIT IN NATUURSTEEN

Laan van Overvest 64-70 • 2613 DN Delft • Tel: 015-212.28.81
Internet: www.scholsenthart.nl • E-mail: info@scholsenthart.nl

De Delftse topografische afbeeldingen van Abraham Rademaker en Leon Schenk

WIM WEVE

Met dank aan Charles Dumas

Abraham Rademaker (1667-1735) tekende een groot aantal Delftse topografische voorstellingen. Vijftig ervan zijn later door een verzamelaar gebundeld in het zogenoemde Album Rademaker.¹ Andere zijn verspreid over diverse collecties. Veel van zijn tekeningen waren uitgangspunt voor gravures die hij of Leonard Schenk (1696-1767) maakten. Deze voorstellingen zijn belangrijke historisch-topografische bronnen, maar Rademaker kopieerde vaak oudere afbeeldingen waardoor zijn tekeningen onderling kunnen verschillen qua tekenstijl.² Bovendien is het niet altijd duidelijk wat de feitelijke datering van de voorstelling is. Ook nam hij een heel enkele keer een titel niet juist over. Voor een goede interpretatie van zijn afbeeldingen is het daarom noodzakelijk na te gaan of zij een ouder voorbeeld hebben gehad en wanneer dat is gemaakt.

De tekeningen in het *Album Rademaker* dateren van omstreeks 1730.³ Maar er zijn erbij die overduidelijk een oudere situatie tonen. Zo beeldt een van die tekeningen het oude stadhuis af dat in 1620 door het huidige werd vervangen. Daarvoor zal Rademaker een schilderij van het brandende stadhuis als voorbeeld hebben gebruikt.⁴ Enkele tekeningen tonen gebouwen zoals die er, zoals hij er zelf bij schreef, in 1573 uitzagen. De voorbeelden hiervoor moet hij hebben gevonden in een zestien-de-eeuws album dat zich nu in het Stadsarchief Delft bevindt.⁵ Dit bevat tekeningen van gebouwen in en rond Delft waaronder verschillende afbeeldingen van het klooster Koningsveld en het Kartuizerklooster. Deze kloosters waren gedeeltelijk afgebroken om ze voor belegerende Spaanse troepen onbruikbaar te maken. Tekeningen van de Schiedamsepoort, de Haagpoort met de Wateringsepoort en de Duyvelsgatmolen laten aanpassingen zien ter vergroting van hun verdedigbaarheid.⁶ Een tekening toont een sluis met sluishuis, waarschijnlijk de uitwateringssluys waar Maassluis bij ontstond, en drie andere laten

het kasteel Spangen bij Overschie zien. De zestiende-eeuwse tekeningen zijn amateuristisch qua tekenstijl met tot gevolg dat de kopieën van Rademaker ook niet zo geslaagd zijn. Rademaker heeft de meeste tekeningen uit het zestiende-eeuwse album nagetekend ten behoeve van gravures in zijn *Kabinet van Nederlandsche outheden en gezichten* dat in 1725 verscheen en die hij later ook opnam in zijn uitgebreidere *Kabinet van Hollandsche en Kleefse outheden*.⁷ Die kopietekeningen van Rademaker zijn verspreid geraakt en duiken soms op bij veilingen. Het zijn zowel gewassen pentekeningen in bruine inkt, bijvoorbeeld die in het *Album Rademaker*, als voorstellingen in verschillende kleuren waterverf.⁸ Uit een veilingcatalogus uit 1783 blijkt dat hij er minimaal negentien heeft gemaakt waarvan er thans slechts vier bekend zijn.⁹ De zestiende-eeuwse tekeningen van het klooster Koningsveld dragen aan de bovenzijde meestal een titel waarin de naam van dit klooster is

1a Anoniem, *Proostie van Coninxveld bij Delft*, ca. 1573. (SAD 119190)

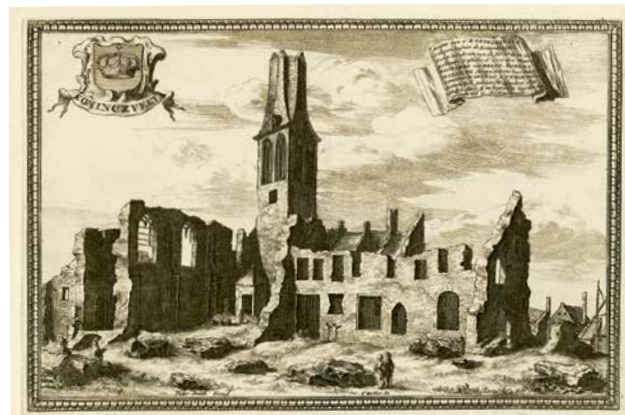
1b Gravure van A. Rademaker, 1573, uit: *Nederlandsche outheden en gezichten*, 1725. (RMA RP-P-OB-73.484)

WIM WEVE

(Delft 1947) studeerde architectuur en restauratie aan de Technische Hogeschool Delft. Hij was 25 jaar werkzaam als bouwhistoricus bij de gemeente Delft. Hij is onder meer auteur van *Huizen in Delft in de zestiende en zeventiende eeuw* (2013) en het essay 'Delftse topografie bij de Hooch' in *Pieter de Hooch in Delft. Uit de schaduw van Vermeer* (2019).

vermeld en, in enkele gevallen, het dormitorium of de proosdij, ervan. Rademaker nam de titels niet altijd correct over. (afb. 1a-b) Zo noemde hij een gebouw op drie gravures *Konings-Uythof*. In twee gevallen vermeldt het voorbeeld echter de proosdij van het klooster Koningsveld, in het andere geval draagt de tekening geen titel maar zal die ook een deel van dit klooster tonen. De vermelding van de uithof is opmerkelijk, omdat deze grafelijke hof in de zestiende eeuw al lang was verdwenen. Graaf Willem II had die hof, feitelijk een vroomhoeve, in 1251 ter beschikking gesteld aan zijn tante Rikarde om er het klooster Koningsveld te stichten. De naam Koningsveld verwijst naar de titel van rooms-koning die graaf Willem II van 1248 tot 1256 droeg. De grafelijke hof werd in de dertiende eeuw verplaatst naar een locatie aan de westzijde van de Markt in Delft; de bakstenen romp van de stadhuistoren is er nog een restant van. De hof ter plaatse van Koningsveld zal er zeker niet hebben uitgezien als het hoge, in metselwerk opgetrokken gebouw dat Rademaker 'Konings-Uythof' noemde.

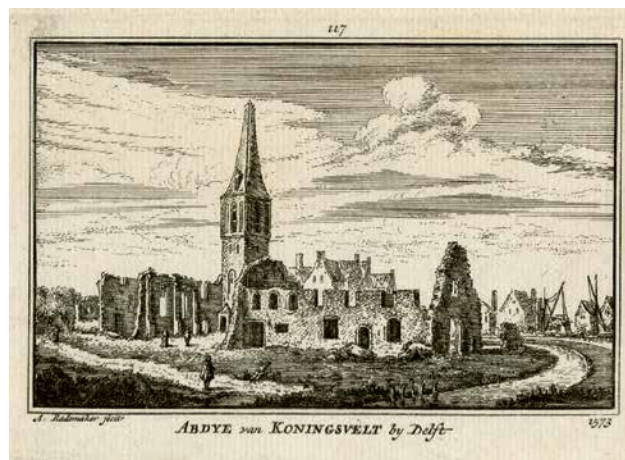
Coenraet Decker gebruikte een tekening van Koningsveld uit 1573 als voorbeeld voor een gravure die Pieter Smith in 1678 uitgaf als een randprent van de *Kaart Figuratief*. Daarop is op een banderol een uitgebreide beschrijving van Koningsveld gegeven waarin ook Konings Uithof wordt vermeld. Mogelijk heeft Rademaker daarom enkele gebouwen abusievelijk als Konings Uythof betiteld. Omdat Rademaker bijna alle voorstellingen uit 1573 in prent heeft gebracht en Decker slechts één, zal Rademaker niet Deckers gravure als voorbeeld hebben genomen, maar de tekening uit 1573. Twee kopieën die Rademaker daar weer naar maakte, een in bruine inkt en een in waterverf, bevinden zich in particuliere collecties.¹⁰ Kortom: genoeg redenen om Rademakers tekeningen nader te bekijken. (afb. 2 en 3a-b)

2 C. Decker, Randprent *Kaart Figuratief*, eerste staat 1678. (SAD 3534)

3a Anoniem, *Coninx Veld buiten Delft 1573 10 april*. (SAD 119183)

3b Gravure van A. Rademaker, 1573, uit: *Nederlandsche outheden en gezichten*, 1725. (SAD 3467)

HET ALBUM RADEMAKER

De tekeningen in het *Album Rademaker* hadden een bepaald doel. Dat blijkt uit de verwijzing rechtsboven in de marge naar een paginanummer van de stadsbeschrijving van Dirck van Bleyswijck (1639-1681). Daarvan verscheen het eerste deel in 1667 en het tweede in 1680. Van Bleyswijck was ook de initiator van de *Kaart Figuratief van Delft* die in 1678 werd voltooid. Dat is een grote vogelvluchtplattegrond van de stad gecombineerd met gravures van belangrijke gebouwen en stadsgezichten, zogenaamde randprenten, gemaakt door Coenraet Decker.¹¹ De gravure van Koningsveld was er daar een van. Men kon de gravures in verschillende combinaties op linnen plakken of inlijsten: in combinatie met de plattegrond als wandkaart, als afzonderlijke wandversiering of in kleine groepjes. Maar de randprenten waren ook bedoeld om in de stadsbeschrijving van Van Bleyswijck in te binden. Destijds werden nieuwe boeken namelijk niet kant-en-klaar verkocht. Een koper had de keuze in wat voor een band hij het boek wilde laten inbinden, bijvoorbeeld op dezelfde wijze als andere boeken in zijn bibliotheek. Dat maakte het ook mogelijk afbeeldingen toe te voegen. Op de laatste pagina van Van Bleyswijcks tweede deel staat daarom een uitvoerige aanwijzing voor de boekbinder bij welke pagina hij de gravures moest invoegen. Omdat er gravures in het al in 1667 verschenen eerste deel werden ingebonden, en omdat de *Kaart Figuratief* in een klein tekstje verwijst naar dat eerste deel, wordt als datering van de kaart en de randprenten vaak ten onrechte het jaar 1667 vermeld. Er waren bezitters van exemplaren van deze stadsbeschrijving die niet over de randprenten beschikten, maar er toch afbeeldingen in wilden aanbrengen of nog meer afbeeldingen dan alleen die randprenten. Zij lieten daartoe series tekeningen maken, of maakten die zelf. Er zijn enkele reeksen tekeningen bekend die in exemplaren van de stadsbeschrijving werden ingebonden. Die tekeningen kunnen de randprenten als voorbeeld hebben gehad, of andere afbeeldingen zoals die van Rademaker of Schenk, maar ook schilderijen en kaartdetails konden als uitgangspunt dienen. En natuurlijk kon er ook naar het leven zijn getekend, en werd er wel eens een voorstelling zelf bedacht.¹² De tekeningen in het *Album Rademaker* vormen zo'n serie die echter niet in een stadsbeschrijving van Van Bleyswijck werd ingevoegd. Een onbekende laatachtttiende-eeuwse verzamelaar bracht ze in dit

album bijeen en voegde daar nog vier tekeningen uit 1695 van Josua de Grave (1643-1712) aan toe.

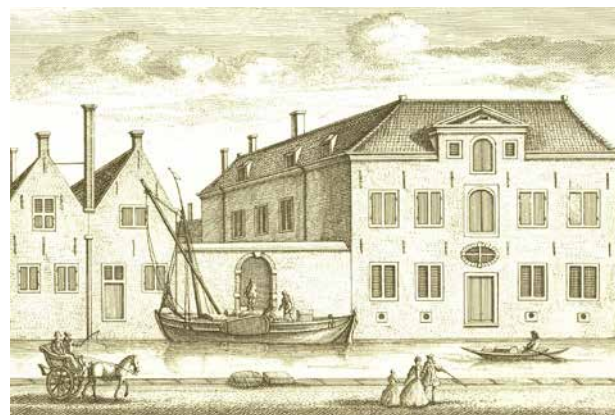

GRAVURES VAN LEONARD SCHENK NAAR ABRAHAM RADEMAKER

Rademaker maakte een aantal tekeningen voor plaatwerken met gravures die Leonard Schenk (1639-1681) zou uitgeven. In 1728 was dat *Hollands tempe verherelykt* met twintig gravures, in 1730 *Hollands Arcadia* met honderd gravures en in 1732 *Rijnlands fraaiste gezichten*, eveneens met honderd gravures. Schenk vermeldde erbij dat de gravures waren gemaakt naar voorbeelden van Abraham Rademaker, wat voor zeventien gravures niet juist blijkt te zijn.¹³ Rademaker werkte aan een vierde uitgave die de titel zou dragen *Alle de voornaamste gesichten van de wydberoemde steden Alkmaar, Delft en Dordrecht*. Zijn overlijden in 1735 maakte dat hij, en dus ook Schenk, dit project niet konden voltooien.¹⁴ Van Alkmaar en Delft had Schenk echter al voldoende gravures kunnen maken om aparte uitgaven over deze steden samen te stellen. Van Dordtse stadsgezichten was het aantal op vier blijven steken. Zo kwam het dat Schenk in 1736 een tweetalige uitgave liet verschijnen, getiteld *Alle de voornaamste gesigten van de wydberoemde stad Delft gelegen in de provincie van Holland – Toutes les principales vues de la fameuse ville Delft situ     la province d'Hollande*.¹⁵ Schenk vermeldt ook hierbij dat de gravures zijn gemaakt naar tekeningen die Abraham Rademaker 'naar het leeven' had getekend, maar dat blijkt in een aantal gevallen evenmin zo te zijn, wat later in dit artikel wordt toegelicht. Het frontispice toont een tuinornament met een gezicht op Delft gezien vanuit het noorden. Daarna volgen 44 afbeeldingen waarvan de laatste vier een gebouw in Dordrecht tot onderwerp hebben.¹⁶ Waarschijnlijk vond Schenk het jammer die Dordtse prenten niet te gebruiken en voegde hij die aan de Delftse toe, mogelijk in de verwachting dat mensen die de beide steden niet kenden het niet zouden opmerken. Van de veertig gravures van Delftse gebouwen bevinden zich zestien voorbeeldtekeningen in het *Album Rademaker*. Verschillen in de voorstellingen beperken zich slechts tot de stoffering met bomen en figuren. Omdat de verhouding van lengte en breedte van de tekeningen afwijkt van die van de gravures wijken ook de verhoudingen van de

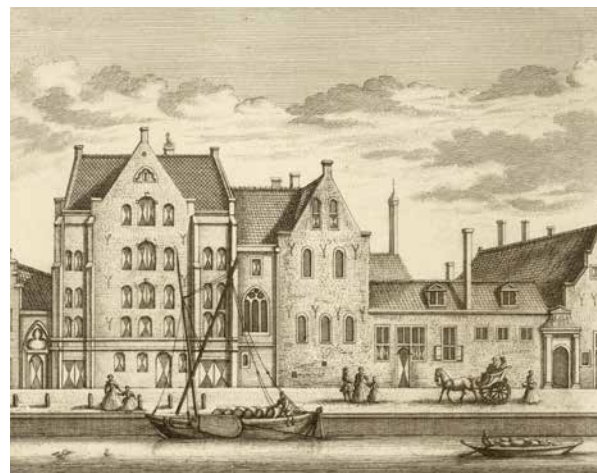
4a A. Rademaker, ca. 1730. (SAD 5707)

4b L. Schenk, naar A. Rademaker, *Gesigt van het Oost-Indies packhuys*, 1736. (SAD 68697)

5a A. Rademaker, ca. 1730. (SAD 5692)

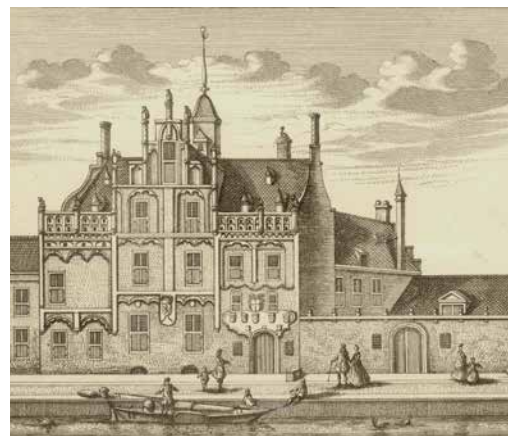

5b L. Schenk, naar A. Rademaker (?), *Gesigt van het Wees-huys*, 1736. (SAD 6525)

afgebeelde gebouwen vaak iets af. Daardoor is er op de gravures van Schenk meer 'lucht' boven de bebouwing en zijn er soms randen van de originele voorstelling op de gravure weggelaten. Vaak is de bebouwing horizontaal iets samengedrukt met als opvallendste gevolg dat vensters te smal zijn weergegeven. (afb. 4a-b)

Tot de gravures van Schenk behoort een afbeelding van het Oost-Indisch pakhuys. Dat bestaat nog steeds en staat aan de Oude Delft rechts tegen 'Gebouw 1692', het grote magazijn

dat in 1691-1692 verrees als uitbreiding van het Armamentarium. Op de tekening en de gravure zou daar een smalle rand van te zien moeten zijn, maar in plaats daarvan is de smalle rand van een klein huisje afgebeeld. De tekening laat op de hoek van de dakgoot van het Oost-Indisch pakhuys een merkwaardig element zien. Het is de voorzijde van de dakgoot die geheel op de zijgevel ligt en daar dus niet buiten uitsteekt. De goot heeft een opvallend hoge zijkant die zal moeten hebben voorkomen dat, ook bij zware regen- of sneeuwval, op het

6a (links)

C. Decker, Randprent Kaart Figuratief, eerste staat, 1678. (SAD 5867)

6b (rechts)

L. Schenk, naar A. Rademaker (?), *Gesigt van het Gemeen-lands-huys van Delfland*, 1736. (SAD 68655)

huisje ernaast afgewaterd werd. Rademaker moet de tekening dus vóór 1691 hebben gemaakt of een oudere tekening van een andere tekenaar als voorbeeld hebben gebruikt. Die voorstelling dateert in ieder geval van na 1675. Op de *Kaart Figuratief* uit 1675-1678 heeft het Oost-Indisch pakhuis namelijk nog niet zijn brede gevel aan het water die op de tekening en de gravure is te zien.¹⁷ Schenk laat op zijn gravure de opvallende goot op de zijgevel overigens weg, mogelijk een bescheiden actualisering van de afbeelding die eigenlijk een randje van het Armamentarium had moeten tonen.

Het *Album Rademaker* bevat ook een tekening van het Weeshuis, gehuisvest in het voormalige Sint-Barbaraklooster. Daarop ontbreekt de voorgevel van de verbouwde kapel, terwijl die op de gravure van Schenk wel is afgebeeld.

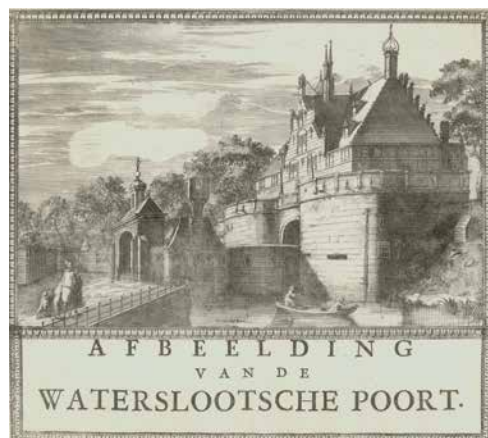
Rademaker zal een afzonderlijke, vooralsnog onbekende, tekening van de voormalige kapel hebben gemaakt, of een tekening van iemand anders hebben gekopieerd. Beide voorstellingen bracht Schenk samen in één prent, waarbij de lage vleugel langs de straat horizontaal sterk is samengedrukt. (afb. 5a-b) Van tien gravures van Schenk wijkt de voorstelling, alleen al door een ander standpunt, volledig af van de tekening met hetzelfde onderwerp in het *Album Rademaker* en moet Schenk dus een ander voorbeeld hebben gebruikt. Een van de gravures toont bijvoorbeeld de voorzijde van het stadhuis, terwijl de tekeningen van het stadhuis in het *Album Rademaker* juist de achterzijde of het in 1618 uitgebrande gebouw laten zien. Een andere gravure toont het Bagijnhof gezien naar het oosten, maar op de tekening van

7a (links)

C. Decker, Randprent Kaart Figuratief, tweede staat, in Boitet 1729. (SAD 67772)

7b (rechts)

L. Schenk, naar A. Rademaker (?), *Gesigt van de Waterslootse Poort*, 1736. (SAD 67771)

8a C. Decker, Randprent Kaart Figuratief, eerste staat, 1678.
(SAD 6176)

8b L. Schenk, naar A. Rademaker (?), Gesigt van
het stadt-huys, 1736. (SAD 68448)

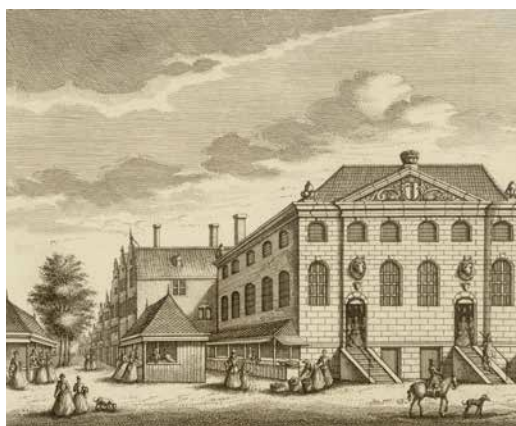
9a C. Decker, Afbeelding van de Gasthuiskerk, Randprent
Kaart Figuratief, tweede staat, in Boitet 1729. (SAD 1339)

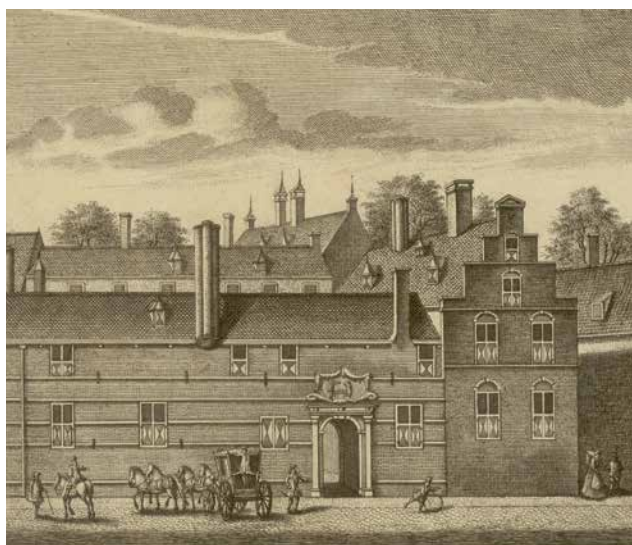
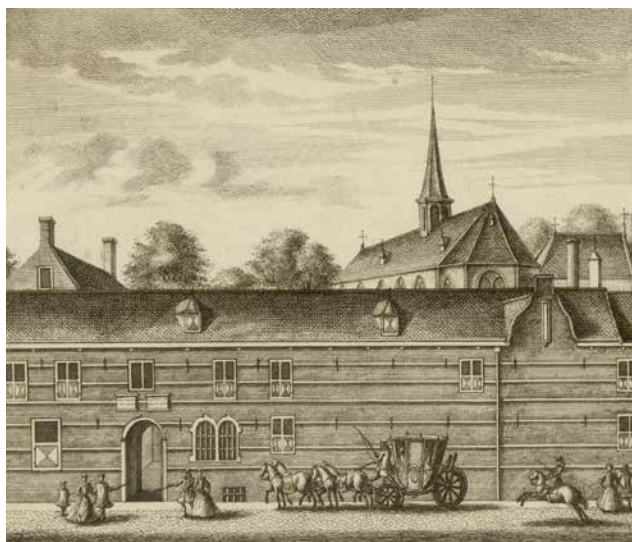
9b L. Schenk, naar A. Rademaker (?), Gesigt van
de kerk en gasthuys, 1736. (SAD 68248)

10a C. Decker, Randprent Kaart Figuratief, eerste staat, 1678.
(SAD 69045)

10b L. Schenk, naar A. Rademaker (?), Gesigt van de
vleesch-hal en vis-markt, 1736. (SAD 69048)

Rademaker is het naar het westen gezien. De tekening in het *Album Rademaker* kon Schenk niet als voorbeeld voor de gravure gebruiken, omdat die nog voortuintjes op het Bagijnhof toont. Blijkens de gravure waren die inmiddels verdwenen. Rademaker kan vervangende of aanvullende tekeningen hebben gemaakt, maar hij, of wellicht Schenk, blijkt ook afbeeldingen van anderen als voorbeeld te hebben gebruikt.

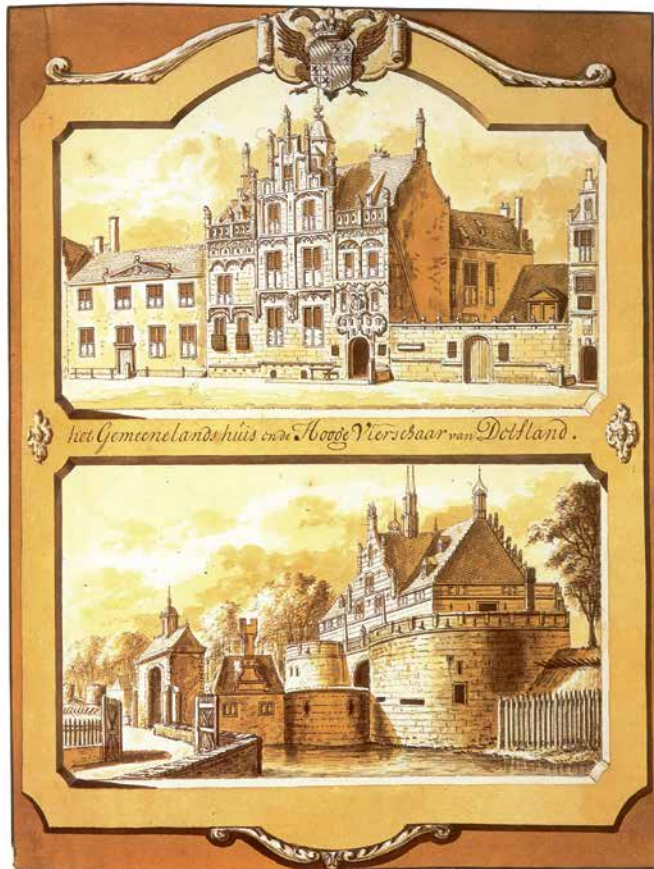
SCHENK EN DE RANDPRENTEN VAN DE KAART FIGURATIEF

Van de gravures in de uitgave van Schenk zijn er 24 waarvan geen voorbeelden in het *Album Rademaker* voorkomen. Rademaker zou die natuurlijk wel getekend kunnen hebben, maar in dat geval bleven ze uit handen van de onbekende achttiende-eeuwse verzamelaar die dit album samenstelde. Er zijn gravures bij waarvan de voorstelling teruggaat op een oudere afbeelding die al dan niet door Rademaker werd nagetekend. De voorstellingen van zeven gravures zijn overduidelijk gebaseerd op randprenten die Coenraet Decker maakte voor de *Kaart Figuratief*. (afb. 6a-b, 7a-b, 8a-b, 9a-b en 10a-b) Soms komt de voorstelling op de gravure van Schenk overeen met die op de originele staat van de prent uit 1678; soms met de iets gewijzigde tweede staat die Reinier Boitet opnam in zijn stadsbeschrijving uit 1729.¹⁸ Schenks gravure van het Gemeenlandshuis van Delfland laat links ervan het buurpand zien zoals afgebeeld op de eerste staat van de prent uit 1678 en niet met de latere hogere lijstgevel op de versie uit 1729. Op de gravure van de Waterslootsepoort is het beeld bij Schenk enigszins 'uitgezoomd' zodat links een ophaalbrug in beeld is. Langs het water is een ijzeren balustrade te zien en niet het muurtje dat op de eerste staat van de randprent is afgebeeld. Op de eerste staat is bovendien op de achtergrond het geschut op het bastion te zien dat op de tweede staat ontbreekt, zodat de gravure meer overeenkomsten heeft met de tweede staat van de randprent uit 1729. De voorstelling van het Prinsenhof verdeelde Schenk over twee gravures. De

11a (boven) C. Decker, Randprent *Kaart Figuratief*, eerste staat, 1678. (RMA RP-P-AO-11-28)

11b (midden) L. Schenk, naar A. Rademaker (?), *Gesigt van de Fransche Kerk*, 1736. (SAD 68603)

11c (onder) L. Schenk, naar A. Rademaker (?), *Gesigt van het oude Prinsenhof*, 1736. (SAD 68601)

12 A. Rademaker, Album De Burlett, Band 2, tekening 36. (PC)

13 C. Decker, Randprent Kaart Figuratief, eerste staat, 1678. (SAD 8211)

14 L. Schenk, naar A. Rademaker (?), *Gesigt van de Oude Kerk*, 1736. (SAD 6576)

15 L. Schenk, naar A. Rademaker (?), *Gesigt van de Nieuwe Kerk*, 1736. (SAD 59216)

16a A. Rademaker, ca. 1730. (SAD 5693)

gevels moesten daarvoor juist iets in de breedte worden opgerekt en de kapel moest iets worden verschoven. (afb. 11a-c)

Het is de vraag of Schenk zijn gravures heeft gebaseerd op door Rademaker getekende kopieën naar de randprenten of dat hij originele randprenten van Decker als voorbeeld heeft genomen. Vermoedelijk is het laatste het geval, want van slechts twee randprenten is een getekende kopie van Rademaker bekend en die tekeningen ontbreken in het *Album*

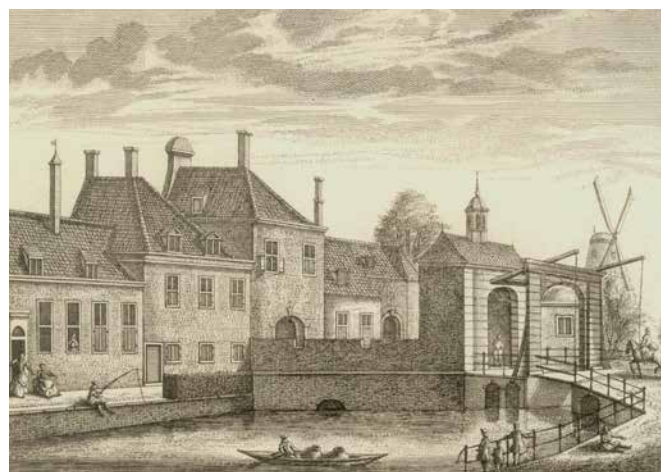

17a A. Rademaker, ca. 1730. (SAD 5716)

16b L. Schenk, naar A. Rademaker (?), *Gesigt van de St. Joris Capel en het Dolhuys*, 1736. (SAD 59200)

Rademaker. Het betreft de Waterslootsepoort en het Gemeenlandshuis van Delfland, die Rademaker samen in een fraaie omlijsting afbeeldde in een bruin gewassen tekening. Dit blad is opgenomen in het tweede van vier albums waarin kunstverzamelaar Everard de Burlett (1731-1806) topografische tekeningen bijeenbracht, voor het merendeel kasteeltekeningen van Abraham Rademaker.¹⁹ Beide voorstellingen gaan terug op de eerste staat van de gravures van Decker uit 1678. Rademakers tekening van de Waterslootsepoort is dus niet het

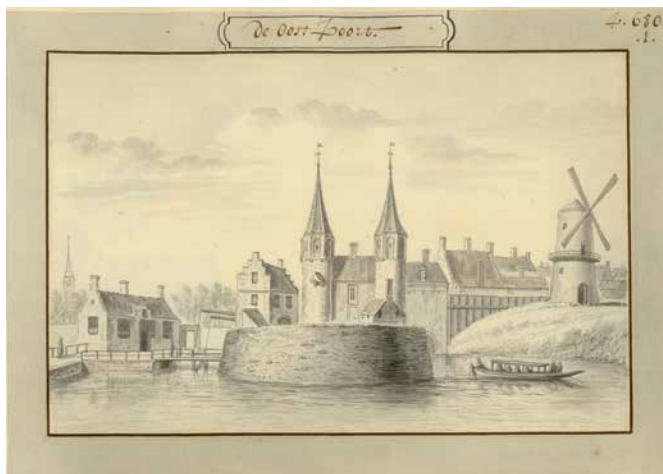
17b L. Schenk, naar A. Rademaker (?), *Gesigt van de Haagsche Poort*, 1736. (SAD 65882)

18a A. Rademaker, ca. 1730. (SAD 5724)

voorbeeld voor de gravure van Schenk geweest, want dat was de tweede staat van de randprent uit 1729. Dat pleit ervoor dat Schenk de gravures van Coenraet Decker als voorbeeld gebruikte en niet de door Rademaker getekende kopieën daarnaar. (afb. 12 en 13)

Dat Schenk randprenten als voorbeeld voor zijn gravures gebruikte, kan mogelijk worden verklaard door de slechte gezondheid van Rademaker op het eind van zijn leven, waardoor hij niet alle geplande tekeningen heeft kunnen leveren.

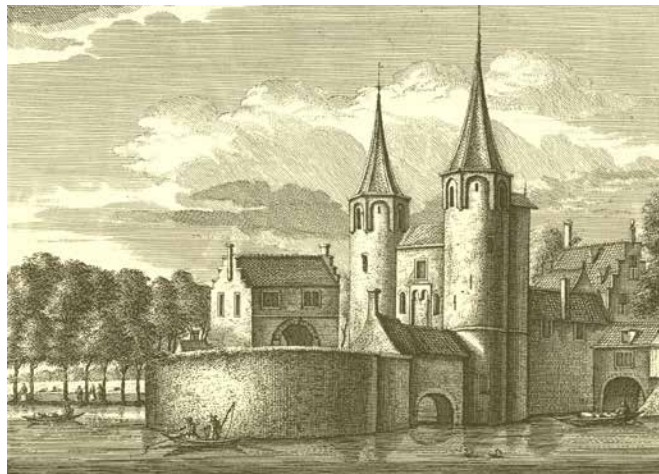

19a A. Rademaker, ca. 1730. (SAD 5722)

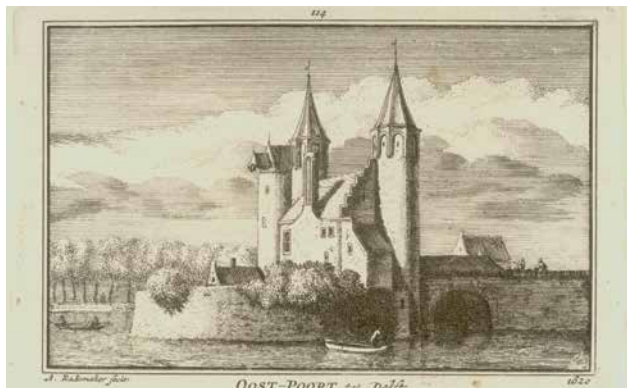

18b L. Schenk, naar A. Rademaker (?), *Gesigt van de Koe Poort*, 1736. (SAD 66597)

Rademaker kan randprenten aan Schenk ter beschikking hebben gesteld, of Schenk kan ook uit eigen beweging op deze prenten hebben teruggegrepen. Niet alle randprenten kon Schenk overigens als voorbeeld gebruiken. De randprenten van de Oude Kerk en de Nieuwe Kerk, gebouwen die zeker niet mochten ontbreken in zijn uitgave, tonen een vooraanzicht, en hebben een staand formaat dat niet paste bij het liggende formaat van zijn boek. Daarin nam hij zijaanzichten van deze kerken op waarvan de verkeerde verhoudingen onmiddellijk

19b L. Schenk, naar A. Rademaker (?), *Gesigt van de Oost Poort*, 1736. (SAD 67690)

20a A. Rademaker, 1620, in: *Nederlandsche Outheden en Gezichten*, 1725. (SAD 63329)

20b A. Rademaker, ca. 1700. (SAD 67690)

20c J. de Bisschop, *Gezicht op de Oostpoort te Delft*, ca. 1660. (RMA RP-T-1888-A-1585)

in het oog springen. De torens zijn te klein en de kerkgebouwen te kort en horizontaal in elkaar gedrukt. Het is daarom zeer de vraag of Rademaker de voorbeelden voor deze gravures tekende of dat zij van de hand zijn van een onbekende, minderbegaafde tekenaar. (afb. 14 en 15) Dat geldt wellicht ook voor de gravure van het Armamentarium dat inmiddels was uitgebreid met het enorm grote 'Gebouw 1692'. Op de gravure van het Oost-Indisch pakhuis kon een smal randje ervan nog wel worden gemist, maar het belangrijke gebouw mocht natuurlijk niet ontbreken bij de 'voornaamste stadsgezichten'. Als voorbeeld was de randprent onbruikbaar, omdat die de kop van het in 1602 voltooide gedeelte toont, gezien vanaf een standpunt in het zuiden waar vanaf het Gebouw 1692 niet is te zien. Schenk toont het vergrote complex daarom vanuit het oosten. Ook in dit geval is het, gezien de matige artistieke kwaliteit, de vraag of Rademaker het voorbeeld voor Schenk tekende.

ANDERE VOORBEELDEN VOOR RADEMAKER

In een aantal gevallen wijkt de tekening in het *Album Rademaker* volledig af van de gravure van Schenk met hetzelfde onderwerp. Dat geldt onder meer voor de afbeelding van de Sint-Joriskapel en het Dolhuis. (afb. 16a-b) Het is aannemelijk dat Rademaker de tekening daarvan niet 'naar het leven' heeft getekend, maar een oudere tekening heeft gekopieerd. De tekening is daarvoor te amateuristisch en van te weinig kwaliteit voor een origineel werk van hem. Op de gravure van Schenk zijn de verhoudingen van de kapel en het huis ernaast op de hoek van de Kolk veel beter getroffen, en heeft de kapel een achttiende-eeuwse erker die op de tekening ontbreekt. Het *Album Rademaker* bevat behalve de kopie van een tekening uit 1573 nog een andere tekening van de Haag- en de Wateringsepoort. De gravure die Schenk van deze poorten maakte, toont een afwijkend beeld, en niet alleen vanwege de andere kijkrichting. Op de tekening heeft de voorpoort een renaissance uiterlijk en de Haagpoort aan de stadszijde een topgevel met klauwstukken. Op de gravure heeft de voorpoort een classicistisch uiterlijk en een geheel ander klokkentorentje, en heeft de Haagpoort aan de stadszijde een eenvoudige klokgevel. Ook de brug is anders van vorm. Op de tekening van Rademaker draagt de

ophaalbrug het jaartal 1678. Het voorbeeld voor deze tekening kan uit het eind van de zeventiende eeuw stammen, maar dan wel van na 1678; het voorbeeld voor de gravure van Schenk is echter achttiende-eeuws, en kan door Rademaker zijn getekend. (afb. 17a-b)

De tekening in het *Album Rademaker* van de Koepoort wijkt ook af van de gravure. De kijkrichting is niet alleen anders, er zijn meer wezenlijke verschillen. Op de tekening is de brug voor de poort een volledig houten constructie waarvan een gedeelte als ophaalbrug te openen is. Op de gravure heeft de ophaalbrug aarden landhoofden. Het is vrijwel zeker dat dit geen correcte weergave is. Alle afbeeldingen van deze poort uit de achttiende en negentiende eeuw tonen namelijk een houten brug, zelfs een foto die kort voor de afbraak in 1861 werd gemaakt.²⁰ Schuin achter de Koepoort is op de tekening de droogtoren te zien waarin lange banen laken gedroogd konden worden. Op de gravure ontbreekt deze. Op de tekening zijn rechts van de poort de Rietveldse toren en de Huybrechtstoren in hun originele vorm te zien. De Rietveldse toren was echter rond 1610 verlaagd tot op de overwelfde onderbouw waarna er een houten standerdmolen werd gebouwd die in 1641 omwaaide. De *Kaart Figuratief* laat zien dat er daarna een huis op die onderbouw was gebouwd. Kennelijk werd dat later weer afgebroken, want in 1773 werd op die onderbouw de huidige bovenbouw opgetrokken.²¹ De teke-

ning beeldt dus een situatie af van vóór ca. 1610. Opmerkelijk is dat de toren van de Oude Kerk, links op de achtergrond op de tekening, de wijzerplaten heeft die in 1605 werden aangebracht. Het voorbeeld voor Rademaker zal daarom tussen 1605 en 1610 zijn getekend, maar het is natuurlijk ook denkbaar dat Rademaker de wijzerplaat als een al dan niet bewuste correctie toevoegde. (afb. 18a-b)

De tekening van de Oostpoort in het *Album Rademaker* heeft een iets andere kijkrichting dan de gravure. Daardoor kon Schenk, in tegenstelling tot Rademaker, de waterpoort aan de rechterzijde laten zien. Hij moet een andere, vooralsnog onbekende, tekening als voorbeeld hebben gebruikt. Op de tekening van Rademaker is ook de Oostmolen afgebeeld, een stenen stellingmolen die de houten standerdmolen verving die op de *Kaart Figuratief* staat. In een verkoopakte uit 1727 is voor het eerst sprake van een stenen molen op deze plek.²² Rademaker zal de Oostmolen niet naar het leven hebben getekend, want de molen is te klein ten opzichte van de poort – alsof die van veel verderaf is waargenomen. Mogelijk wist Rademaker van het bestaan van de molen en tekende hij een ‘willekeurige’ molen zonder rekening te houden met de afmetingen ervan ten opzichte van die van de poort. (afb. 19a-b) Rademaker maakte twee kleine gravures van de Oostpoort waarbij hij met het jaartal 1620 aangaf dat ze op een ouder voorbeeld teruggaan. Ze zijn opgenomen in zijn *Kabinet*

21 A. Rademaker, ca. 1730. (SAD 5720)

22 A. Rademaker, ca. 1730. (SAD 5721)

23 A. Rademaker, *Gezicht op Delft*, na 1697-voor 1735. (TMH S+o18)

van *Nederlandsche outheden en gezichten*.²³ Eén toont de poort gezien van binnen de stad en de andere van buiten de stad. Die laatste geeft een volkomen verkeerd beeld, omdat de poort een halve slag gedraaid staat ten opzichte van de waterpoort en het bolwerk voor de poort. (afb. 20a) Rademaker maakte ook nog een tekening van de Oostpoort in een veel fraaiere stijl. Het is een kopie van een tekening van Jan de Bisschop

24 L. Schenk, naar A. Rademaker, *Gesigt van de seer oude en beroemde stad Delft, gelegen in Holland, te sien voor de Schiedamse en Rotterdamse poort*, ca. 1730. (SAD 114822)

(1628-1671), een tekenaar wiens tekeningen hij vaker tot voorbeeld nam.²⁴ De Bisschop maakte twee vrijwel identieke tekeningen van de Oostpoort, zodat niet met zekerheid is vast te stellen welke het voorbeeld voor Rademaker is geweest.²⁵ (afb. 20b-c)

Het *Album Rademaker* bevat afzonderlijke tekeningen van de Schiedamsepoort en de Rotterdamsepoort, die laatste met

25a Anoniem, *St. Lucas gilde kamer*, ca. 1695. (PC)

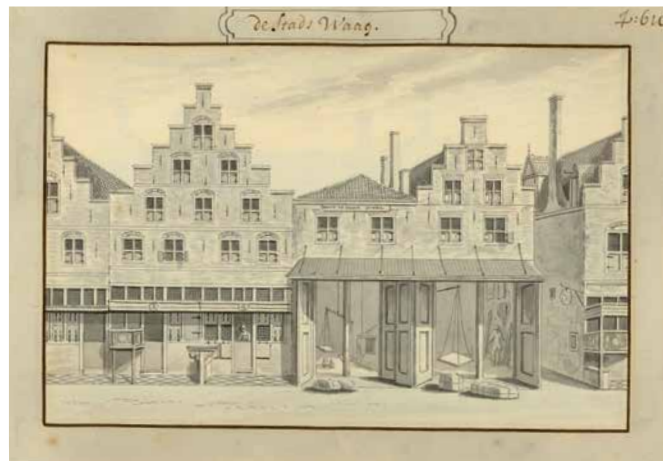

25b A. Rademaker, *St. Lucas gilde kamer*, ca. 1730. (SAD 5713)

26a Anoniem, *De Waagh*, ca. 1695. (PC)

een enkele ophaalbrug voor de voorpoort. Rademaker beeldde deze poorten ook samen af op een gezicht op Delft waarvan twee versies bekend zijn, één in de collectie van het Rijksmuseum in Amsterdam en de andere in die van Teylers Museum in Haarlem. Daarop beeldde hij de voorpoort van de Rotterdamsepoort nog af met daarvoor de dubbele ophaalbrug, zoals die is te zien op de plattegrond van Joan Blaeu uit 1649 en op het *Gezicht op Delft* dat Johannes Vermeer rond 1660-1661 schilderde. Op de *Kaart Figuratief* uit 1675-1678 en op een tekening van Josua de Grave uit 1695 die in het *Album Rademaker* is opgenomen, is de enkele ophaalbrug te zien die ervoor in de plaats kwam. Rademaker moet daarom voor deze gezichten op Delft een afbeelding van vóór ca. 1670 als voorbeeld hebben gebruikt. (afb. 21, 22 en 23) Rademaker maakte van dit gezicht op Delft ook een gedetailleerde tekening op zeer groot formaat ten behoeve van een eveneens grote gravure die Leon Schenk maakte. Deze maakt onderdeel uit van een ander project van Rademaker en Schenk: de uitgave in een beperkte oplage van een aantal gravures van stadsgezichten in acht Hollandse steden op dubbel folioformaat (ca. 60 x 100 cm). Rademaker maakte de tekeningen en Schenk de gravures. Van de vierentwintig stadsgezichten hebben er twee een Delfts onderwerp. Eén toont de Markt en de andere een gezicht op Delft met de Schiedamse- en de Rotterdamsepoort. De voor-

26b A. Rademaker, *De Stads Waag*, ca. 1730. (SAD 5705)

stelling op de tekening en de gravure komen volledig overeen. In beide gevallen is het beeld horizontaal sterk in elkaar gedrukt. Het stadsgezicht met de twee poorten geeft een actueler beeld dan de eerder vermelde tekeningen, omdat de voorpoort van de Rotterdamsepoort er niet meer op is te zien. Het horizontaal samengedrukte beeld zorgde er wel voor dat de gebouwen iets te slank zijn uitgevallen, maar ook dat links de Groenmolen en rechts op de achtergrond de Oostpoort afgebeeld konden worden. De Groenmolen is nog de achzijdige houten stellingmolen die in 1733 door een ronde stenen molen zou worden vervangen.²⁶ Gebouwen op grotere afstand zoals de Oude Kerk, het stadhuis en de Nieuwe Kerk zouden vanaf het gekozen standpunt feitelijk niet te zien zijn geweest. Rademaker plaatste ze hoger om deze herkenningspunten toch in beeld te kunnen brengen. Op de tekening verwijzen nummers boven de belangrijke gebouwen naar hun namen die op de gravure daarboven staan te lezen. In de banderol staat op de gravure de tweetalige titel. Op Rademakers 'gezichten op Delft' heeft de doorgang van de Schiedamsepoort een klassieke omlijsting. Op afbeeldingen van andere kunstenaars komt die evenwel niet voor. Dat roept dus de vraag op of Rademaker de werkelijkheid een beetje mooier heeft gemaakt of dat hij de poort misschien zelfs niet eens naar het leven tekende. (afb. 24)

27a Anoniem, *Boter bruggen en de Engelsche Beurs*, ca. 1695. (MPD 36868)

De tekeningen in het *Album Rademaker* van de Waag, het Sint-Lucasgildehuis en de Boterbrug komen zeer sterk overeen met tekeningen van een anonieme tekenaar, die ook met een nummer rechtsboven verwijzen naar de desbetreffende bladzijde in de stadsbeschrijving van Dirck van Bleyswijck. Mede gelet op het handschrift van de titels zullen ze uit het eind van de zeventiende eeuw dateren, en wel van na 1680. Dat is namelijk het jaar waarin het tweede deel van de stadsbeschrijving van Van Bleyswijck verscheen en waarin het Sint-Lucasgildehuis en de Waag worden behandeld. Deze tekeningen zijn, anders dan die van Rademaker, in kleur en veel gedetailleerder uitgevoerd. Bovendien geven ze de gebouwen in betere verhoudingen weer dan Rademakers tekeningen, wat onder meer blijkt uit de afmetingen van de vensters.²⁷ De overeenkomsten zijn zo sterk dat het ernaar uitziet dat Rademaker deze drie tekeningen als voorbeeld heeft gebruikt. Maar de drie anonieme tekeningen en die van Rademaker kunnen ook een vooralsnog onbekende tekening als gezamenlijk voorbeeld hebben gehad. De drie anonieme tekeningen behoorden waarschijnlijk tot een grotere serie die bedoeld was om in die stadsbeschrijving ingebonden te worden. Schenk gebruikte Rademakers kopie van deze tekening van de Boterbrug echter niet als voorbeeld voor een gravure. Die toont namelijk een gezicht op die brug vanuit de tegen-

27b A. Rademaker, *De boter bruggen*, ca. 1730. (SAD 5715)

overgestelde richting, vanaf de Oude Delft. (afb. 25a-b, 26a-b en 27a-b) Rademaker kan meer tekeningen uit deze, voorlopig op ca. 1695 te dateren, serie als voorbeeld hebben gebruikt. Omdat die vooralsnog onbekend zijn, kan dat niet worden bewezen, maar dat zou onder meer kunnen gelden voor zijn tekeningen van de Haag- en Wateringsepoort, de Sint-Joriskapel, de Koepoort en van het Oost-Indisch pakhuis.

Rademaker maakte ruim vijfhonderd gravures en een veelvoud daarvan aan tekeningen met topografische onderwerpen in Holland, Utrecht en Gelderland.²⁸ Hij kon zo productief zijn door veel bestaande afbeeldingen als voorbeeld te gebruiken. In die gevallen tonen de voorstellingen een situatie die ouder is dan het jaar van vervaardiging van de tekeningen of de ernaar gemaakte gravures. Van Rademaker kennen wij ook afbeeldingen waarvan de voorbeelden onbekend zijn, maar dankzij hem kennen we daar gelukkig toch de voorstelling van. Voor de bladen in het *Album Rademaker* en andere series maakte hij gebruik van een uniforme tekentrant die getuigt van zijn hoge productiviteit en snelheid van werken waardoor de artistieke kwaliteit matig bleef. Ander werk van hem, zoals de grote stadsgezichten waarnaar Schenk gravures maakte, het *Gezicht op Delft* in Teylers Museum en de tekening van de Oostpoort, laten zien dat hij eigenlijk meer in zijn mars had.

NOTEN

- 1 *Afbeelding van de voornaamste publieke gebouwen der stad Delft waar van de beschrijvinge, in de beschrijving dier stad van Blijswijk, is te vinden op de paginaas, als op ider tekening is genoteert, door Abraham Rademaker geteekent* (SAD 129136).
- 2 Charles Dumas, 'Aan Abraham Rademaker toe te schrijven tekeningen in een voor de kunstenaar nogal ongebruikelijke stijl', in: *Connoisseurship. Essays in honour of Fred G. Meijer* (Leiden 2020) 89-115.
- 3 Rademaker dateerde zijn tekeningen vrijwel nooit. Alle tekeningen van hem in de collectie van Stadsarchief Delft zijn in de betreffende beschrijvingen rond 1730 gedateerd.
- 4 *De brand van het stadhuis te Delft op 4 maart 1618*, olieverf op rond paneel, toegeschreven aan Pieter Anthonisz. van Bronckhorst en mogelijk met figuren van Pieter Michielsz. Stael, ca. 1620 (MPD PDS 86), of *De brand van het stadhuis te Delft op 4 maart 1618*, olieverf op rechthoekig paneel van een onbekende kunstenaar (MPD PDS 116).
- 5 Album zonder titel, met 25 anonieme topografische tekeningen op vaspapier, één per pagina, met zestiende-eeuwse bijschriften (SAD 114235). Van de gedateerde tekeningen zijn er vijf 1573 gedateerd, één tekening 1575 en drie tekeningen 1576. Het album moet na dat laatste jaar zijn samengesteld.
- 6 Wim Weve, 'De voorpoort van de Schiedamse poort', in: *Delft* 2019-4, 8-11.
- 7 Abraham Rademaker, *Kabinet van Nederlandsche outheden en gezichten* (Amsterdam 1725) en *Kabinet van Nederlandsche en Kleefse outheden*, zesdelige reeks (Amsterdam 1727-1733).
- 8 Onder meer tekeningen van de *Ruïne van abdij Koningsveld bij Delft in ca. 1573* (RKD 269904) en de *Ruïne van 's Konings Uithof in Delft in ca. 1573* (RKD 269905). Een gekleurde tekening met de *Ruïne van het Kartuizerklooster bij Delft* is afgebeeld in Dumas (2020) 91.
- 9 W. Beelaerts van Blokland en Ch. Dumas, *De kasteeltekeningen van Abraham Rademaker* (Zwolle 2006) 62.
- 10 RKD 197573 en 269904.
- 11 W.F. Weve (red.), *De Kaart Figuratief van Delft* (Rijswijk 1997).
- 12 In de twee delen van een exemplaar, de zogenoemde Dikke Van Bleyswijck, zijn bijvoorbeeld, behalve de randprenten, 312 afbeeldingen ingebonden waarvan 160 originele tekeningen, voor een deel getekend door oudburgemeester Willem van der Lely (1698-1772) (SAD 0076072 en 0076073).
- 13 Beelaerts van Blokland en Dumas (2006) 30-31.
- 14 Beelaerts van Blokland en Dumas (2006) 31.
- 15 Leonardus Schenk, *Alle de voornaamste gesigten van de wydberoemde stad Delft geleegen in de provincie Holland vertoont in veertig afbeeldingen naar het leeven geteekent, door Abraham Rademaker, en in het kooper gebracht door Leonardus Schenk* (Amsterdam 1736, facsimile: 's-Gravenhage 1968).
- 16 Beelaerts van Blokland en Dumas (2006) 31-32.
- 17 W.F. Weve, 'Het Oostindisch pakhuis', in: H.L. Houtzager e.a. (red.), *Delft en de Oostindische compagnie* (Amsterdam 1987) 133-150.
- 18 Reinier Boitet, *Beschryving der Stadt Delft* (Delft 1729, facsimile: Alphen aan den Rijn 1972).
- 19 Beelaerts van Blokland en Dumas (2006) 40-41.
- 20 Foto in een album dat vanwege 21 foto's van Venlo in bezit van het archief gemeente Venlo is gekomen. De foto van de Koepoort is gepubliceerd in *Delft* 2018-3 en in *Delft* 2020-2.
- 21 Bart Kuit en Boudewijn de Haas (red.), *Van Oostvest tot Oosterstraat* (Delft 1985) 10-11.
- 22 SAD, Oud Notarieel Archief, inv.nr 2596. Koopakte notaris W. Vlaardingerhout, p. 41, 9 januari 1727 (vriendelijke mededeling Aart Struijk).
- 23 Zie noot 5.
- 24 Dumas (2020) 95-96.
- 25 RMA, RP-T-1888-A-1585 of TMH, TA 10128.
- 26 E. van Olst en H. Boekwijt, *Delftse windmolens* (Amsterdam 1978) 65.
- 27 Wim Weve, 'Het Sint-Lucasgildehuis', in *Delft* 2016-2, 4-7. De juiste afmetingen en verhoudingen van de vensters blijken uit een tekening van het gildehuis van Gerrit Lamberts uit 1820 en een foto van F. Gräfe uit 1876 die in dit artikel zijn afgebeeld.
- 28 Zie noot 7.

De Dirklangenstraat. (FOTO: RENÉ VAN DER KROGT)

Fa.H. du Clou en zonen

SCHILDERSBEDRIJF

- ♥ Kwaliteit
- ♥ Vakmanschap
- ♥ Vertrouwen

DIRKLANGENSTRAAT 59 DELFT

TELEFOON 015 21 21 352

WWW.SCHILDERSBEDRIJFDUCLOU.NL

Guillaume de Gendt (1768-1840)

Het roerige leven van een oorlogsprofiteur in de
nadagen van Napoleon

KEES VAN DER WIEL

Aan het einde van de Franse Tijd verdiende Guillaume de Gendt zijn brood met militaire transporten. Op 5 november 1813 kreeg hij de opdracht van de Franse kolonel Fremont om zestien kanonnen en vijftig affuiten vanuit Den Haag en Delft naar Rijssel (Lille) te verzenden en vier mortieren naar Antwerpen. Aangezien hij hoopte dat ons land op het punt stond 'bevrijd te worden van Frankrijks Dwingelandij', zoals De Gendt later roerend onder woorden bracht, zag hij het als zijn plicht deze zending zoveel mogelijk te vertragen. 'Dit alles niet was zonder gevaar gezien de dwingende bevelen en instructies' van Franse zijde, zo verklaarde hij achteraf. Maar hij had 'zich liever bloot willen stellen aan persoonlijk gevaar dan een zoo treffende gelegenheid te laten voorbijgaan om zulke belangrijke objecten voor Nederland te behouden'. Met het voorwendsel 'dat de voorhanden touwen te licht waren' om de mortieren te lichten, bewerkstelligde De Gendt dat het wapentuig niet verder kwam dan Rotterdam.¹ Zodoende was hij in staat koning Willem I nog voor deze op 30 november 1813 in Scheveningen landde zijn eerste stukken geschut aan te bieden voor zijn nieuw te vormen leger, en daarmee zijn eigen carrière veilig te stellen onder het nieuwe regiem.

Na de desastreuze veldtocht naar Rusland in 1812 leed Napoleon op 16-19 oktober 1813 met zijn gedecimeerde leger een dramatische nederlaag in de grote 'Volkerenslag' bij Leipzig en werd vervolgens naar Elba verbannen. Het nieuws daarvan had Delft nauwelijks bereikt toen De Gendt besloot zijn kanonnen aan Willem aan te bieden, van wie toen overigens helemaal nog niet duidelijk was dat hij koning zou worden. Heel Europa was nog in chaos en in Nederland was een 'driemanschap' in dit gezagsvacuüm bezig een voorlopig nieuw staatsbestel in elkaar te zetten, dat in 1814 Willem vooralsnog als 'soeverein vorst' op de troon zou hijsen. Ondertussen had Napoleon zich weer van Elba naar Parijs begeven en opnieuw

¹ Afvoer van Franse kanonnen na de Slag bij Waterloo in 1815. Ingekleurde aquatint van anonieme maker, gedrukt door R. Bowyer, 1816. (AVS)

een leger op de been gebracht. Dat leidde op 15 juni 1815 tot de Slag bij Waterloo, waarna Napoleon definitief naar Sint-Helena moest verhuizen. Kort daarop werd Willem uitgeroepen tot koning over de Nederlanden, inclusief België dat de Europese vorsten in een onderonsje aan Nederland toebedeelden om zo een buffer te vormen tegen het oorlogszuchtige Frankrijk. Over de grens in Duitsland gebeurde iets soortgelijks. Daar werd een handvol kleinere vorstendommen samengevoegd tot een nieuwe Rijnprovincie onder de heerschappij van Pruisen. Willem werd daarbij als compensatie voor zijn verloren familiebezittingen in Duitsland privé het vorstendom Luxemburg aangeboden. De Gendt bleek zeer behendig om uit al deze ontwikkelingen zijn voordeel te behalen. Zoals hij voordien ook alle grote maatschappelijke veranderingen naar zijn hand had weten te zetten.

INBURGERING IN DELFT Van origine een Vlaming was hij met de komst van de Fransen in de Lage Landen in de jaren 1794-1795 vermoedelijk op drift geraakt en daarbij omstreeks 1800 in Delft aangespoeld. Of De Gendt daarbij in Franse dienst is geweest, of connecties had met uitgeweken patriotten die terugkeerden uit

ballingschap is onbekend. Ook over zijn Vlaamse jeugd weten we vrij weinig. Zelfs Guillaume's geboortedatum is mistig. We weten dat hij geboren is in het Vlaamse stadje Temse, even ten zuiden van Antwerpen aan de Schelde, maar een doopinschrijving hebben we niet kunnen traceren. Het is dan ook de vraag of hij daar met zo'n Franse naam ter wereld gekomen is, want zijn Vlaamse vader en grootvader heetten gewoon Jacob en Pieter. Bij de opgave voor het 'Registre Civique' (register van stemgerechtigde burgers) van Delft in 1811 gaf De Gendt als geboortedatum 29 september 1765 op, maar toen hij de geboorten van zijn kinderen aangaf, noemde hij zich steeds een jaar of vijf jonger, dus geboren omstreeks 1770. Aangezien de bevolkingsregistratie van het 'Registre Civique' mede tot doel had om Napoleon aan dienstplichtige soldaten te helpen, is het niet onmogelijk dat hij zich bij die gelegenheid vijf jaar ouder voordeed dan hij in werkelijkheid was.² Toen hij op 28 februari 1840 overleed, zou hij volgens de overlijdensakte 72 jaar zijn geweest, zonder vermelding van een concrete geboortedatum.³ Mocht die opgave wel juist zijn, dan zou hij vermoedelijk in 1767 geboren zijn. Dus precies in het midden tussen de eerdergenoemde jaren.

2 Portret van Guillaume de Gendt, detail uit Groepsportret van de familie De Gendt van Johannes Hari I, 1819. (PC)

In 1801 trouwde De Gendt in Delft als 'Guigelmus de Gent' met de 18-jarige Antoinetta Wolffers, dochter van de Delftse koopman Laurens Wolffers, een man met een flink plaatselijk netwerk. Wolffers was lid van het bestuur van de katholieke Sint-Hippolytusparochie, president van de Bank van Lening en roerde zich in de plaatselijke politiek als lid van de Commissie van Fabricage (Openbare Werken).⁴ Waarschijnlijk was zijn schoonvader een zakenrelatie die bij de start van zijn carrière een belangrijke rol zou spelen. Twee jaar na zijn huwelijk vroeg De Gendt formeel toestemming om zich in Delft te vestigen, maar hij woonde er toen al enkele jaren.

De financiële positie van De Gendt was in de eerste jaren van zijn huwelijk nog niet florissant. Hij had nog geen eigen huis en verklaarde in 1803 bij de notaris bij het opmaken van een testament samen met zijn vrouw voor minder dan 4000 gulden gegoed te zijn.⁵ Zijn schoonvader zat beter in de constanten en lijkt zijn zaken vooral gericht te hebben op het speculeren op de economische omstandigheden. Hij was zeer actief op de vastgoedmarkt en kocht diverse failliete bedrijven op in de stad. Zo kocht hij zich in 1805 voor de helft in in de dubbele korenwijnbranderij De Fontein aan de Koornmarkt. Het bedrijfsterrein daarvan strekte zich uit tussen de Huyterstraat en het Gasthuis en omvatte ook nog een rij huisjes in de steeg en een groter huis, genaamd De Reizende Man. Bij dezelfde koop werd hij ook eigenaar van de helft van de korenwijnbranderij De Zon met woonhuis op de hoek van de Kolk en de Annastraat.⁶ Ongeveer terzelfder tijd kocht hij ook de voormalige plateelbakkerij De Metalen Pot aan de Lange Geer, waarvan het complex zich uitstreckte tot het Achterom.⁷ Kort tevoren had hij ook de Stadsherberg op het Zuideinde gekocht, waarin hij zijn intrek nam, nadat hij die eerst in 1805 tevergeefs weer van de hand had willen doen.⁸

JENEVERAVONTUUR De Gendt zag kennelijk brood in de jeneverstokerij van zijn schoonvader, want in 1806 sloot hij een compagnonschap met de gebroeders Sessler om voor gezamenlijke rekening de branderij De Fontein te exploiteren onder de firmaam G. de Gendt & F. & J. Sessler. Ze kochten voor 12.000 gulden van De Gendts schoonvader het bedrijf met alle omliggende huizen en huisjes, korenzolders, spoelingbakken, een

3 Engelse spotprent van William Elmes uit 1811 van Hollanders die het achterwerk van Napoleon kussen, terwijl hij met zijn eega op vaten jenever zit. (RMA RP-P-1990-260)

rosmolen en een paardenstalling.⁹ De Gendt zelf woonde toen in het bijbehorende woonhuis van de branderij aan de Koornmarkt (nu Hotel Leeuwenbrug).

Lang heeft dit jeneveravontuur niet geduurd. Wellicht liep de samenwerking uit op onenigheid. In elk geval werd na ruim een jaar het compagnonschap ontbonden en kochten de broers Sessler De Gendt uit voor 3000 gulden.¹⁰

De Gendt was in de tussentijd voor zijn firma wel kortstondig lid van de vereniging van korenwijnbranders en distillateurs in Delft. In 1806 tekende hij als zodanig een aantal gezamenlijke rekestten over de belastingheffing en vervoersbeperkingen. In een van die verzoekschriften stond onder meer dat de acht Delftse bedrijven in deze sector toen 26 knechts aan het werk hadden, 'waarvan men veilig driekwart buitenlanders kan rekenen' (voornamelijk Duitsers). Op 4 maart 1807 zat De Gendt één keer de vergadering

voor, maar over de volgende bijeenkomst, 6 mei 1807, werd genotuleerd dat De Gendt 'ondanks herhaalde intentiën' zijn contributie en boeten over 1806, ter grootte van 4 gulden en 19 stuivers, nog niet had voldaan en dat de vergadering hem daarom niet tot voorzitter kon promoveren. In augustus 1807 meldde De Gendt dat hij voor het lidmaatschap bedankte omdat hij zijn branderij had verkocht aan de heren Sessler. Wel had hij plannen om naast zijn handel in granen en koren ook de groothandel in alcoholica te blijven voortzetten en daarom wilde hij graag de vergaderingen blijven bijwonen. Na enig beraad werd dat kennelijk toegestaan, want De Gendt bleef nog enige jaren formeel op de ledenlijst staan, hoewel hij nooit zijn contributie betaalde en zelden zijn gezicht liet zien. In december 1809 bedankte hij definitief, omdat zijn fabriek al 'langdurig stilstand'.¹¹

In 1809 betaalde De Gendt patent (belasting) om het beroep van koopman uit te oefenen op een adres aan Vrouwjutteland, waarnaartoe hij kennelijk verhuisd was. Het patentregister geeft overigens geen duidelijkheid over wat die koopmanschappen op dat moment inhielden. Hem kennende zal De Gendts belangstelling waarschijnlijk wel vooral zijn uitgegaan naar drank, schaars voedsel en wapens, de enige producten waarmee in die oorlogsomstandigheden veel geld te verdienen viel.

Behalve zijn brandersavontuur getuigen ook enkele notariële akten van zijn stijl van zakendoen. Zo machtigde hij in september 1804 Jan van Koetsveld du Crocq om als procureur bij de Vierschaar en ander gerechten 'op de krachtigste wijze' alles te doen wat in zijn vermogen lag om geld te innen bij debiteuren van zijn handelsfirma G. de Gendt & Co die niet snel genoeg betaalden.¹² Vier jaar later zond P. Broeckard uit Lokeren een vordering van 2000 gulden naar De Gendt, die deze weigerde te betalen omdat hij het met de eiser niet eens was.¹³

Ondanks, of waarschijnlijk dankzij, zijn onstuimige manier van zakendoen ging het hem in die jaren redelijk voor de wind, want in 1809 besloot hij voor 1400 gulden het huis 't Laersje aan de Koornmarkt te kopen van Willem Schutte, een handelaar in koffie en thee aan de Hippolytusbuurt, die het huis kort daarvoor voor 1200 gulden had gekocht uit de boedel van de vorige overleden huisbaas bij wie het voor 2000 gulden stond getaxeerd.¹⁴ Een jaar later had De Gendt ook al een pakhuis aan de Koornmarkt gekocht, het huidige nummer 3, vlak bij de Breestraat, dat verbonden was met een pand daarachter aan de Oude Delft waar hij ook zijn handelswaar kon opslaan.¹⁵

De familie De Gendt zou 't Laersje zes jaar bewonen en uiteindelijk in november 1815 voor meer dan de dubbele prijs verkopen: 3000 gulden. Het is overigens niet onmogelijk dat De Gendt in die jaren, gezien zijn snel stijgende welvaart, het een en ander in het huis heeft opgeknapt en geïnvesteerd, al zijn daarvan nog weinig concrete sporen aan te wijzen.

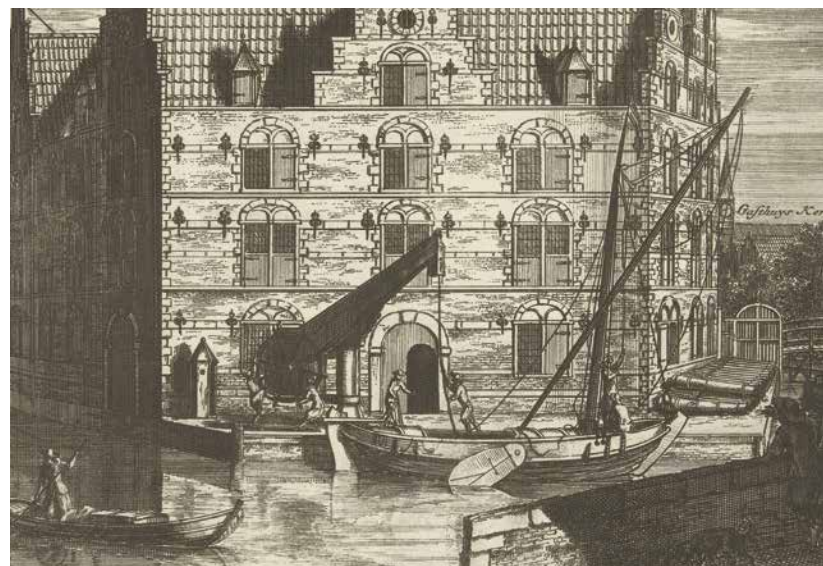
In de jaren dat De Gendt met zijn vrouw Antoinetta in 't Laersje woonde kregen zij twee dochters, Maria Rosa en Jacoba, die respectievelijk in 1810 en 1812 geboren werden. In 1811 overleed hun oudste zoon Jacobus op 8-jarige leeftijd. Daarnaast hadden zij nog een dochter Charlotta, die 1 jaar

oud was, toen zij het huis betrokken. De Gendt werd in die jaren als succesvol ondernemer ook kerkmeester van de Sint-Hippolytusparochie. In dat college werkte hij samen met koopman-brouwer en latere burgemeester mr. Hendrik van Berkel, tabaksverkoper Adrianus van Loon en koekenbakker Mattheus Palm.¹⁶

MILITAIRE TRANSPORTEN EN GESCHILLEN

Toen De Gendt na het keren van de oorlogskansen in november 1813 zijn kanonnen aan de soevereine vorst Willem I had aangeboden, richtte hij via bemiddeling van P. Hugenin, kolonel der artillerie en directeur van 's Rijks Stapel- en Constructiemagazijnen in de gebouwen van het voormalige Legermuseum aan de Geer, het verzoek aan de nieuwe koning om agent voor militaire transporten van het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden te mogen worden. Op 17 december 1813 reeds kreeg hij een uitnodiging van het Departement van Oorlog om daarover te praten.¹⁷ Enkele maanden later nam De Gendt een hypotheek

4 Het laden en lossen van wapens bij het Armamentarium aan de Geer. Uitsnede uit de randprent van de *Kaart Figuratief* door Cornelis Decker. (RMA RP-P-AO-11-17)

van 2000 gulden op zijn huis op de Koornmarkt, dus voor een aanzienlijk groter bedrag dan hij daarvoor betaald had.¹⁸ Bij zijn schoonvader, die inmiddels in de voormalige plateelbakkerij De Metalen Pot op de Geer woonde, kon hij op dat moment vermoedelijk niet zo makkelijk meer terecht, want die had toen juist een gerechtelijke verkoop van zijn onroerend goed aan zijn broek in opdracht van de suikerraffinadeur Joseph Bracq uit Gent.¹⁹

Betalen deed De Gendt met tegenzin. Zo vroeg hij in 1814, kennelijk min of meer uit principe, om verlaging van de belasting op deuren en vensters voor zijn huis op de Koornmarkt. Bij hertelling bleek hij geen punt te hebben en dus werd zijn verzoek afgewezen. Twee jaar eerder was een verzoek om verlaging van zijn patentbelasting ook al afgewezen.²⁰

In oktober 1814 kreeg De Gendt van het Departement van Oorlog opdracht om artilleriegoederen bestemd voor Indië van Delft naar Den Helder te verschepen.²¹ In de daaropvolgende twee jaar kreeg hij nog talloze andere militaire transporten te verzorgen, ook naar plaatsen als Mechelen, Brugge, Gent, Yperen, Antwerpen en Doornik. Het betrof zowel artilleriegoederen, als troepen, zieken, kleding en levensmiddelen. Voor de genie vervoerde hij onder meer een grote partij hout van Brielle naar Delft. De gouverneur van de provincie Holland vroeg het gemeentebestuur van Delft de heer De Gendt bij deze transporten alle medewerking te verlenen, inclusief eventueel het vorderen van vaartuigen.²² Op 12 december 1816 kreeg hij voor deze diensten en uiteraard de geste van het 'geschut' uit 1813 van Willem I een decoratie in de Orde van de Nederlandse Leeuw. Alleen was dat niet de gebruikelijke ridderorde, maar de titel van 'broeder', een lagere titel die alleen in de begintagen is uitgereikt aan burgers van eenvoudige komaf. Tenslotte bleef De Gendt niet veel meer dan 'een eerlijk en braaf man', in de woorden van de president van het Provisioneel Bestuur van Delft, C. Overgaauw Pennis in 1814, die overigens zelf ook bij alle machtswisselingen op zijn stoel bleef zitten.²³

Over de betaling van de transporten die De Gendt in de jaren 1815 en 1816 uitvoerde, rezen echter grote meningsverschillen tussen De Gendt en het Departement van Oorlog.²⁴ In 1817 werd zijn verbintenis niet verlengd, aangezien een ander bij aanbesteding een scherpere prijs had geboden.²⁵

5 Legertransport, pentekening van Dirk Langendijk, 1782. (RMA RP-T-1918-382)

In augustus 1819 reclameerde De Gendt met een uitgebreid rapport kosten die het Ministerie van Oorlog niet wilde vergoeden. Het geschil ging om 22.322 gulden, bijna de helft van het bedrag dat hij had gedeclareerd. In een brief van zes kantjes betoogde De Gendt dat hij alle transporten naar behoren had verzorgd, 'zonder klagten wegens verzuim of nalatigheid'. In de bijzondere omstandigheden van 1815, zo kort na de val van Napoleon was dat een zaak die alleen 'door extra sacrifices (offers) konde geschieden'. Het was hem echter een eer 'om bij de sodanige drukke omstandigheden geen mankement in den dienst te doen plaats hebben'. Om het Departement van dienst te zijn had hij te kampen gehad met schippers die misbruik maakten van de situatie door met nota's te komen die 'buiten elke evenredigheid gesteld waren'. In die onderhandelingen had hij altijd 's Rijks belang laten favoriseren'. Daarbij had hij echter moeten werken zonder machtsmiddelen om vaartuigen te vorderen, en was hij dus overgeleverd aan voorgeschreven vrachtprijzen die bij lange na 'niet toereikend waren'. Zijn teleurstelling was groot toen bleek dat het Departement veel van de kosten die hij gemaakt

had niet wilde vergoeden. Hij somde er de nodige van op, waaronder een vergoeding van drinkwater bij het transporteren van troepen over zout water. Voor het regelen van vaartuigen voor een militaire escorte te water van Gent naar Brussel werd hij 'beloond' met een vermindering van de vrachtprijs voor de heenreis en het schrappen van de vergoeding voor de terugreis omdat de vaartuigen daarvoor inmiddels door het leger waren gevorderd. In een aparte bijlage somde hij een tiental artillerietransporten op waarvan de prijzen gevoelig waren gekort. Zo was het tarief voor een vracht van Mechelen naar Brugge van 11 gulden naar 3 gulden per last verlaagd. Voor twee transporten van Delft naar Mons was maar 21 gulden, respectievelijk 22 gulden per last vergoed in plaats van 34 gulden. Voor een transport van Amsterdam naar Mons had hij 25 gulden gekregen in plaats van de gedeclareerde 40 gulden, aldus de lezing van De Gendt. Een andere omstreken nota betrof een transport van troepen van Spaarndam naar de rede van Texel, via Amsterdam, waar een corps muzikanten moest worden opgehaald. Op deze tocht had het schip De Zeevaart van schipper Jan Plas averij opgelopen, waarbij de boegspriet verloren was gegaan. De schade

6 Het patriciërs-huis Oude Delft 121 waar Guillaume de Gendt woonde van 1815 tot 1821. (FOTO M.M. MINDERHOUD)

had 125 gulden bedragen. Hij had die onkosten vergoed, maar niet teruggekregen.²⁶ Daarom wendde hij zich tot de koning en 'durft zich te vleien dat het uwe Majesteit behagen moge een gunstig regard op deszelfs remonstrante te vestigen'. Het resultaat was dat het Rijk nog eens 6433,21 gulden van hem terugvorderde aan ten onrechte betaalde vergoedingen.²⁷ Kennelijk wist hij zijn rekeningen nogal op te voeren, en waren de verhoudingen behoorlijk verziekt.

LUXERE WONING

Er was in de tussenliggende jaren meer voorgevallen. Om te beginnen waren zijn zaken in ongekend tempo in omvang gegroeid en had hij in 1815 zijn huisvesting aan zijn nieuwe positie aangepast door te verhuizen naar een imponerend grachtenpand aan de westzijde van de Oude Delft (huidig nummer 121) op het gouden regentenrijtje tussen de Binnenwatersloot en de Oude Kerk. Het huis werd later omschreven als 'een kapitaal zeer aanzienlijk hecht en sterk dubbel huis en erve', dat De Gendt geheel naar moderne smaak liet vertimmeren. Het telde 'dertien boven- als benedenkamers of zalen, meest allen naar den nieuwsten smaak gestukadoord, behangen en van schoorsteenen voorzien'. Verder had het huis twee keukens en vier kelders en achter het huis 'een groote nieuw aangelegde en met de beste vruchtboomen bedekte tuin, een volière en een koepel aan de Stadsvest'. Ook die koepel was 'gestukadoord, behangen en van een schoorsteen voorzien'. Verder hoorde er nog een koetshuis bij met stalling voor vijf paarden.²⁸

In dit huis liet De Gendt zich in 1819 door de Haagse societyschilder Hari de Oude met zijn familie schilderen als leden van de maatschappelijk geslaagde elite. (afb. 7) Naast Guillaume en zijn vrouw Antoinetta (ook wel Antonetta) figureren op dit schilderij zijn schoonzuster Catharina Wolfers, zijn oude vader Jacob de Gendt en zijn drie dochters Charlotte (11 jaar), Maria Rosa (9 jaar) en Jacoba (7 jaar). De drie zoons die De Gendt en zijn vrouw kregen waren geen van drieën meer in leven toen het schilderij gemaakt werd. De oudste, genoemd naar zijn grootvader, was in 1811 op 8-jarige leeftijd gestorven. De tweede, Eduardus, werd in 1807 slechts zes weken oud, en het nakomertje Pieter was in 1817 acht uur na de geboorte aan een stuip overleden.²⁹ Zijn

vader, die op zijn oude dag bij Guillaume in huis kwam, zou kort na het vervaardigen van dit schilderij op 90-jarige leeftijd in Delft overlijden.³⁰ Ooit was hij lid van de schepenbank van zijn geboortestad Temse, waar Guillaumes moeder, Johanna Rosa van Driessen, in 1812 overleed.³¹ Op de voorgrond ligt als stoffering een witte keeshond, die op de halsband de initialen van de eigenaar draagt.³² Mark Broch gaat in het volgende artikel (p. 63-68) nader in op dit schilderij.

Ook in maatschappelijk opzicht steeg De Gendts aanzien. Zo trad hij toe tot de exclusieve ridderlijke schutterssociëteit genaamd Confrerie Diletto ed Arme. In het wapenboek van het genootschap liet hij een fraai familiewapen schilderen.³³ Misschien dat hij daarmee ook indruk wist te maken op zijn militaire contacten. Dit opgescharrelde familiewapen zou hem later nog van pas komen.

7 Groepsportret van de familie De Gendt van Johannes Hari I, 1819. (PC)

8 Foeragering van het leger. Uitsnede uit gravure door Antoine Benoist, achttiende eeuw. (RMA RP-P-1954-559)

VIVRES EN FOURAGES Per 1 november

1817 nam Guillaume de Gendt de opdracht aan om voor een jaar alle *vivres* en *fourages* van het Nederlandse leger te verzorgen.³⁴ Een project waarin, in de toenmalige guldens, tonnen omgingen. Op deze grote klus heeft hij zich kennelijk verkeken. Naar eigen zeggen leed hij daarop flinke verliezen, waarvoor hij op 4 maart 1819, enkele maanden voor zijn hierboven genoemde claims, om extra compensatie vroeg. De legerautoriteiten verklaarden in een rapport aan de koning dat die verliezen niet verwonderlijk waren, aangezien De Gendt voor 250.000 gulden minder had ingeschreven dan de eerstvolgende bieder, maar dat was zijn eigen schuld. Zij achtten geen termen aanwezig om hem alsnog tegemoet te komen. Ondanks eindeloos doorzeuren bleef De Gendt voortdurend nul op het rekest krijgen.³⁵

In 1818 regelde De Gendt ook de foeragering van de Pruisische troepen in Luxemburg. Dat betekende 4991 rantsoenen voor officieren en 94.208 rantsoenen voor soldaten, bestaande uit onder andere brood, vlees en rijst van verschillende kwaliteit, voor de officieren ook rum en voor de soldaten *eau de vie*, in totaal ten bedrage van 44.062,91 gulden, alleen voor de maand januari 1818. Ook over de betaling van deze rekening zouden problemen rijzen.³⁶

Op dat moment kon het niet op. Eind januari 1818 sloot De Gendt met de heren Pierre Franssen en Henry Poswick uit Maastricht bovendien een compagnonschap om daar militaire vestingwerken te vernieuwen.³⁷ Ook dat was vermoedelijk een begrotelijke klus, en ook deze zaak eindigde een jaar later met een financiële ruzie. Op 6 februari 1819 zond De Gendt zijn boekhouder Hendrik Deutz erop uit om bij zijn compagnons in Maastricht inzage te vragen in alle 'boeken, registers, papieren en quitantiën en alle andere documenten' betreffende hun gezamenlijke onderneming. Deutz kreeg daarbij machtiging om ter zake van openstaande rekeningen 'bestaande erreurs te rectificeren' en verder het compagnonschap 'te helpen dirigeren en administreren'. In geval van 'onwilligheid of refus' moest hij onverwijld overgaan tot alle mogelijke gerechtelijke stappen, zo luidde zijn opdracht bij notariële machtiging.³⁸ De missie had niet het gewenste effect. Kort daarop ontbond De Gendt het compagnonschap en kreeg hij op zijn beurt het bericht dat zijn voormalige compagnons een notaris als zaakwaarnemer hadden benoemd om het geschil uit te vechten.

DEPARTEMENT VOOR DE ZAKEN VAN OORLOG.		
. De Secretaris van Staat voor de zaken van Oorlog brengt, hiermede, ter kennis van een ieder, dien zulks aangaat, dat de prijzen der onderscheiden artikelen van substantien, aan Zr. M. troepen gedistribueerd, de volgende verhooging en vermindering hebben ondergaan: Levensant van <i>Guillaume de Gendt</i> , van den eersten november tot en met den een en dertigsten december 1817.		
VERHOOGING.		
November.		
24	Twee en drie vierde cent	per ration brood.
1	Vijf a heste cent	per ration vleesch.
4	Vier en een honderdste cent	per ration haver.
15	Elf vijfzigste cent	per ration hooi.
21	Twee en zeventien vijf en twintigste cent	per ration stroo.
22	Drie en zeventig zes en negentigste cent	per ration jenever.
December.		
25	Twee en zeven negende cent	per ration brood.
16	Elf zestigste cent	per ration vleesch.
36	Drie en vijf achtste cent	per ration haver.
3	Drie cents	per ration stroo.
1	Twee derde cent	per ration jenever.
VERMINDERING.		
December.		
20	Zeven honderdste cent	per ration hooi.
* Gravenhage, den 25 ^{ten} maart 1818.		
P. P. P. P. P.		

9 Bekendmaking van het Departement van Oorlog in de *Staatscourant* van 30 maart 1818 van de prijzen die De Gendt vergoed krijgt voor zijn leveranties aan het leger.

10 Schets van een veldkeuken, 1799. Litho Joannes Bemme naar tekening van Dirk Langendijk. (RMA RP-P-1912-306)

Ondertussen begonnen de zaken omstreeks 1819 aan alle kanten uit de hand te lopen en zat hij in dringende geldnood. Het regende dwangbevelen van zakenpartners die geld wilden zien: J. le Voncken te Maastricht, Wouters te Breda, P. van der Stichelen te Gent, Dhamers & Co te Brussel, Gale-sloot & Co te Amsterdam, Père Martinis Tilkin te Gent, A.V. Santen te Den Bosch.³⁹ Vrijwel zonder uitzondering wees hij de vorderingen af en verweet hij de tegenpartij zich niet aan de afspraken te hebben gehouden. Tegelijkertijd hield hij sociaal zijn gezicht in de plooi door als 'burger' zitting te nemen in een commissie van de nieuwe Maatschappij van Weldadigheid in Delft die geld inzamelde om 'een geschikt huisgezin' op te sturen naar de nieuw gestichte kolonie Frederiksoord in Drenthe.⁴⁰

BANKIERSDIENSTEN

Terzelfdertijd had De Gendt met zijn vele contacten en zijn hoge uitgaven als foerageur ook een soort bankiersfunctie in de stad verworven en werd hij in de nog steeds vrij chaotische maatschappij door allerhande kooplieden van buiten de stad benaderd om hun zaken ter plaatse voor hen te willen regelen. Zo vorderde De Gendt bij de aardewerkfabriek van Sanderson en Zoon (Oude Delft 4-6) geld namens de gebroeders Philips in Sunderland en de firma Rotschild in Londen, en bij de Delftse zeepfabriek J. Bousquet & Co in de Molenstraat ook namens een opdrachtgever in Londen. Voor een wijnhandelaar in Antwerpen inde hij een rekening bij tapper Daniel Florijn op de Wijnhaven. Verder trad hij ook op voor schuldeisers van kabinetwerker Cornelis van Schaik op de Oude Delft (nu nummer 174), metselaar Hendrik Tieleman op het Oosteinde, schoenmaker Chris Oostendorp op de Boterbrug en bijouterieën-winkelier J.P. Bollaen eveneens op de Boterbrug, zadelmaker P.J. Veltkamp op de Buitenwatersloot en van een groot aantal schuldeisers van de gebroeders Kolve, winkeliers op de Markt. Voor Van Schaik resulteerde dat in elk geval in een forse hypotheek op zijn bedrijf bij De Gendt.

Niettemin was het duidelijk dat De Gendt alle middelen te baat moest nemen om aan geld te komen. Vandaar ook zijn claims over oude rekeningen bij het Departement over de transporten en zijn verzoeken om steun voor zijn pogingen om van de gouverneur van Luxemburg zijn geld te krijgen van de foeragering van de Pruisische troepen aldaar. Op dat laatste punt kreeg hij inderdaad steun, maar vooralsnog geen geld. Op 20 december 1819 deed het Ministerie van Oorlog in het Frans een klemmend beroep op de gouverneur van het Groothertogdom Luxemburg om de rekening van De Gendt (à 44.026,91 gulden) inzake de foeragering van de troepen in januari 1818 nu eindelijk eens te betalen.⁴¹ Drie maanden later kreeg hij bericht dat de minister van Buitenlandse Zaken, baron Van Nagell, zich voor de zaak had ingezet en de toezegging had gekregen dat de koning van Pruisen fondsen ter beschikking had om te betalen, indien De Gendt een behoorlijk certificaat kon overleggen voor welke prijzen hij het contract had afgesloten.⁴²

RAMPENPLAN

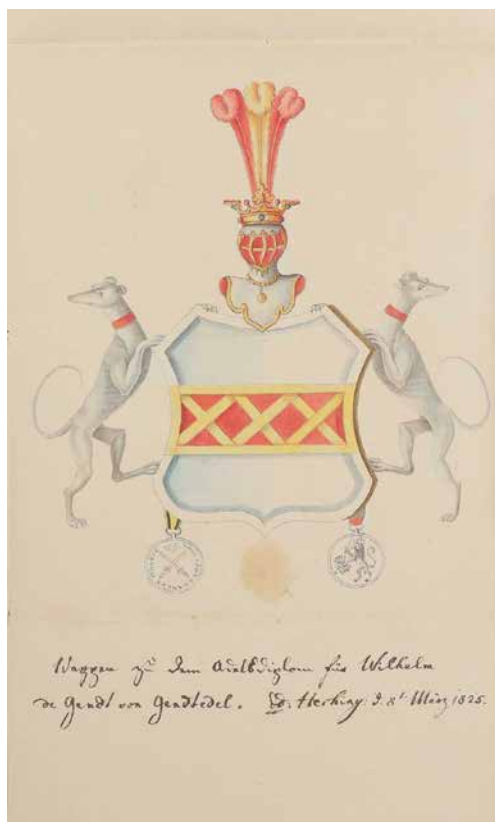
Om het noodlot te keren trof De Gendt ook andere maatregelen. Zo kocht hij van de inspecteur van de douanerechten in Maassluis een lening bij de Weeskamer in Gouda van ruim 6000 gulden.⁴³ Ook van zijn buurvrouw op de Oude Delft, Elisabeth Muller, de weduwe Schultz, leende hij geld. De oude dame woonde overigens niet veel meer op de Oude Delft, maar vooral op haar buiten te Naaldwijk. Toen zij er lucht van kreeg dat het misging met de familie De Gendt eiste zij haar geld (1700 gulden) terug. Op 10 december 1819 zei kantoorbediende Deutz nog dat hij niet kon betalen omdat De Gendt niet thuis was. Drie weken later, op 3 januari 1820, meldde boekhouder Johannes Hermans dat 'aan dit kantoor geen fondsen voorhanden zijn' om te betalen.⁴⁴

De beide dames van het schilderij speelden in de crisis een grote rol en stonden in de storm hun mannetje. Zijn huis en ander onroerend goed had De Gendt al op 7 september 1819 overgedragen aan zijn schoonzuster Catharina Wolffers. Om dat zo onzichtbaar mogelijk te houden, deed hij dat bij een notaris in Rotterdam.⁴⁵ Zelf hield De Gendt zich onvindbaar en zijn schoonzuster nam het heft in handen. In de loop van 1820 kreeg zij voor ruim 22.500 gulden aan vorderingen van hem overgedragen, deels via haar zuster Antoinetta die nu ook in de zaken betrokken werd.⁴⁶ Catharina nam ook de invorderingsactiviteiten van Guillaume bij Delftse middenstanders over en incasseerde daarbij substantiële bedragen.⁴⁷

Antoinetta benoemde in maart Gabriel Birard te Namen tot zaakwaarnemer en machtigde hem om namens haar man met alle ten dienste staande middelen de rekening te innen van de geleverde levensmiddelen en foerage voor de Pruisische troepen in de vestiging Luxemburg over januari 1818.⁴⁸ Ook elders benoemde zij zaakwaarnemers, onder meer in Amsterdam, Batavia en bij een faillissement van een leverancier in Doornik.

Tegen de voormalige buurvrouw, de weduwe Schultz uit Naaldwijk, zei zij echter in mei 1820 nogmaals dat haar man niet thuis was en 'dat er geen gelden voorhanden zijn om te betalen'.⁴⁹

De definitieve aftocht uit Delft werd in augustus 1820 ingezet, toen Catharina Wolffers ene Bernard Heyden te Düsseldorf machtigde om voor haar rekening aldaar een landgoed te huren of te kopen.⁵⁰

11 Het familiewapen dat De Gendt overlegde in zijn aanvraag voor verheffing in zijn adelstand in 1825. (LANDESARCHIV BADEN-WÜRTTEMBERG)

In juni 1821 kwam het Ministerie van Oorlog met een laatste aanbod tot schadeloosstelling voor de claims die De Gendt eerder had ingediend. Eerder nog had De Gendt een aanbod van 3000 gulden afgewezen.⁵¹ Vertrouweling Henricus Deutz kreeg zes weken later van Antoinetta een machtiging om in alle resterende zaken van De Gendt verder te behartigen.⁵² Kort daarop veilde Deutz ook het onroerend goed in Delft, dat op naam stond van Catharina Wolffers.⁵³

ADELLIJKE BALLINGSCHAP IN PRUISEN Inderdaad vertrok De Gendt met zijn vrouw naar Düsseldorf, waar hij uiteindelijk in 1840 zou overlijden.⁵⁴ Vermoedelijk is zijn schoonfamilie meeverhuisd, want schoonvader Laurens Wolffers is daar in 1832 ook

12 Gravure van de graftombe van admiraal baron Willem Joseph van Ghent in de Domkerk in Utrecht door A. de Winter. (UIT: MEDALISCHE HISTORIE DER REPUBLYK VAN HOLLAND, 1690)

overleden.⁵⁵ Hoe De Gendt zijn carrière in Düsseldorf precies vervolgd heeft, blijkt in coronatijden wat moeilijk in detail na te gaan. Opmerkelijk is in elk geval wel dat regerend vorst Friedrich Herman Otto van Hohenzollern-Hechingen hem op 8 maart 1825 in de adelstand verhief en hem officieel toestond zich *Freiherr Wilhelm de Gendt von Gendtedel* te noemen. De Gendt had dat voor elkaar gekregen door voor te wenden dat hij van geboorte al van hoog-adellijke bloede was, maar helaas 'als gevolg van de Reformatie' niet in staat was de geboortebewijzen van 'zijn overgrootvader Peter de Gendt' te overleggen. Daardoor stond hij ten onrechte niet met zijn stamboom in het Nederlands Adelsregister, beweerde hij. Wel kon hij een familiewapen overleggen. Daarvoor overhandigde hij het wapen van de vermaarde Hollandse admiraal baron Willem Joseph van Ghent, oprichter van het

Korps Mariniers, die in 1672 in een gevecht in de Solebay door een Engelse kanonskogel om het leven kwam en op staatskosten in een graftombe in de Utrechtse Dom werd bijgezet. Zijn familiewapen werd destijds met hem mee begraven omdat hij de laatste manlijke afstammeling van zijn familie was. (De voorouders van deze zeeheld bewoonden

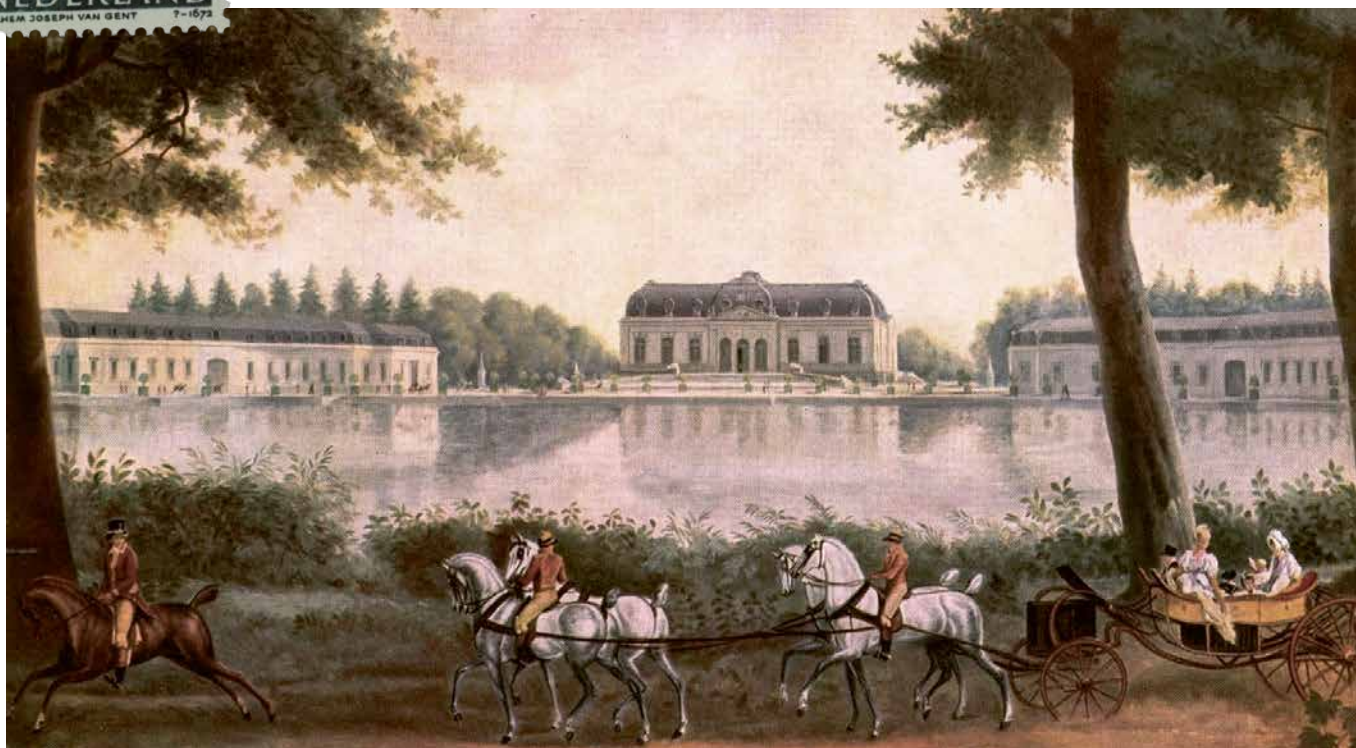
ooit een kasteeltje bij het Betuwse dorp Gendt.) De erkenning als *Freiherr* was voor Wilhelm niet voldoende. Direct schreef hij een brief om de titel 'baron' te mogen voeren. Ook dat werd hem op 16 oktober 1825 alsnog toegekend. Ook kreeg hij toestemming het

ingediende wapen met geblokte band op te sieren met een helm met struisvogelveren en twee zilveren windhonden als schildhouders.⁵⁶

Vermoedelijk is De Gendt een geregelde gast geweest in het slot Benrath aan de Rijn vlakbij Düsseldorf. In dit fraaie achttiende-eeuwse rococopaleis woonde destijds Friedrich Wilhelm Ludwig von Preussen, een neef van de Pruisische koning. Vanuit dit slot bestierde deze de nieuwe Pruisische Rijnprovincie die sinds de Franse nederlaag van 1815 was gevormd. De Gendts twee dochters Marie Rosa en Jacoba ontvingen volgens familieaantekeningen in 1822 hun heilig vormsel in Benrath. Mogelijk was hij er dus in geslaagd zijn leveranties aan de Pruisische troepen te continueren, al ontbreken daarvoor harde bewijzen. Merkwaardig is wel dat bij de adelstoekenning nadrukkelijk vermeld staat dat De

13 De beeltenis van admiraal baron Willem Joseph van Gendt op een postzegel uit 1943.

14 Een wandschildering van het slot Benrath bij Düsseldorf door Antoine Charles Horace Vernet uit 1805. De Gendt kwam na zijn vertrek uit Delft hier waarschijnlijk geregeld over de vloer. (WIKIMEDIA COMMONS)

Gendt nog 'woonachtig' is 'in Delft'. Dat hij daar in de buurt een landgoed heeft weten te bemachtigen, zoals hij ooit van plan was, is dan ook niet gebleken.

Het enige concrete wapenfeit dat we in Düsseldorf van De Gendt hebben gevonden is een plan voor verbetering van het gevangeniswezen in Pruisen, dat hij in 1828 het licht heeft laten zien.⁵⁷ Klaarblijkelijk was hij inmiddels dus op deze branche overgestapt.

 ANTECEDENTEN Omstreeks 1830 lijkt zijn carrière een nieuwe wending te hebben genomen. Op 30 januari 1830 kreeg het Departement van Buitenlandse Zaken in Den Haag een in het Frans gestelde brief van de Pruisische gezant met het verzoek om inlichtingen naar het verleden van De Gendt. Daarop speelde het ministerie de vragen van de gezant door naar het gemeentebestuur van Delft. Vrijwel per kerende post antwoordden burgemeester en wethouders op 9 februari, dat Guillaume de Gendt wel in Delft gewoond had en getrouwd was, maar daar niet was geboren. Zij wisten van hem te melden dat hij van beroep koopman was en na 1813 aannemer van transporten van Rijksgoederen te water en daarna 'algemeen aannemer der *vivres* voor de militairen, in welker laatste betrekking hem *desastres* zijn overkomen, waarvan de omstandigheden de vergadering niet genoeg bekend zijn, dan de welke ervan de oorzaak zijn geweest dat hij deze stad verlaten heeft en naar Dusseldorf vertrokken is'. Zij schreven verder dat hij bekendstond als iemand van goed zedelijk gedrag, maar dat het hun overigens niet bekend was dat hij tot de adel zou behoren en dat hij in Delft een gewoon burgermeisje getrouwd had.⁵⁸ Wat de aanleiding was voor dit antecedenten-onderzoek blijft helaas onduidelijk. De brief van de gezant geeft daar geen opheldering over. Maar het lijkt erop dat hij inmiddels in ongenade was gevallen.

Op 28 februari 1840 overlijdt De Gendt om vier uur 's middags. In de overlijdensakte wordt hij omschreven als 'Rentner baron Wilhelm de Gendt', wonend op de Bilker Strasse 1032 in Düsseldorf. Opmerkelijk is dat in de akte het woordje 'baron' er later bij gefrommeld lijkt te zijn en dat de toevoeging 'von Gendtedel' in de akte ontbreekt.

15 Bilker Strasse 15 in Düsseldorf, het woon- en sterfhuis van De Gendt, tegenwoordig bekend als het 'Schumann Haus', omdat Robert Schumann ook hier met Clara zijn laatste dagen sleet voor hij in 1854 van de brug over de Rijn sprong. (FOTO WIEGELS, WIKIMEDIA COMMONS)

Het huis waar hij is overleden (nu Bilker Strasse 15)⁵⁹ was vermoedelijk zijn eigendom. In 1842 woonde zijn weduwe er nog. Zij is dan als weduwe 'Baronin' de Gendt, geb. Wolffers op dit adres in het adresboek van Düsseldorf te vinden.⁶⁰

Op 7 november 1843 werd het grote huis door notaris Lübeler op een openbare verkoping aan de meestbiedende te koop aangeboden in de *Düsseldorfer Anzeiger*. Het werd daarbij omschreven als een pand dat zeer geschikt is voor een expeditie- of handelszaak. Het bestond uit een zaal,

vijftien kamers, een waskeuken, pakhuis, twee onderling verbonden keldergewelven, een binnenhof en tuin.⁶¹ Twee weken later blijkt het huis toch niet op 7 november verkocht te zijn. Het werd toen in een andere krant opnieuw te koop aangeboden, nu ondershands. Men kon daarvoor de notaris benaderen.⁶² Kort daarop kan men er meerdere gemeubelde kamers huren.⁶³

Een jaar later adverteerde dezelfde notaris dat op dinsdag en woensdag 8 en 9 oktober 1844 's middags om twee uur in het huis van weduwe De Gendt op de Bilker Strasse 1032 diverse meubels, zoals een secretaire, bedden, mahonie linnenkasten, tafels, grafiek, kristal, porselein en glaswerk, en Engels verzilverd servies bij een boedelverkoop de deur uit gingen.⁶⁴ Betekende dat soms dat de weduwe op zwart zaad zat en Düsseldorf wilde verlaten? Of maakte zij ruimte vrij om nog meer van het pand te verhuren?⁶⁵

 STRIJDLUSTIGE WEDUWE Uiteindelijk krijgt de hele geschiedenis nog een opvallend staartje. Eind jaren veertig van de negentiende eeuw lijkt de weduwe toch weer naar haar geboortegrond teruggekeerd en vastbesloten om een oude rekening te vereffenen. Als erfgename van wijlen Guillaume de Gendt daagt zij samen met haar dochters Charlotta, Maria Rosa en Jacoba de Staat der Nederlanden voor de Hoge Raad en eist 784.391,87 gulden wegens niet uitbetaalde vergoedingen voor de leveranties van *vivres* en *fourages* die haar overleden echtgenoot als aannemer-generaal van het Nederlandse leger in de periode november 1817 tot november 1818 verzorgd heeft. Voor de bewijsvoering van deze claim eist zij brutaalweg dat de aangeklaagde partij alle op de kwestie betrekking hebbende stukken op tafel moet leggen. Voor het pleidooi

heeft zij mr. H.A.A. van Berkel en mr. J.C. Faber van Riemsdijk in de arm genomen, die daarvoor vermoedelijk een behoorlijke vergoeding hebben genoten.⁶⁶

De eisen worden door de Raad afgewezen, en de eiseres wordt veroordeeld in alle kosten. Het Hof oordeelt dat er in het verleden wel degelijk betalingen hebben plaatsgehad, ook bij voorschot, en voor zover dat niet het geval was geweest de vragende partij in het verleden in gebreke is gebleven daarvoor deugdelijke bewijsstukken te tonen. De Raad vindt dat van de Staat niet in redelijkheid kan worden verlangd in zulke algemene termen alle stukken te leveren, die mogelijk op de zaak betrekking hebben.⁶⁷ Overigens wordt in deze rechtszaak nergens de titel 'barones' van de eiseres vermeld. Elke verwijzing naar een eventuele adellijke status van de klagende partij ontbreekt.

Met de afwijzing was voor de weduwe de kous niet af. Een jaar later eist zij opnieuw bij de Hoge Raad dat deze de Staat zou horen over de uitvoering van het contract. Hetgeen opnieuw wordt afgewezen.⁶⁸ In 1854 vraagt zij om revisie van de zaak, en hoewel blijkt dat zij weinig nieuwe feiten weet aan te voeren, weten haar advocaten het proces eindeloos te rekken, totdat alle eisen uiteindelijk opnieuw worden afgewezen. Na vijf jaar procederen wordt de zaak op 3 maart 1859 eindelijk definitief door de Raad 'geroyeerd'. De strijdlustige weduwe is dan inmiddels 76 jaar.⁶⁹

De dochters van De Gendt lijkt de adellijke status wel te hebben aangesproken. De jongste dochter Jacoba, die het familieportret erfde, noemde zich baronesse Jacqueline de Gendt de Gendtedel, blijkt uit een labeltje van de restauratie aan de achterzijde van het schilderij. Zij is met het schilderij kennelijk weer in Vlaanderen terechtgekomen. Haar zuster overleed in 1877 als Freiin Maria Gertrud Rosa Gendt von Gendtedel (zonder 'de') in Keulen.⁷⁰

NOTEN

1 NA, Ministerie van Oorlog, inv.nr 94, stuk no. 56 Verbaal Ministerie van Oorlog, 21 oktober 1814.

2 NA, Onder-prefect en Districtscommissaris van het arrondissement Rotterdam, inv.nr 124, burger no. 2987. Bij de aangifte

van de geboorte van zijn dochter Jacoba op 2 april 1812 noemde hij zich 43 jaar. SAD 15, nr 1, Geboorteakte 1812 nr 126.

- In 1817 bij de geboorte van een zoon die binnen een dag overleed, 47 jaar (SAD 15, 6, Geboorteakte 1817 nr 403).
- 3 Stadsarchiv Düsseldorf, Sterburkunde 1840 nr. 174, 29 februari 1840.
 - 4 Familieaantekeningen De Gendt, in 1985 ter beschikking gesteld door J.J. Nijlen te Brugge, destijds eigenaar van het geschilderde familieportret en verre nazaat van De Gendt.
 - 5 SAD, Oud Notarieel Archief (hierna: ONA), inv.nr 3348, notaris Goeverneur 14 oktober 1803, folio 23.
 - 6 SAD, Losse aanwinsten, inv.nr 242, Schepenakte.
 - 7 SAD, Losse aanwinsten, inv.nr 367, Schepenakte.
 - 8 H. Morien en K. Spiero, *De Bijlenbuurt, een bijna verdwenen stukje Delft* (Delft 1999) 54. En een advertentie in *Opregte Haerlemse Courant*, 28 maart 1805.
 - 9 SAD, Stadsbestuur tot 1813, inv.nr 2317, Transportakte (Waarbrief) 7M folio 322verso.
 - 10 SAD, ONA, inv.nr 3523, notaris J. van Koetsveld du Crocq 26 augustus 1807, akte 77 en Transportakte 7O, folio 54.
 - 11 SAD, Losse aanwinsten, inv.nrs 1642-1643, Notulenboek van de korenwijnbranders en distillateurs in Delft 1801-1810 en bijlagen.
 - 12 SAD, ONA, inv.nr 3243, notaris J. van Koetsveld 4 september 1804, akte 133.
 - 13 SAD, ONA, inv.nr 3254, notaris J. van Koetsveld 1808, akte 23.
 - 14 SAD, Stadsbestuur tot 1813, inv.nr 2318, waarbrief 7O, folio 107 en 2319, waarbrief A 69; Erfgoed Leiden, Archief 506, inv.nr 3707, boedelinventaris 19 juli 1808, notaris Chr. van Staveren, Leiden.
 - 15 SAD, Stadsbestuur tot 1813, inv.nr 2322, Transportakte D 40.
 - 16 SAD, ONA, inv.nr 3415, notaris G. van Hasselt 23 september 1814, akte 280 en nr 3416, 1815 akte 162.
 - 17 NA, Ministerie van Oorlog, Agenda no 13796, verwijzend naar Verbaal 17 december 1813, nr 18.
 - 18 SAD, ONA, inv.nr 3414, notaris G. van Hasselt 26 april 1814, akte 99.
 - 19 *Rotterdamsche Courant*, 7 februari 1814 (collectie CBG). Het betrof behalve De Metalen Pot ook een huis op de Geer (wijk 1-448), een huis op het Oosteinde op de hoek van de Hopsteeg (wijk 2-532) en een pakhuis aldaar (wijk 2-540). Uit Morien en Spiero (1999) 54 blijkt dat ook de Stadsherberg aan het Zuideinde in de val is meegesleept.
 - 20 SAD, College van zetters, inv.nr 4, Bezwaarschriften tegen opgelegde belastingaanslagen 1812-1828.
 - 21 NA, Ministerie van Oorlog, Agenda nr 13796, verwijzend naar Verbaal 3 november 1814, nrs 18 en 19.
 - 22 SAD, Secretarie 1813-1938, inv.nr 79, Notulen B en W, 22 juni 1816 nr 1.
 - 23 NA, Ministerie van Oorlog, Verbaal 21, oktober 1814, nr 94, stuk nr 56.
 - 24 NA, Ministerie van Oorlog, Verbaal 710, 19 april 1820 nr 72.
 - 25 Voor het contract, zie: J.D. Doorman, *Memoriaal voor de officieren der artillerie en genie; mitsgaders voor de magazijnmeester der artillerie, plaatselijke commandanten etc. etc.* (1817) derde deel, eerste stuk, 642 e.v.
 - 26 NA, Ministerie van Oorlog, Verbaal 710, 19 april 1820 nr 72. Voor verdere stukken in dezen wordt verwezen naar 21 mei 1816 (nr 50); 21 juni 1816 (nr 54); 6 mei 1817 (nr 42); 13 juni 1817 (nr 7); 26 juli 1817 (nr 13); 9 februari 1818 (nr 43); 15 juli 1818 (nr 30); 27 januari 1819 (nr 2a) en 14 juni 1819 (nr 102).
 - 27 NA, Ministerie van Oorlog, Verbaal 646, 4 november 1819 nr 3.
 - 28 SAD, ONA, inv.nr 3576, notaris S.A. Scholten veilingakte 1821 akte 203, 209 en 227.
 - 29 SAD 14 en 15, Gegevens Doop- en Begraafboeken en akten Burgerlijke Stand. Zie ook de aantekeningen van noot 4.
 - 30 SAD, Burgerlijke Stand, Overlijdensakte, 14 november 1819.
 - 31 Zie de familieaantekeningen van noot 4.
 - 32 Het schilderij was in 1985 in bezit van J.J. van Nijland in Brugge, evenals de op het schilderij afgebeelde vergulde empireklok. Het schilderij is in 2019 geveild en hangt sindsdien in Gouda.
 - 33 SAD 309, Schuttersgenootschap Diletto ed Arme, nrs 8-9.
 - 34 Voor het contract over de leveranties van levensmiddelen en fourages voor 's Konings Armee van 1 november 1817 tot en met 31 oktober 1818, zie: *Receuil militaire, bevattende de wetten, besluiten en orders, betreffende de Koninklijke Nederlandsche Landmagt, 1817 tweede deel*, 196-232.
 - 35 NA, Ministerie van Oorlog, Verbaal 1819 stuk 119 en rapport van 2 maart 1820; kopieën van uitgaande stukken 2 maart 1820, nr 49.
 - 36 Zie de gespecificeerde (in het Frans gestelde) rekening in NA, Ministerie van Oorlog, Verbaal 694, 7 maart 1820.
 - 37 Een en ander valt op te maken uit akte SAD, ONA, inv.nr 3572, notaris S.A. Scholten 1819, akte 175, waarbij De Gendt de samenwerking opzegde. Onderzoek in de notariële archieven in Maastricht leverde helaas weinig concreets op: Hendrik Poswick sloot daar volgens het repertorium van notaris P.D. Jessé op

18 november 1816 een akte van aanne-
ming (nr 403) die helaas niet meer is
terug te vinden. Hetzelfde geldt voor een
borgstelling van Henri Poswick van
108.566,66 gulden ten gunste van het
Gouvernement 3 oktober 1817, akte 146.
Ook dat stuk ontbreekt.

- 38 SAD, ONA, inv.nr 3571, akte opgemaakt
door notaris S.A. Scholten ten huize van
De Gendt 1819, akte 17.
- 39 SAD, ONA, inv.nr 3608, Wisselprotesten
notaris Scholten 1817, 18 en 24 december;
1818, 1 april, 9 oktober, 13 november en 19
november; 1819, 28 juni en 28 en 31
augustus. Het betrof bedragen van 2350
gulden (Voncken), 1000 gulden (Wou-
ters), 1417 gulden (Stichelen), 2830 gul-
den (Dhamers), 1890 gulden (Galesloot),
800 gulden (Tilkin) en 400 gulden (San-
ten).
- 40 *Rotterdamsche Courant*, 8 juni 1819.
- 41 NA, Ministerie van Oorlog, Verbaal 664,
20 december 1819, nr 50.
- 42 NA, Ministerie van Oorlog, Verbaal 694,
7 maart 1820. En: 20 maart 1820 (nrs
72-73); 30 mei 1820 (nrs 74-75) en
5 juni 1820 (nr 98).
- 43 SAD, ONA, inv.nr 3572, notaris S.A.
Scholten 1819, akte 241.
- 44 SAD, ONA, inv.nr 3608, notaris S.A.
Scholten wisselprotesten 10 december
1819 en 3 januari 1820.
- 45 Bij notaris Beyerman te Rotterdam,
zie SAD, ONA, inv.nr 3576, notaris S.A.
Scholten 1821, akte 203.
- 46 Op 31 januari 1820 drie vorderingen ten
laste van D. Haigh te Amsterdam, een
restant hypotheek van juffrouw
Hugenum en een vordering op de predi-
kant en de armenbezorgers te Voorburg.
(SAD, ONA, inv.nr 3573, notaris S.A.
Scholten 1820 akte 21, 22 en 23). Op

14 augustus 1820 droeg haar zuster
Antoinetta Wolffers namens haar man
nog eens vier vorderingen over ter
waarde van samen 15.935 gulden, waar-
onder een hypotheek van kabinetwerker
C. van Schaik en de leningen aan de
Weeskamer van Gouda. Bovendien werd
zij eigenaresse van een honderdste por-
tie of 300 gulden in een levensverzeke-
ring van de maatschappij De Eendragt uit
1777. SAD, ONA, inv.nr 3574, notaris S.A.
Scholten 1820 akte 285-289.

- 47 SAD, ONA, inv.nr 3608, Wisselprotesten
S.A. Scholten. Zeker zestien keer wist zij
bedragen variërend van 100 tot 900
gulden bij vertrouwde klanten van De
Gendt te innen tot 1821.
- 48 SAD, ONA, inv.nr 3573, notaris S.A.
Scholten 1820 akte 70.
- 49 SAD, ONA, inv.nr 3608, notaris S.A.
Scholten wisselprotest 2 mei 1820.
- 50 SAD, ONA, inv.nr 3574, notaris S.A.
Scholten 1820 akte 299.
- 51 NA, Ministerie van Oorlog, Verbaal 896,
9 juni 1821 nr 27.
- 52 SAD, ONA, inv.nr 3576, notaris S.A.
Scholten 1821 akte 140.
- 53 SAD, ONA, inv.nr 3576, notaris S.A.
Scholten 1821 akte 203, 209 en 227 (26
juli 1821). Het huis W3-37 werd gekocht
door W.H. van der Mandele voor 13.600
gulden, een pakhuys op de Scheepmakerij
W 7-161 ging weg voor 530 gulden. Het
pakhuys W1-90 op de Koornmarkt (inge-
zet voor 850 gulden) en 536 roeden land
(ingezet voor 4700 gulden) werden bij
de veiling opgehouden. Het pakhuys op
de Koornmarkt werd enige tijd later
verkocht aan Willem Wijnaendts.
- 54 Zie noot 3.
- 55 Familieaantekeningen, zie noot 4.
- 56 Landesarchiv Baden-Württemberg,

Staatsarchiv Sigmaringen, Standeser-
höhungen durch die Fürsten von
Hohenzollern-Hechingen, Ho T7 nr. 831.

- 57 Landesarchiv Nordrhein-Westfalen,
Wilhelm Gendt von Gendtedel, 'Anmass-
geblicher Plan zur bessern Einrichtung
der Gefängnisse im Preussischen Staate'
(1828), bibliotheeknr RW 0001 nr. 773.
- 58 NA, Ministerie van Buitenlandse Zaken,
inv.nr 588 (brief van de gezant, 30 januari
1830) en nr 589 (antwoord uit Delft,
9 februari 1830 en antwoord aan de
gezent). Zie ook bijlagen bij notulen B en
W: SAD, Secretarie 1813-1938, inv.nr 452,
3 februari 1830.
- 59 Vriendelijke informatie van Frau Kerstin
Früh van het Stadsarchiv Düsseldorf.
- 60 *Adressbuch für den Regierungsbezirk
Düsseldorf* (1842), Elferfeld 1843, 25.
- 61 *Düsseldorfer Anzeiger*, 7 november 1843.
- 62 *Düsseldorfer Zeitung*, 19 november 1843.
- 63 *Düsseldorfer Anzeiger*, 7 december 1843.
- 64 *Düsseldorfer Zeitung*, 29 september 1844.
- 65 In de *Düsseldorfer Anzeiger* van 26 sep-
tember 1845 werden op Bilker Strasse
1032 opnieuw meerdere gemeubileerde
kamers te huur aangeboden. Desgewenst
kon men er ook in de kost worden
genomen.
- 66 NA, Hoge Raad, inv.nr 75, zitting 23 maart
1849.
- 67 Passim. Zie ook *Weekblad van het Regt*,
22 juli 1849.
- 68 *Weekblad van het Regt*, 21 november 1850.
- 69 *Weekblad van het Regt*, 30 november
1854, 7 oktober 1855 en 11 november 1855;
Rotterdamsche Courant, 22 november
1858; *Weekblad van het Regt*, 7 maart
1859.
- 70 *Gothaisches genealogisches Taschen-
buch der freiherrlichen Häuser* 28e jg
(1878) 1009.

Project- en Woninginrichting sinds 1913

Complete Woninginrichting

**Al sinds 1913 het
vertrouwde adres
voor uw complete
woning- en/of
bedrijfstofering!**

Lepelaarplantsoen 49 – 51
3145 XC Maassluis
Showroombezoek alleen op afspraak

☎ 010 304 71 54
✉ info@vanwitteloostuijn.nl
🌐 www.vanwitteloostuijn.nl

naaborg

+31(0)612429826
info@naaborg.eu
www.naaborg.eu

AFBOUW BANKSCHROEF COMPRESIE
BEITEL **BOUWEN** BOORMACHINE
ONDERHOUD DECOUPEERZAAG
RETAIL DRAADNAGEL FREZEN
INTERIEURBOUW **ADVIES** DECOUPEERZAAG
RENOVEREN KOEVOET KRUISKOP
RESTAUREREN HAMER SCHAAF
het bouwteam voor uw bouw wensen
RESTAUREREN SPIJKER STEEKSLIJDE
VERBOUWEN TIMMEREN STOELHOUT
STUCADOREN TEGELEN TROFFEL

restaurant **Kruydt**

Genieten

EEN MONDIALE KEUKEN VAN KALIBER. MET DE BESTE INGREDIËNTEN UIT BINNEN- EN BUITENLAND, VERSER DAN VERS, CREËERT CHEF KOK JAN PIETER BOTH EEN SMAAKVOLLE EXPLOSIE OP UW BORD.

CULINAIR GENIETEN, DAT BETEKENT BIJ ONS PERSOONLIJKE AANDACHT VAN DE GASTHEEREN HEERLIJKE VERRASSINGEN VAN DE CHEF. DANKZIJ ONZE SOMMELIER DRINKT U BIJ ELKE GANG ALTIJD DE BESTE WIJN.

Vergaderen bij Kruydt

NAAST ONZE DRIE MEETINGROOMS OP DE 1E VERDIEPING VINDT U OP DE BEGANE GROND ONZE BOARDROOM, BIJ UITSTEK GESCHIKT VOOR PRIVATE DINING, EEN BUSINESSLUNCH OF EEN NETWERKDINER. DE SFEER IN COMBINATIE MET DE SENSATIE OP UW BORD ZORGEN VOOR EEN UNIEKE ERVARING.

Een zaak van kaliber

KWALITEIT EN SFEER IN HARTJE DELFT

PAARDENMARKT 1 | 2611 PA DELFT | 088 024 39 19

WWW.RESTAURANTKRUYDT.NL

OPENINGSTIJDEN:

MAANDAG T/M VRIJDAG VANAF 11:30 UUR

ZATERDAG VANAF 17:30 UUR

ZONDAG GESLOTEN

Johannes Hari schilderde een bijzonder ‘babbelstuk’ van familie De Gendt

MARK BROCH

Het Groepsportret van de familie De Gendt dook op in 2019 op een veiling in België, en werd daar voor een Nederlandse privéverzameling aangekocht.¹ (afb. 1) Het schilderij geeft een fascinerend beeld van de sociale status en leefomstandigheden van de familie. Het werk is gedateerd 1819 en is nog gevat in de originele vergulde lijst in een late empirestijl. Het stuk is linksonder gesigneerd ‘J. Hari f.’: Johannes Hari senior, geboren in Den Haag op 24 oktober 1772 en overleden in dezelfde stad op 7 oktober 1849. Zijn gelijknamige zoon, Johannes Hari junior, gedoopt in de Grote Kerk te Den Haag op 6 december 1807 en overleden in dezelfde stad op 18 maart 1887, was ook actief als kunstschilder, hoewel zijn vader een grotere productie lijkt te hebben gehad.

MARK BROCH

(Kwintseul 1978) is kunsthistoricus, kunsthandelaar en verzamelaar, gespecialiseerd in Hollandse schilder- en tekenkunst van de zeventiende, achttiende en vroege negentiende eeuw.

Basale gegevens over het artistieke leven van Johannes senior zijn bekend uit de biografie opgesteld door Roeland van Eynden en Adriaan van der Willigen, opgenomen in hun *Geschiedenis der vaderlandsche schilderkunst, sedert de helft der XVIII eeuw*, in het tweede deel, gepubliceerd in 1817.² Een meer uitgebreide biografie werd in 1842-1843 gepubliceerd door Johannes Immerzeel in zijn *Levens der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters, van het begin der vijftiende eeuw tot heden*. Om gegevens te verzamelen voor zijn levensbeschrijvingen, stuurde Immerzeel in 1840 en 1841 voorgedrukte vragenlijsten naar nog levende kunstenaars en naar afstammelingen van overledenen. Het exemplaar dat door Johannes senior werd ingevuld werd in 2016 door het Rijksprentenkabinet aangekocht, en verklaart de rijkdom aan gegevens die door Immerzeel werd

vermeld.³ Gezien deze gegevens ‘uit de eerste hand’, en aangezien deze levensbeschrijving nog steeds de meest volledige is die van Hari bestaat – een grotendeels vergeten kunstenaar die tot op heden zeer zelden aandacht in de kunsthistorische literatuur ontvangt – loont het de moeite deze integraal over te nemen:

‘HARI, Sr. (Johannes) werd geboren te ’s-Gravenhage, den 24 October 1772. Zijne ouders waren Joh. Hari, Secretaris bij het Regiment Zwitsersche gardes, en Jeanne Catharine Lormier. Zijn leermeester was J.G. Teissier. De Heer Hari onderscheidt zich in het vervaardigen van portretten in olieverw, miniatuur, pastel, waterverw en potlood; ook in het schilderen van binnenhuizen, waaronder eenige van geschiedkundigen aard uit de 16de en 17de eeuw. Sedert 1810 nam hij den post van Secretaris waar bij de Haagsche Teeken-Academie, en werd in 1839 aangesteld als medelid en Secretaris van den Raad van Bestuur derzelfde Academie, en in 1835 verkozen tot lid van de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten te Amsterdam. Na het schilderen in miniatuur van de portretten der Prinsen Willem, Alexander en Hendrik en de Prinses Sophia, werd hem door Hare Koninklijke en Keizerlijke Hoogheid de Prinses van Oranje (thans Koningin der Nederlanden) de titel van Hoogstderzelver portretschilder verleend. In het jaar 1794 ontving de Heer Hari, als leerling bij de Haagsche Teeken-Academie, den eersten prijs, bestaande in eene gouden medaille, uit handen van Zijne Hoogheid Prins Willem V. Gedurende een tijdvak van 31 jaren heeft hij niet minder dan omtrent 1200 stuks portretten vervaardigd. Hieruit kan dan ook de reden worden afgeleid, waarom zoo weinige kunstwerken van hem bij de liefhebbers bekend zijn, ofschoon men op verscheiden tentoonstellingen gelegenheid heeft gehad ’s mans schilderijen te beschouwen. Op de verkoop van Verbruggen te ’s Hage werd een *Binnenhuis* door den Heer Hari, voor f 385.00 verkocht. Zijn zoon, Johannes Hari Jr., geboren te ’s Hage in 1807, schildert stadsgezigten en portretten en vervaardigt teekeningen in potlood. In het Koninklijk Museum op het Paviljoen bij Haarlem, vindt men van den Heer Hari, den vader, 2 schilderijen, binnenvertrekken voorstellende.⁴

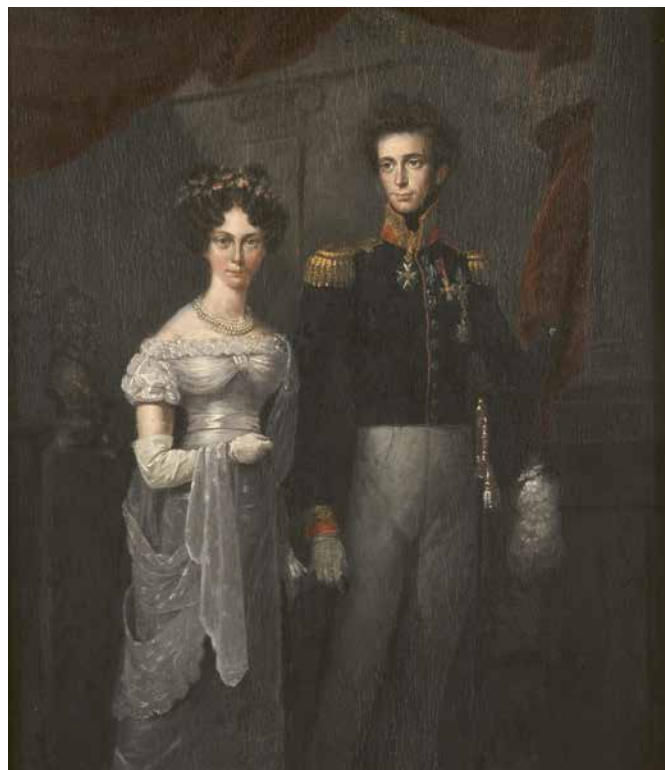

1 Johannes Hari senior, *Groepsportret van de familie De Gendt*, 1819. (PC)

HOFOPDRACHTEN Het Haagse artistieke leven waarin Hari zich van jongs af aan begaf, draaide in belangrijke mate om het stadhoudelijke hof. Hari's leermeester, Jean George Teissier (1749-1821), ontving in 1780 bijvoorbeeld de opdracht van stadhouder Willem V om enige bovendeurstukken te vervaardigen, die zich nog steeds in de Koninklijke Verzamelingen bevinden.⁵ Zoals Hari zelf mededeelde aan Immerzeel, ontving hij een gouden medaille uit handen van de stadhouder in 1794. Maar pas na de terugkeer van de Oranjes uit hun Engelse ballingschap in 1813 ontving hij zelfstandige opdrachten van naaste familieleden van koning Willem I, met name van zijn schoondochter Anna Paulowna, echtgenote van de latere koning Willem II. Een van de meest prestigieuze opdrachten die Hari ontving was het vervaardigen van een dubbelportret van de broer van Willem II, Willem Frederik Karel, prins der Nederlanden (1797-1881) ter gelegenheid van zijn huwelijk op 21 mei 1825 met Louise, prinses van Pruisen (1808-1870), dat zich eveneens in de Koninklijke Verzamelingen bevindt.⁶ (afb. 2)

De connecties met het Hof zorgden ervoor dat Hari ook in gegoede kringen in en rondom Den Haag in trek was als portrettist, zowel van de adel als de rijke burgerij. Als een voor-

beeld van een ambitieuze burgerlijke opdracht kan het dubbelportret van de Haagse jeneverstoker en steenkolenhandelaar Dirk Welsink (1787-1855) en zijn echtgenote Louise Reith (1789-1855) uit 1833 worden genoemd. Het stuk, dat 115 x 130 cm meet, is het grootste schilderij dat van Hari bekend is, en werd waarschijnlijk vervaardigd om het 25-jarig huwelijk van de voorgestelden te herdenken.⁷ (afb. 3) In tegenstelling tot het *Groepsportret van de familie De Gendt*, maken de geportretteerden geen contact met elkaar, waardoor de compositie formeel en zelfs enigszins geforceerd overkomt – een eigenschap die ook het dubbelportret van prins Frederik en prinses Louise vertoont. Een verklaring ligt in het feit dat Hari's gebruikelijke artistieke productie simpele miniatuurportretten betrof, gewoonlijk eenvoudige borststukken, wat ook het overweldigende aantal van zo'n 1200 portretten verklaart. Dit aantal bestond ongetwijfeld merendeels uit toen bijzonder populaire miniaturen, een populariteit die door de uitvinding van de fotografie enige decennia later werd verdreven, of liever gezegd vervangen, aangezien vroege portretfoto's en hun encadrering zich conformeerden aan de tradities die miniatuurschilders hadden bepaald.

INFORMEEL GROEPSPORETRET Het

portret van de familie De Gendt is echter allesbehalve statig, en kan als een hoogtepunt in het oeuvre van Hari worden beschouwd, en zelfs in wijder verband als een hoogtepunt van het Hollandse groepsportret van de eerste helft van de negentiende eeuw. Gezien de uitzonderlijkheid voor Hari, kunnen we veronderstellen dat de geportretteerden een belangrijk aandeel hadden in de totstandkoming van de opmerkelijk informele compositie. Guillaume de Gendt, gezeten aan een empiretafel en opkijkend tijdens het schrijven van een brief, en zijn echtgenote Antoinetta, een formidabele figuur in hemelsblauwe japon, met een zojuist ontvangen brief in de hand, bevonden zich op het hoogtepunt van hun sociale status. Het interieur waarin de familie zich bevindt is met zoveel detail en karakteristieken weergegeven, dat het op de werkelijkheid gebaseerd lijkt te zijn, en waarschijnlijk een kamer in hun huis aan de Oude Delft (huidig nummer 121) weergeeft.⁸

Hoewel de schouwpartij uiterst rechts uit het begin van de achttiende eeuw lijkt te dateren en op het moment van schilderen zo'n honderd jaar oud was, is de rest van het vertrek volgens de laatste mode ingericht: de met veel detail 'geportretteerde' meubelen, de dolfijn-guéridontafel, zwart-gestoffeerde stoelen en canapé, tussen de ramen de trumeau met kariatiden op de poten en een spiegel tegen de achterzijde, waarop een pendule en een vaas met zijden bloemen zijn geplaatst, beide beschermd door glazen stolpen. Het vloerkleed met het uitbundige en rijkgekleurde patroon, de elegante gordijnen, opgehouden door *embrasses*, en het patroon van het behang of de stoffering op de wanden is ook volgens de laatste inzichten, alsook de voor de schouw geplaatste behaaglijk brandende kachel, waarop een sculptuur van Diana als jageres prijkt. Toen het pand in 1821 werd geveild, vermeldde de akte dat de kamers 'meest allen naa den nieuwsten smaak gestukadoord, behangen en van schoorsteenen voorzien' waren, wat overeenkomt met de indruk die door Hari wordt gewekt.⁹

Antoinettas zus Catharina Wolffers, gezeten op de canapé, lijkt bezig te zijn met handwerken, en de drie jonge dochters, Charlotte, Maria en Jacoba – volgens de mode van de tijd gekleed in eenvoudige en hoog opgebonden jurkjes gebaseerd

3 Johannes Hari senior, *Dubbelportret van Dirk Welsink en Louise Reith*, 1833. (PC)

op voorbeelden uit de Oudheid – vermaken zichzelf. Op de voorgrond ligt een gekapte en geschoren witte poedel, die ongetwijfeld ook tot het huishouden behoorde – op de halsband prijkt de naam van de familie. Alleen Guillaumes hoogbejaarde vader Jacob de Gendt, gezeten naast de kachel, maakt oogcontact met de beschouwer; de overige familieleden lijken zich onbewust van de aanwezigheid van de schilder, en door zijn ogen van ons, wat bijdraagt aan de uitzonderlijke informaliteit van het schilderij.

 TRADITIE VAN HET BABELSTUK Hoewel het schilderij een zeldzaamheid betreft in het bekende oeuvre van Hari, staat het wel zeker in een langere Hollandse traditie, die van het gezelschapsstuk, in Holland ‘babelstuk’ genoemd, in Engeland *conversation piece*. Dit type portret ontwikkelde zich gedurende de achttiende eeuw zowel in de Noordelijke Nederlanden als in Engeland, en toont twee of meer ten voeten uit geportretteerde figuren in een huiselijke omgeving, in min of meer informele

verhouding tot elkaar, letterlijk vaak ‘babbelend’, ondersteund door levendige handgebaren, of doende met huiselijke bezigheden zoals het drinken van thee of het afhandelen van correspondentie. In het midden van de achttiende eeuw waren kunstenaars als Tibout Regters (1710-1768), Jacob Buys (1724-1801) en Hendrik Pothoven (1725-1807) specialisten in het genre, en rond de eeuwwisseling Adriaan de Lelie (1755-1820) en Wybrand Hendriks (1744-1831). Deze kunstschilders waren echter voornamelijk in Amsterdam actief, terwijl in Haagse kringen eerder buitenlandse schilders geliefd waren, die ook portretten volgens de Franse of Engelse stijl konden afleveren, zoals Johann Friedrich August Tischbein (1750-1812). In deze context verdient het in herinnering te brengen dat ook Hari van Zwitserse komaf was, hoewel hij wel zijn hele leven in Haagse contreien doorbracht. In 1819, toen Hari dit babelstuk schilderde, was het genre zeldzaam geworden, en het portret van de familie De Gendt kan als één van de laatste uitblinkers van dit type portret worden beschouwd.

4 Abraham van Strij I, *Groepsportret van de familie Weymans*, 1816. (DM)

Het familieportret kan goed worden vergeleken met het babbelstuk van de familie van Hendrik Weymans door Abraham van Strij I (1753-1823), gedateerd 1816, dat in 2015 door het Dordrechts Museum werd aangekocht, direct uit het bezit van de directe afstammelingen.¹⁰ (afb. 4) Hoewel de twee schilderijen nagenoeg identiek zijn qua datering, afmetingen en opzet, met zowel staande als zittende familieleden in een interieur, zijn de twee werken

zeer verschillend qua uitstraling. De Van Strij is helder van tint en lieflijk van uitstraling, terwijl de Hari wat donkerder van kleurstelling is, en de individuen meer karakter en 'pit' lijken te bezitten. Tezamen vormen ze een laatste hoogtepunt van het Hollandse babbelstuk, dat niet alleen in Amsterdam en Den Haag, maar ook in kleinere steden als Dordrecht en Delft tot hoge ontwikkeling kwam, zoals uit deze werken blijkt.

NOTEN

- 1 Olieverf op paneel, 58,5 x 78,5 cm; in 1985 eigendom van J.J. van Nijland te Brugge, die ook een foto van het schilderij aan het Delftse gemeentearchief doneerde; verkocht op veiling Carlo Bonte, Brugge, 21 september 2019, lot 634; privéverzameling, Gouda. Het lijkt erop dat het schilderij tot de veiling in 2019 altijd binnen de familielijn is vererfd.
- 2 R. van Eynden en A. van der Willigen, *Geschiedenis der vaderlandsche schilderkunst, sedert de helft der XVIII eeuw* (Haarlem/Amsterdam, 1816-1840) dl. III (1817) 163-164: 'JOHANNES HARI, in 's-Gravenhage geboren, den 24sten October des jaars 1772, is een Leerling van den Kunstschilder J.G. Teissier, van wien wij hiervoor een bericht gaven. De Heer J. Hari, schildert Portretten, Familiestukken, Miniaturen, Binnenhuisjes en andere Onderwerpen. Dergelijke Stukken zag men, onder andere, van hem op de Tentoonstelling van Kunstwerken, in zijne geboortestad gehouden, in de jaren 1817 en 1819, en op de Amsterdamsche in 1818. In de Kabinetten van eenige Liefhebbers, zoo te Amsterdam als in den Haag, vindt men van zijn Schilderwerk, gelijk daarvan ook in het Koninklijk Kabinet, in laatstgenoemde plaats, gevonden wordt. Deze Meester houdt zich ook veel onledig, met het geven van onderwijs in de Teekenkunst; zijn oogmerk is, om zich, zooveel het zijn tijd toelaat, meer op het Historische vak toe te leggen, als daarvoor eene bijzondere achtting hebbende. Hij is ook Secretaris van de Haagsche Teeken-Akademie.'
- 3 RMA, Rijksprentenkabinet, inv.nrs RP-D-2016-6-196/197.
- 4 J. Immerzeel, *Levens der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters, van het begin der vijftiende eeuw tot heden* (Amsterdam 1842-43) dl. II, 16-17.
- 5 Olieverf op doek, 134 x 89 cm, Stichting Historische Verzamelingen van het Huis Oranje-Nassau, inv.nr SC/0646; T. Rosa de Carvalho-Roos, 'Hoe houdt de stadhouder Hof? Een speurtocht naar het decor waartegen het dagelijks leven van de stadhouders Willem IV en Willem V zich afspeelde in de Stadhouderlijke Kwartieren van het Haagse Binnenhof', in: *Oud Holland* 116 (2003), nr 3/4, 197, afb. 67.
- 6 Olieverf op paneel, 39,3 x 31,1 cm, inv.nr A 1160; M. Spliethoff en L.J. van der Klooster, *De verzamelingen van de Geschiedkundige Vereniging Oranje-Nassau in Paleis Het Loo. Catalogus van schilderijen* (Rotterdam 1999) 45, nr 21, met afbeelding in kleur.
- 7 Olieverf op doek, 115 x 130 cm; veiling Sotheby's, Amsterdam, 13-15 februari 2000, lot 1283, met afbeelding in kleur.
- 8 Het schilderij werd als een realistische weergave van Oude Delft 121 bestempeld in de catalogus Jos Hilkhuisen e.a. (red.), *Ach lieve tijd. 750 jaar Delft en de Delftenaren* (Delft/Zwolle 1995) 212; Te Rijdt ziet dergelijke interieurs echter meer als ontsproten aan de fantasie van de kunstenaar, waarbij hij het schilderij van Hari als een voorbeeld noemt (R.-J. te Rijdt, 'Tekeningen door Tibout Regters', in: *Bulletin van het Rijksmuseum*, 54 (2006) nr 1, 39, noot 41).
- 9 SAD, Oud Notarieel Archief, inv.nr 3576, notaris S.A. Scholten veilingakte 1821 akte 203, 209 en 227.
- 10 Olieverf op paneel, 70,5 x 85 cm; *In helder licht: Abraham en Jacob van Strij: Hollandse meesters van landschap en interieur omstreeks 1800*, tentoonstellingscatalogus Dordrechts Museum (Dordrecht 2000) cat.nr 58.

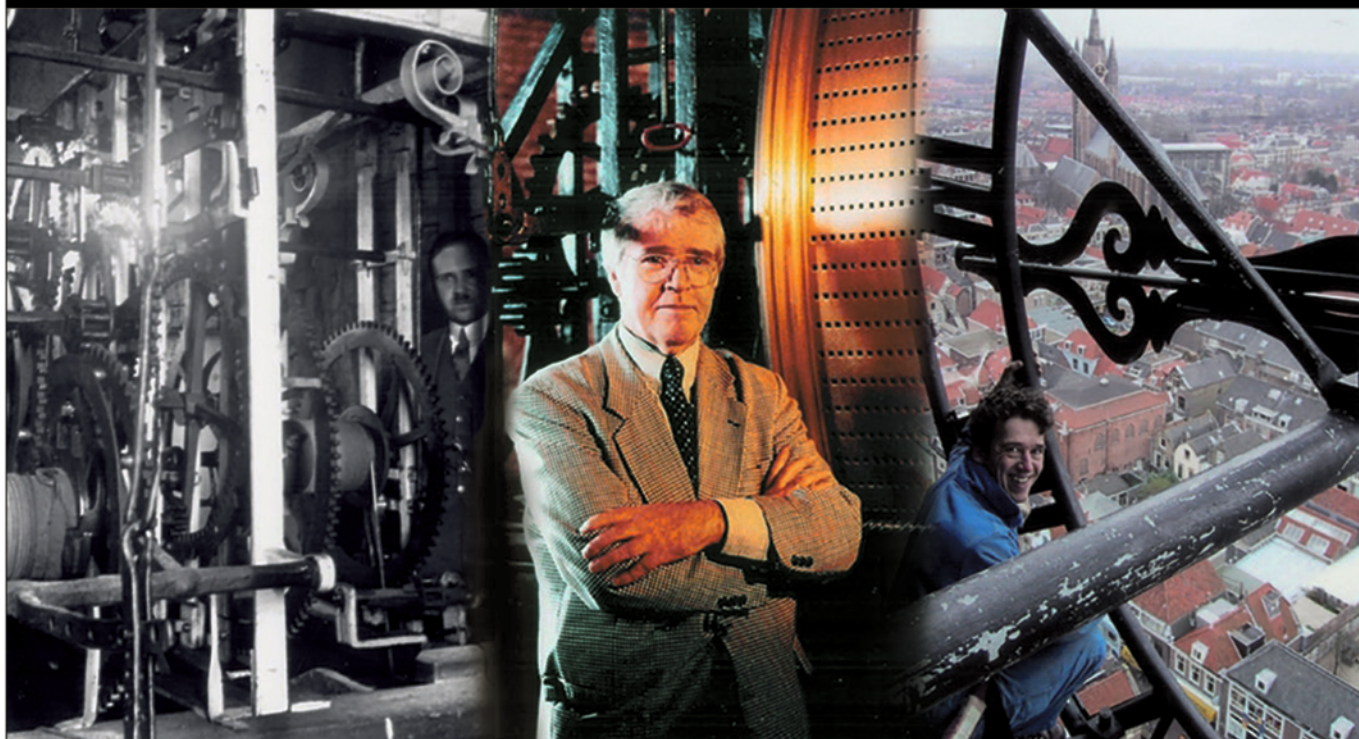
De Salamander

de drogisterij van Delft

Drogisterij
De Salamander
Markt 47
2611 GR Delft
015 212 3777
info@salamanderdelft.nl
www.salamanderdelft.nl

3 GENERATIES VAN LOENEN

Willem van Loenen

Gert van Loenen

Tjan van Loenen

sinds 1842 is ons bedrijf gespecialiseerd in het restaureren van klokken en horloges.
sinds 1919 onder de naam **van Loenen Horlogerie**.
sinds 1966 zijn wij ook stadsuurwerkmaker van de stad Delft.

Van Loenen
de horloge-speciaalzaak van Delft

Markt 63, 2611 GS Delft | 015 2123735
www.vanloenen.com

Een geheimzinnige ziekte

Delft en de Spaanse griep

HANS MOUS

Het was een merkwaardige vergadering van de Delftse gemeenteraad op 6 november 1918. Natuurlijk, het gebeurde wel vaker dat een of meer van de 23 raadsleden zich afmeldden. Maar nu waren bij het begin al zes man afwezig. Drie van hen waren ziek, twee anderen waren artsen die hun vele patiënten niet in de steek konden laten. En dat was nog niet alles. Staande de vergadering moesten nog twee leden vertrekken, namelijk apothekers die dringend in hun zaak nodig waren. Ten slotte ging de verslaggever van de Delftsche Courant nog voor het eind van de vergadering ziek naar huis. Het zal duidelijk zijn dat er een ongewone ziekte heerste. Niet alleen Delft, nee de hele wereld, was eind 1918 in de greep van de Spaanse griep.

HANS MOUS

(Amsterdam 1947) studeerde geschiedenis in Amsterdam en gaf les in Bussum. Na zijn pensionering werkte hij mee aan het regionale historische tijdschrift *Tussen Vecht en Eem*. Sinds kort woont hij in Delft.

De Spaanse griep heeft de verkeerde naam gekregen. Ze komt namelijk niet uit Spanje. De eerste keer dat ze opdook was begin 1918 op een legerbasis in de Verenigde Staten.¹ Vervolgens trok de ziekte met de Amerikaanse troepen naar Europa. In Frankrijk en Duitsland maakte ze veel slachtoffers. Maar tijdens de oorlog berichtte de pers in de oorlogvoerende landen niet over verontrustende zaken als een epidemie. Dat was anders in Spanje, een land dat buiten de oorlog was gebleven. In verschillende landen waren de berichten uit Spanje de eerste die men over deze ziekte hoorde. Zo berichtte de *Delftsche Courant* op 24 mei 1918 over een ‘geheimzinnige ziekte’ die in Madrid woedde.

De veroorzaker van deze Spaanse griep was een influenzavirus. Net als bij verschillende andere virusziektes was dit virus afkomstig uit de dierenwereld. Een influenzavirus is

¹ Spotprent van Piet van der Hem in de *Groene Amsterdammer* van 27 juli 1918. Bijschrift: 'Wie mij niet mint, zal ik beminnen!'

voor mens en dier een grotere bedreiging dan een coronavirus. Het kan sneller muteren en daarbij gevaarlijke eigenschappen van andere virussen overnemen. Zo'n mutatie was er bij de Spaanse griep tussen de eerste golf (juli-augustus 1918) en de tweede (september-december). Tijdens de eerste golf stierven maar weinig mensen, tijdens de tweede zeer vele.

2 Eenmaal gemobiliseerd in de kazernes was er voor militairen weinig te doen: geposeerde foto in Delft, 1914. (SAD 76886)

‘Veel patiënten die de Spaanse griep kregen, stierven een snelle en ellendige dood. Een groot deel overleed al binnen 24 uur na de eerste symptomen. Mensen die de ene dag nog in orde waren, lagen de volgende dag dood in bed. Het virus tastte direct de longen aan. Het veroorzaakte een infectie waardoor de longblaasjes lek raakten. Er ontstonden lekkages in de longen, waardoor de longen volliepen met bloed... Dan kon je geen zuurstof meer krijgen. Mensen werden blauw. Je verdronk als het ware.’²

Andere patiënten stierven aan complicaties van de griep, zoals longontsteking. De schattingen van het aantal slachtoffers wereldwijd lopen uiteen van 20 tot 100 miljoen. Het aantal doden als gevolg van corona blijft daar op dit moment (maart 2021) nog ver bij achter: 2,7 miljoen. In de loop van 1920 verdween de Spaanse griep spoorloos.³

EEN BENAUWDE NEUTRALITEIT

De Eerste Wereldoorlog is aan Nederland wel en niet voorbijgegaan.⁴ Het land bleef buiten de eigenlijke oorlog, dus er werd ook geen generatie afgeslacht in de loopgraven en er waren geen verwoeste huizen en geen kapotgebombardeerde velden. De regering had Nederland direct bij de eerste

3 Spotprent van Albert Hahn, *In de verdrukking*. Bijschrift: ‘Holland: “De heeren oorlogvoerenden laten me niet veel ruimte om m’n boodschappen te doen.”’ Gepubliceerd in *De Notenkraker* van 24 februari 1917.

vijandelijkheden neutraal verklaard en daar veranderde niets aan, tot het eind van de oorlog. Maar waakzaamheid was en bleef geboden. Eind juli 1914 was het leger gemobiliseerd. Zo’n 200.000 mannen moesten zich melden. Zij bleven tot eind 1918 onder de wapenen, werkloos en steeds meer verveeld.

Nederland mocht dan een politiek van afzijdigheid voeren, het was wel een benauwde neutraliteit. De regering moest schipperen tussen de twee oorlogvoerende partijen terwijl die tegenstrijdige eisen aan het land stelden. Een groot deel van de Nederlandse handel kwam tot stilstand door de Engelse blokkade en de Duitse duikbootoorlog. Bovendien vorderden de Amerikanen grote aantallen Nederlandse schepen in Amerikaanse havens. De voedselvoorziening kwam in gevaar.

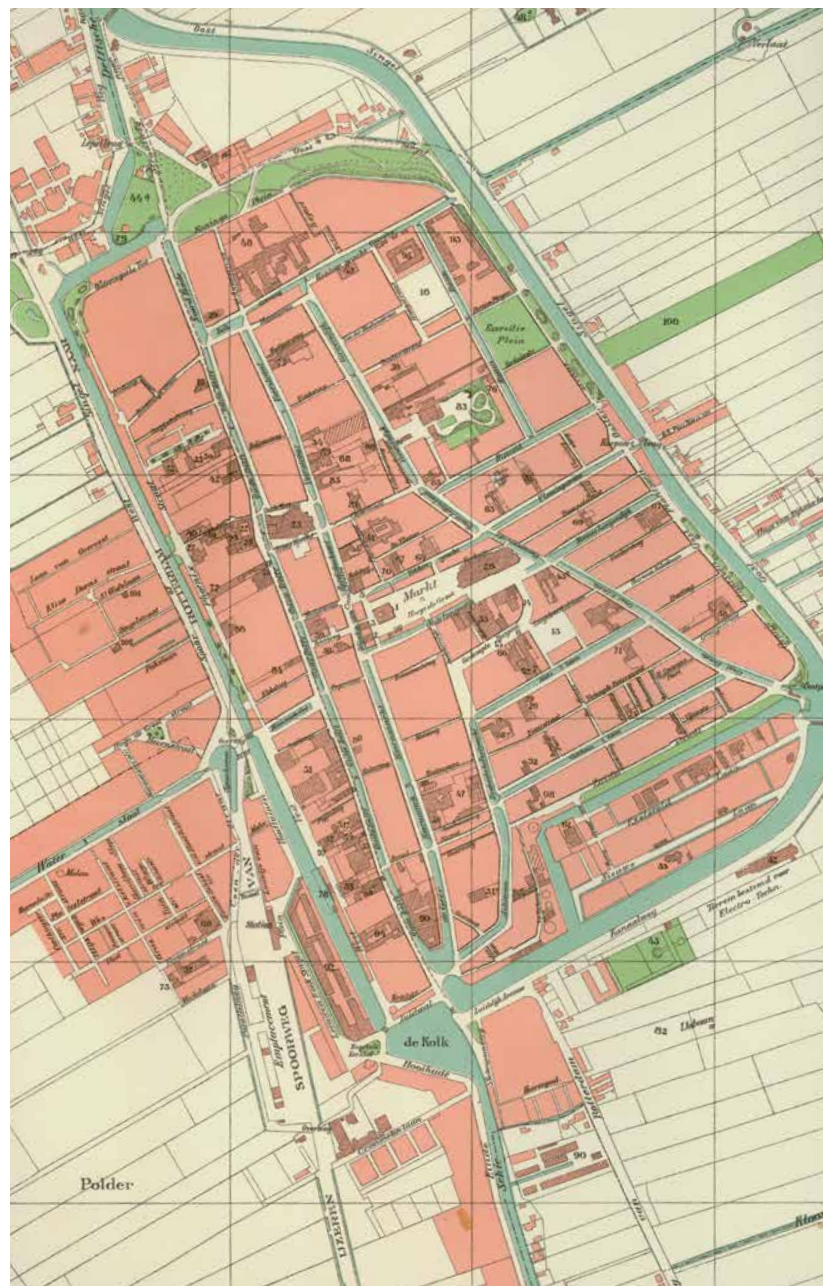

4 Vanaf 1916 gingen voedsel, kleding, brandstoffen en nog veel meer artikelen op de bon. (SAD, LOSSE AANWINSTEN, INVNR 1362)

Hoe langer de oorlog duurde, des te groter werden de tekorten. Het graan moest voor een groot deel uit Amerika komen, maar kwam lang niet altijd. Een kwart van de Nederlandse aardappelen verdween naar Duitsland in ruil voor steenkool en nog een kwart naar Engeland – vanwege de Nederlandse neutraliteit. In 1916 gingen voedsel, kleding, brandstoffen en nog veel meer artikelen op de bon. De rantsoenen werden daarna steeds kleiner: in februari 1917 was er voor iedere volwassen Nederlander nog 400 gram brood per dag, in maart 1918 werd dat 200 gram. Vooral in de steden leden vele mensen in 1917 en 1918 honger.

Daarnaast ging de kwaliteit van het brood achteruit. In 1916 was ook in Delft het zogenaamde regeringsbrood te koop. Daarin zat minder tarwe en meer rogge, aardappelmeel en/of peulvruchten. Dit brood vonden de meeste mensen niet lekker vanwege zijn zurige smaak. En dan zat er ook nog 'leng' (schimmel) in:

'Aanvankelijk krijgt zulk brood dan een aromatische, op dien van ooft gelijkende geur, maar langzamerhand gaat deze in een zeer onaangename over, zoodat het brood onbruikbaar wordt; wanneer men zulk brood dan breekt of snijdt, vertoonen zich kleverige lange draden. De bakker krijgt dan zoo'n brood terug, en de klant beweert dat zulk brood niet gaar en zuur is.'⁵

5 Plattegrond van Delft in 1898. De bebouwing heeft min of meer dezelfde omvang als in 1918. (SAD 4815)

OVERVOL In het begin van de vorige eeuw was Delft overvol.⁶ Op een oppervlakte van 5,3 km² woonden zo'n 38.000 mensen, dat waren dus meer dan 7000 inwoners per km². Verreweg de meeste Delftenaren woonden in de binnenstad. Vooral de straten in het oostelijke deel van het centrum waren overbevolkt. Daar waren woningen te vinden die eigenlijk die naam niet verdienden, met als treurig dieptepunt de krotten aan de Paradijspoort. Dit soort huizen waren de enige waarvan arme Delftenaren de huur konden betalen. Sinds 1901 konden gemeentes woningen onbewoonbaar verklaren. Dit was in Delft bijna niet gebeurd. Het college van burgemeester en wethouders had van oudsher weinig zin om zich met de huisvesting te bemoeien. In dit geval was het excuus dat mensen die op krotten waren aangewezen geen alternatief hadden. In 1916 schreef de *Delftsche Courant*:

‘Er zijn hier enkele woningen onbewoonbaar verklaard, maar van een groot aantal onbewoonbare krotten wordt nog wekelijks huur geïnd. Er zijn hier woonhokken, waarvan men geen voorstelling heeft, kleine, bedompte vochtige krotten, staande in steegjes waar men met den schouder vooruit door moet schuiven. Ze staan aangegeven op de lijsten van het systematisch woningonderzoek, maar die liggen ongebruikt op het bureau Publieke Werken.’⁷

Er was voor Delft licht aan het eind van deze tunnel. In 1921 werd het grondgebied meer dan vier keer zo groot doordat grote delen van Hof van Delft en Vrijenban bij Delft kwamen. Maar de slachtoffers van de Spaanse griep hebben daar niets aan gehad.

HONGER In de eerste twee jaren van de oorlog waren er in Delft geen grote problemen. In 1914 moesten honderden Delftse mannen in dienst komen vanwege de mobilisatie. Maar daar stond tegenover dat daardoor de werkloosheid daalde. Pas vanaf 1916 begon de situatie nijpend te worden. Toen de handel bijna tot stilstand kwam, moesten verschillende bedrijven de poorten sluiten. De werkloosheid nam dus weer toe. Tegelijkertijd stokte de aanvoer van levensmiddelen en brandstoffen. In 1917 leed

een deel van de bevolking honger. Vanwege het tekort aan brandstoffen was er in mei 1917 voor 3000 gezinnen in Delft nauwelijks of geen warm eten meer.⁸ In Rotterdam en Amsterdam had men dezelfde problemen. In die steden richtte de gemeente een Centrale Keuken op waar armere mensen tegen een schappelijke prijs een warme maaltijd konden afhalen. Tal van andere plaatsen volgden. In Delft stelde de gemeente een commissie in die moest uitzoeken of een Centrale Keuken ook in Delft nodig was. Begin mei kwam het antwoord van de commissie: dat was nog niet nodig. Het duurde tot 18 augustus van dat jaar voordat de raad het besluit nam om toch zo'n keuken op te richten. Ze kwam er pas op 14 januari 1918.

In de loop van 1918 werden de rantsoenen kariger en ging de kwaliteit van het voedsel (verder) achteruit. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat er in de *Delftsche Courant* een groot aantal brooddiefstallen vermeld staat. Soms zelfs vier op een dag, zoals te lezen was in de *Delftsche Courant* van 12 april 1918. Het zal geen toeval zijn dat deze diefstallen alle vier in het armste deel van de stad plaatsvonden:

‘— Op den Geerweg is gisteren een looper van den bakker U. aangerand. Uit den wagen werd een aantal broodjes gestolen.

— Op den hoek van het Oosteinde en de Pieterstraat werd bakker B. aangevallen. Uit zijn mand werden 40 broodjes gestolen en de mand in het water geworpen. De politie nam eenige brooden in beslag.

— Een bewoonster van de Derde Nieuwsteeg nam voor drie gezinnen tegelijk brood bij haar bakker, die met zijn wagen in die straat stond. Voor zij echter haar brood thuis in verzekerde bewaring had kunnen brengen, snelden eenige vrouwen uit de buurt toe en ontnamen haar al het brood, vijf kropjes en een wit brood.

— Gistermiddag omstreeks kwart over vier is op het Oosteinde een broodwagen van bakker v. d. Gaag door eenige vrouwen geplunderd.’

OPSTOOTJE Over de kwaliteit van het eten in de Centrale Keuken waren er vaak klachten. Zelfs een commissielid van de Keuken gaf toe dat de maaltijden

niet goed gekookt waren en dat de soep (die vaak op het menu stond) niet voedzaam genoeg was. In het voorjaar van 1918 werden veel mensen die de erwtensoep van de Centrale Keuken hadden gegeten niet goed. In juni was de soep zo slecht dat 'honderden vrouwen de soep kwamen terugbrengen en op 't politiebureau hun pannetje omkeerden en hun geld terugverlangden'.⁹

De bevolking verzwakte als gevolg van slecht en te weinig voedsel. Ze was daardoor vatbaarder voor allerlei ziektes. Dat blijkt ook uit het sterftecijfer. Dat was in Delft van 1910 tot 1914 bijna voortdurend gedaald: van 526 naar 444. Daarna begon het te stijgen: 470 in 1915, 541 in 1916, 551 in 1917 en ten slotte 732 in 1918.¹⁰

In het voorjaar van 1918 waren de tekorten en de ontevredenheid het grootst. Er waren opstootjes, waarbij communisten en linkse socialisten meestal het voortouw namen. Aan die opstootjes deden vooral vrouwen mee. Geen wonder: de zorg voor het huishouden kwam in die tijd nog helemaal op de vrouw neer. Zij stond in de rij bij de winkels of de Centrale Keuken, zij moest het weinige, smakeloze eten op tafel zetten, zij bracht haar vaak hongerige kinderen naar bed.

De gebeurtenissen van 16 juni in Delft trokken landelijk de aandacht.¹¹ De avond daarvoor was er al op de Markt geprotesteerd tegen de voedseltekorten. Nu kwamen opnieuw groepen mensen naar de Markt. Sommigen hadden het gerucht gehoord dat er aardappelen te krijgen zouden zijn, anderen hadden net drie à vier uur voor niets staan wachten op vis. Na een toespraak van de communist J.D. Bauer ging men naar het huis van burgemeester L.W.C. van den Berg, die niet thuis gaf. Daarop ging de menigte naar loodsen aan de Parallelweg, waar aardappelen en rijst te vinden zouden zijn. Bauer klom op het dak van een loods en spoorde de mensen aan om deze loods open te breken. Het gevolg was een vechtpartij met politie en militairen. Militairen te paard verspreidden ten slotte de menigte. De enige gewonde was een 56-jarige man die men onder de voet liep en die daarbij een been brak.

TWEE GOLVEN Delft leek dus de ideale voedingsbodem voor een epidemie te hebben. In juli 1918 stak in kazernes in heel Nederland de Spaanse griep de kop op.¹² Mannen in de leeftijd van 20 tot 35 jaar waren

het meest vatbaar voor deze ziekte. In kazernes vond de griep grote concentraties van zulke jonge mannen. Delft had een garnizoen van zo'n 150 man. De meesten van hen waren gelegerd in de kazerne aan de Paardenmarkt. Na de mobilisatie van 1914 kwamen er in Delft nog zo'n 400 soldaten bij. Die vonden deels bij particulieren onderdak.

Op 18 juli 1918 bleken al 100 mensen in Delft besmet te zijn. Onder de zieken waren nogal wat militairen. Een week later hadden al 200 soldaten de griep. Het Militair Hospitaal in het Prinsenhof had niet genoeg plaats om alle patiënten op te vangen. Dus stelde de gemeente de voormalige Indische Instelling aan de Oude Delft beschikbaar als noodziekenhuis. Op de eerste dag arriveerden daar 86 grieppatiënten, de volgende dag lagen er al 120 zieken. Bij de meeste patiënten duurde de griep maar enkele dagen. Er stierven ook maar heel weinig mensen. Maar terwijl onder de militairen het aantal zieken snel kleiner werd, nam het aantal onder de burgerij juist toe. Op 31 juli waren het er al zo'n 500. Daarna nam ook onder de burgerij het aantal grieplijders snel af. Eind augustus leek de ziekte verdwenen.

Half september stak de Spaanse griep weer de kop op. Het was het begin van een tweede en veel gevaarlijkere golf. Het begon bij de studenten: op 18 september was er sprake van een kleine 100 patiënten. De ontgroeningsfeesten gingen niet

6 Vertier in de kantine van de kazerne aan de Paardenmarkt, 1914-1918.
(SAD 25875, FOTO A.J. PRINS)

door. Eind oktober heerste de griep vooral op de bewaarscholen en de lagere scholen: honderden kinderen en tientallen leerkrachten bleken ziek te zijn. Op 24 oktober gingen alle openbare lagere scholen dicht. Dit gebeurde niet om het besmettingsgevaar tegen te gaan, maar omdat de klassen nu te klein waren geworden of omdat er geen onderwijzers beschikbaar waren. Ook de hbs sloot haar deuren. De dag erna gingen de openbare bewaarscholen dicht. De christelijke scholen volgden pas vier dagen later. Deze schoolsluitingen kwamen te laat om de ziekte te stuiten.

In de eerste week van november bereikte de tweede golf zijn hoogtepunt. Er waren toen in Delft zo'n 3000 personen besmet.¹³ In deze week overleden er in Delft 48 personen, tegen 14 in een normale week. Op één dag stierven er 16 inwoners.¹⁴ Op 11 november ging de Technische Hogeschool voor twee weken dicht. Rond 20 november waren de meeste lagere scholen weer open. In de loop van december was de Spaanse griep zo goed als verdwenen uit Delft.

VOOR KENNISGEVING AANGENOMEN

Artsen en andere zorgverleners hadden hun handen meer dan vol aan de griep. We zagen al eerder dat begin november de arts-leden van de gemeenteraad geen tijd hadden om een zitting van de raad bij te wonen. Een week eerder viel al te horen: 'De dokters hebben 't zeer druk, de meesten zelfs zoo dat zij deze wijze van werken niet lang kunnen volhouden.'¹⁵ In de ziekenhuizen was het ongewoon druk. In het Oude en Nieuwe Gasthuis waren er 79 nieuwe opnames in november 1918, tegen gemiddeld 50 in de voorgaande maanden. In november overleden daar 30 patiënten, tegen 10 of minder in de maanden daarvoor.¹⁶ In het jaarverslag over 1918 van het ziekenhuis Bethel staat: 'Schier onophoudelijk werden in die dagen lijders en lijderessen aan acute longontsteking "Bethel" binnengebracht en verscheidene jonge, krachtige mensen zijn bezwaken.' Van de tien verpleegsters werd een aantal zelf ziek. De wijkverpleegster zuster Maria Klaassen overleed op 3 november aan de Spaanse griep, enkele dagen nadat zij haar laatste patiënt had bezocht.¹⁷

Wat deed nu de gemeente om (verdere) besmetting te voorkomen en de ziekte te bestrijden? We hebben gezien dat

7 Delft telde in 1918 vier ziekenhuizen: het Oude en Nieuwe Gasthuis, het Militaire Hospitaal, het Bethelziekenhuis en het Sint-Hippolytusziekenhuis. Voor een glas-in-loodraam in deze laatste instelling maakte Rijk van Lavieren in 1924 dit ontwerp. (SAD 139203)

op het hoogtepunt van de pandemie de scholen dichtgingen. Ook de jeugdafdeling van de Openbare Leeszaal was enkele dagen gesloten. Maar verder deed het gemeentebestuur eigenlijk niets. Er waren enkele gemeentes waar het college van burgemeester en wethouders het veiliger vond om de theaters sluiten. Zo niet in Delft. In het theater de Stadsdoelen vonden in heel 1918 gewoon toneel- en muziekuitvoeringen plaats. In de eerste week van november, toen de Spaanse griep erg veel slachtoffers maakte, waren er minstens drie uitvoeringen. Daaronder ook een presentatie van een turnvereniging, met bal na. Ook de horeca ging niet dicht en sportwedstrijden gingen gewoon door. De gemeenteraad heeft de griep nooit op de agenda gehad. In de notulen van het college van burgemeester en wethouders van 1918 is twee keer sprake van de Spaanse griep, maar geen van beide keren als actiepunt. Zo kwam op 23 juli het verzoek van Gedeputeerde Staten binnen om 'zoveel mogelijk te vermijden wat tot verspreiding der Spaansche griep aanleiding kan geven'. Het college van B en W besloot dit verzoek voor kennisgeving aan te nemen.¹⁸

Burgers kregen van het gemeentebestuur geen voorlichting, geen adviezen, geen richtlijnen. En dat was anders dan in Schiedam, waar theaters en bioscopen dicht moesten en waar de kermis niet mocht doorgaan. Anders dan in Leiden, waar het stadsbestuur dreigde met sluitingen als het te druk zou worden. Anders dan in Den Haag, waar de griep enkele keren op de agenda van de gemeenteraad stond en waar het gemeentebestuur de bevolking adviseerde om grote groepen te mijden. Anders dan in Dordrecht, waar de burgemeester een beroep deed op de bevolking om geen openbare bijeenkomsten te bezoeken.¹⁹ In vergelijking met de gemeentebesturen van de omringende steden (met uitzondering van Rotterdam) was het gemeentebestuur van Delft opvallend passief.

 ADVIEZEN Burgers kregen wel regelmatig adviezen van andere kanten over hoe ze konden voorkomen dat ze ziek werden. Die adviezen waren herhaaldelijk in de *Delftsche Courant* te lezen. Bijvoorbeeld al op 16 juli, dus nog voordat de griep in Delft was gearriveerd:

'Weest niet beducht voor flink wat verse lucht en bedenkt, dat een krachtige luchtversanding de smetstof

8 De Stadsdoelen vóór de verbouwing van 1938. Leeg voor de foto, maar tijdens de Spaanse griepedemie gewoon geopend. (SAD 56173, FOTO CHARLES ABRAAS)

verdrijven kan [...]. Waar de ziekte reeds eenige uitbreiding mocht verkregen hebben is het gewenscht het besmettingsgevaar van persoon op persoon zoo mogelijk te ontgaan, door aanraking, ook met de licht ongestelden te vermijden.'

Op 26 juli stonden er aanvullende adviezen in de krant, namelijk 'bij aankomst en vertrek de handen te wasschen, benevens al gorgelend den mond te spoelen'. Op dat gorgelen na zijn dat ook vandaag de dag nog zinnige aanbevelingen. Maar voor mensen die met zes of meer in een eenkamerwoning woonden waren ze lastig na te leven. Er kwamen verschillende 'middelen' tegen de griep op de markt. Zo moest je je 'schijnbaar onschuldige verkoudheid' genezen met Abdijsiroop om te voorkomen dat de Spaanse griep vat op je kreeg. Een alternatief was voorhanden in Mijnhardt's Glorintabletten. Die 'ontsmetten de slijmvliezen van neus en keel, waarlangs zeer waarschijnlijk de besmetting plaats vindt'. Nog beter was Alpen thee, want dat was 'een voorbehoed- en geneesmiddel tegen Spaansche griep'. Geen wonder dat er eind oktober sprake was van een van stormloop op de apotheken.

SLACHTOFFERS Volgens het CBS stierven in

1918 in Delft 87 personen aan influenza: 50 jongens en mannen en 37 meisjes en vrouwen. Daarbij komt dat het overgrote deel van de 49 mensen die stierven aan longontsteking indirecte slachtoffers van de Spaanse griep waren, misschien wel allemaal. In dat laatste geval is er een totaal van 136 doden.²⁰ De sterfte was met name hoog in de maanden oktober tot en met december, met een top in november. Van de 87 influenzaslachtoffers waren er 48 tussen de 14 en de 40 jaar oud.²¹

Volgens de *Delftsche Courant* waren in de tweede helft van 1918 de slachtoffers van longontsteking ook slachtoffers van de Spaanse griep. Bij elkaar opgeteld waren er dan 25 doden in juli, 21 in oktober en 89 in november, een totaal van 135.²²

9 Een van de vele middeltjes die in de krant stonden aangeprezen.

DELFTSCHE COURANT,
2 NOVEMBER 1918.

Het sterftecijfer van Delft lag hoger dan het gemiddelde sterftecijfer van de meeste Zuid-Hollandse gemeenten, maar het lag weer lager dan het gemiddelde cijfer van heel Nederland. De sterfte op het platteland buiten de Randstad was namelijk groter dan die in de steden.

Het is helaas niet gelukt om precies vast te stellen waar in Delft de meeste slachtoffers vielen: in welke buurten, onder welke groepen. Het ligt voor de hand om te veronderstellen dat vooral bewoners van de armere buurten aan de Spaanse griep zijn gestorven. De weinige gegevens die er zijn wijzen overigens niet in die richting. Grieppatiënten die in het Sint-Hippolytusziekenhuis lagen, woonden niet alleen op het Oosteinde, de Zuiderstraat en het Noordeinde, maar ook op de Markt, de Oude Delft, de Brabantse Turfmarkt en in het Westerkwartier.²³ Er is één locatie in Delft waar een grotere groep slachtoffers 'woonde': het Sint-Jorisgasthuis. Een kwart van de psychiatrische patiënten daar kreeg griep of longontsteking (163 van de 642). Van hen overleden er zeventien.²⁴ Het heeft wat weg van de situatie in de verpleeghuizen in de coronatijd.

Elk overlijden is dramatisch, zeker als het om jonge mensen gaat. Maar soms is het bijzonder dramatisch. Op 9 november kwam de 30-jarige Magdalena Foks uit Vrijenban met griep in het Sint-Hippolytusziekenhuis te liggen. Twee dagen later beviel ze daar van een kind, de dag daarop stierf ze. Op 21 november kwam haar vijftien maanden oude dochter Lena in hetzelfde ziekenhuis terecht, met dezelfde ziekte. Zij stierf op 27 november.²⁵

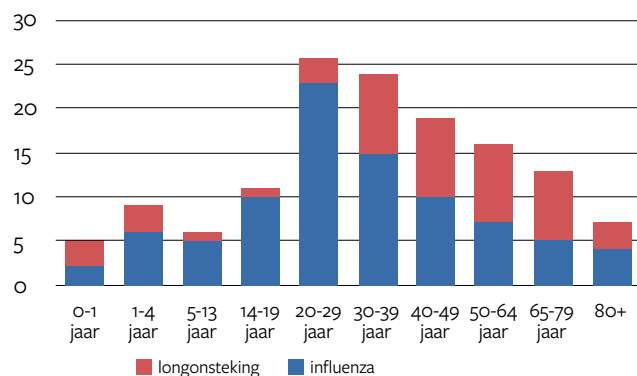
EEN NIEUWE EPIDEMIE Had men in Delft

iets geleerd van de epidemie van 1918? Misschien wel. Al in januari 1919 dook een nieuwe besmettelijke ziekte op, de vlektyfus. De zieken zelf lagen in het Gasthuis, hun familieleden moesten tien dagen lang in quarantaine in de openbare lagere school aan de Zuiderstraat. Het waren vooral grotere gezinnen die hier met zijn allen naartoe moesten. Ze woonden in de buurten waar de meeste krotten stonden: het Oosteinde, de Molslaan, de Paradijspoort, de Gasthuislaan. Op 17 februari waren er 68 personen in de school ter observatie. Een wijkverpleegster en twee artsen boden de nodige zorg en controleerden de bewoners. Begin maart was het gevaar geweken.

10 Een van de armere straatjes in de stad, de Doorniksteeg aan het begin van de twintigste eeuw. (SAD 49978)

Slachtoffers van de Spaanse griep in Delft

Bron: 'Statistiek van den sterfte naar den leeftijd en de oorzaken van den dood' uit de jaren 1910 tot en met 1918. In de serie: *Bijdragen tot de statistiek van Nederland. Nieuwe volgrees no 284*, 68.

Het lijkt erop dat bij deze epidemie de instanties een stuk krachtiger ingrepen dan bij de Spaanse griep. Maar dat was in dit geval waarschijnlijk ook makkelijker. Besmetting met vlektyfus gebeurt namelijk door luizen die de ziekte in overvolle, onhygiënische ruimten overbrengen. De enigen die men dus moest isoleren waren enkele gezinnen uit de krottenwijken. Het aantal slachtoffers bleef daardoor beperkt: zes personen zijn er in Delft aan overleden.

SPAANSE GRIEP EN CORONA Sinds de uitbraak van de coronapandemie staat de Spaanse griep weer in de belangstelling. Ook de Spaanse griep was immers een wereldwijde virusziekte die veel slachtoffers maakte, kende ook verschillende golven, waarbij scholen en andere onderwijsinstellingen enige tijd dichtgingen en jongvolwassenen een grote rol leken te spelen bij het uitbreken van de tweede golf. Daar staat tegenover dat de omstandigheden in 1918 heel anders waren dan die in 2020. Daarom is het maken van een vergelijking een hachelijke zaak, zeker zolang de coronapandemie nog niet afgelopen is. Het is wel mogelijk het aantal slachtoffers van de eerste golf

11 Pittoresk op deze tekening van Pieter Kramer uit ca. 1930, maar in 1918 een voedingsbodem voor de Spaanse griep: het Oosteinde, gezien vanuit de Oostpoort. (SAD 89204)

van 1918 te vergelijken met dat van 2020. In 1918 was de eerste golf (in juli en augustus) heel mild, er stierven toen in Delft 25 mensen (0,065 procent van de bevolking). In 2020 stierven als gevolg van de eerste coronagolf 12 mensen in Delft: 0,012 procent van de huidige bevolking. In 1918 was het aantal slachtoffers van beide golven tezamen in Delft 136 doden (0,35 procent van de bevolking).²⁶ Over het uiteindelijke aantal slachtoffers van de tweede golf in 2020 en daarna valt nog geen zinnig woord te zeggen; op 31 december 2020 ging het om 53 overledenen (0,053 procent).

Van complottheorieën was in 1918 geen sprake. Geen wonder: de overheid legde geen beperkingen op. Het enige gerucht dat rondging was dat er geen griep heerste, maar longpest.²⁷ Een heel groot verschil is de opstelling van de overheid. Bij de corona-epidemie treedt de rijksoverheid nadrukkelijk op. In 1918 was het de gemeente die de volksgezondheid in haar takenpakket had. De ene gemeente maakte daar meer werk van dan de andere. In 1918 hield het gemeentebestuur van Delft zich stil. Behalve het sluiten van de scholen en van de jeugdafdeling van de Openbare Leeszaal heeft het niets ondernomen. Economie en cultuur konden doordraaien. Dat lijkt achteraf gezien niet verstan-

dig. In 1918 was bemoeienis van de overheid met de volksgezondheid nog beperkt, maar het gemeentebestuur van Delft liet ook na de bevolking te adviseren of te waarschu-

wen door middel van aanplakbiljetten of berichten in de plaatselijke pers. En dat had, ook in de omstandigheden van die tijd, wel gekund.

NOTEN

- 1 Er zijn ook theorieën volgens welke de griep uit China, Engeland of Frankrijk afkomstig zou zijn.
- 2 Cor Speksnijder, 'Het coronavirus wordt vergeleken met de Spaanse griep. Maar de verschillen zijn groot', in: *De Volkskrant*, 14 maart 2020. Het citaat is een beetje gewijzigd waardoor nu alles in dezelfde tijd staat.
- 3 Over de Spaanse griep zijn diverse monografieën verschenen, zoals die van Laura Spinney, *De Spaanse griep. Hoe de pandemie van 1918 de wereld veranderde* (Amsterdam/Antwerpen 2018).
- 4 Over Nederland en de Eerste Wereldoorlog is meer te lezen in Paul Moeyes, *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918* (Amsterdam/Antwerpen 2001).
- 5 *Delftsche Courant*, 3 juli 1918.
- 6 Voor inwonersaantallen, zie Ingrid van der Vlis, *Vooruit met veel verleden. Geschiedenis van Delft vanaf 1795* (Zwolle 2016) 228-230.
- 7 *Delftsche Courant*, 25 maart 1916.
- 8 *Delftsche Courant*, 25 mei 1917.
- 9 *De Tribune*, 20 juni 1918.
- 10 Deze cijfers zijn afkomstig uit 'Statistiek van den sterfte naar den leeftijd en de oorzaken van den dood' uit de jaren 1910 tot en met 1918. In de serie: *Bijdragen tot de statistiek van Nederland. Nieuwe volgrees* nr 183, 179, 194, 208, 225, 235, 251, 268 en 284 (Den Haag 1911 t/m 1919).
- 11 In alle landelijke bladen en in de meeste regionale en plaatselijke kranten heeft op 17 of 18 juni een artikel gestaan over de Delftse woelingen.
- 12 Voor de Spaanse griep in Nederland als geheel zie Reinold Vugs, *In veel huizen wordt gerouwd. De Spaanse griep in Nederland* (Soesterberg 2020, 2de druk).
- 13 Abel Streefland, 'De TU ging al eens eerder dicht vanwege een pandemie', in: *Campus*, 14 april 2020.
- 14 *Delftsche Courant*, 9 november 1918.
- 15 *Delftsche Courant*, 24 oktober 1918.
- 16 SAD, Oude en Nieuwe Gasthuis, inv.nr 97, Dagoverzichten aantal patiënten 1917-1920.
- 17 SAD, 'Verslag over het jaar 1918 van de Christelijke Wijk- en Ziekenverpleging "Bethel" te Delft', 6-7.
- 18 SAD, Secretarie 1813-1938, inv.nr 2, notulen van B en W, 6 augustus 1918.
- 19 Voor Schiedam: 'Spaanse griep sloeg ook in Schiedam om zich heen' (<https://archieff.schiedam.nl> > Zoeken > zoeken naar: Spaanse griep). Voor Leiden: Jan Laurier en Cor Smit, 'De Spaanse griep' (<https://www.oudleiden.nl> > Zoeken > zoeken naar: Spaanse griep). Voor Den Haag: 'Den Haag en de grote epidemieën' (<https://haagsgemeente.archief.nl/ontdek-de-stad/verhalen-van-de-stad/den-haag-en-de-grote-epidemieen>). Voor Dordrecht: Lisanne Doff, 'Toen in Dordrecht. Zo beleefde Dordrecht de Spaanse griep van 1918' (<https://indebuurt.nl/dordrecht> > Zoeken > zoeken naar: Spaanse griep).
- 20 'Statistiek van den sterfte naar den leeftijd en de oorzaken van den dood over het jaar 1918', uit: *Bijdragen tot de statistiek van Nederland. Nieuwe volgrees* (Den Haag 1919) nr 284, 16-17.
- 21 Idem, 68.
- 22 *Delftsche Courant*, 24 februari 1919.
- 23 SAD, Bethelziekenhuis, inv.nr 453, Registers van verpleging aan huis, 1916-1924. Op basis van de inhoud neem ik aan dat deze registers niet van het Bethelziekenhuis zijn, maar van het Sint-Hippolytus: de meeste verpleegden waren katholiek en wie op sterven lag werd bediend.
- 24 SAD, *Verslag van den toestand der gemeente Delft over het jaar 1918*, Bijlage 34: Jaarverslag van het Sint-Jorisgasthuis.
- 25 Zie noot 23.
- 26 Ik gebruik hiervoor de cijfers van de *Delftsche Courant*, 24 februari 1919.
- 27 *Delftsche Courant*, 2 november 1918.

RELAX-MOMENTJE

AKTIE
inruil/korting
oude stoel
€ 125,-

**INTER
COMFORT
MEUBELEN**

van Foreestweg 10
2614 CJ DELFT
0152136109
www.intercomfort.nl

Het oorlogsverleden van AV'40

Sporten tijdens de Duitse bezetting

TRUDY VAN DER WEES

Kort na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werd in Delft een atletiekvereniging opgericht: AV'40. De club werd bijzonder populair, niet alleen vanwege zijn sportieve activiteiten, maar ook vanwege allerlei nevenactiviteiten, die niets met sport te maken hadden. Er werd gezongen en gefeest. Er werden lezingen gegeven. Maar misschien nog veel belangrijker: AV'40 diende als dekmantel voor allerlei illegale activiteiten.

¹ De NSB organiseerde in de bezettingsjaren regelmatig atletiekwedstrijden voor de leden van de Jeugdstorm. (VMA)

Wie aan sport doet, zondigt niet.' Dat was het adagium van Hans von Tschammer und Osten, rijkscommissaris voor sport in het Derde Rijk.¹ Het was ook de overtuiging van Arthur Seyss-Inquart, rijkscommissaris van Nederland, die sportbeoefening van harte aanmoedigde tijdens de Duitse bezetting. Enerzijds werd sportbeoefening in nazi-Duitsland verheerlijkt, zoals blijkt uit de Duitse propagandafilms van Leni Riefenstahl en de massale sportfestijnen die ook in Nederland werden georganiseerd voor leden van de Nationale Jeugdstorm, de Nederlandse equivalent van de Duitse *Hitler Jugend*. Anderzijds was sport een politiek instrument dat de bezetter naar believen inzette om de bevolking rustig te houden. In Noorwegen hadden de Duitsers hun lesje geleerd. Hun poging om de Noorse sportwereld te nazificeren door bestuursleden te vervangen door sympathisanten van de Duitsers, was finaal mislukt. Uit protest stopten de Noren gewoon massaal met sporten. Dat was natuurlijk niet de bedoeling en dus pakten de Duitsers de zaken in Nederland anders aan. Zeker in het begin van de bezetting probeerden ze het sociale leven zo normaal mogelijk te laten functioneren, en dus werd de sportbeoefening geen strobreed in de weg gelegd. Waar in Noorwegen de sportwereld instortte, ging men in Nederland juist meer sporten. Ook het bezoek aan sportwedstrijden steeg explosief. Vooral voetbal, boksen en de paardensport waren populair. Het gevaar dat het stadion kon worden geraakt door vliegtuigbommen, of dat een voetbalstadion vol jonge mannen een makkelijk doelwit was voor razzia's, namen de sportliefhebbers op de koop toe.

TRUDY VAN DER WEES

(Delft 1960) werkte van 1985 tot en met 2007 als journaliste bij de *Haagsche* en *Delftsche Courant*. Daarna vestigde zij zich als freelance tekstschrijver en publiceerde ze diverse boeken over lokale geschiedenis, o.a. over Delfts blauw, Pierre van Hauwe, de Botanische Tuin van de TU Delft, de firma Kloeg en de Tweede Wereldoorlog.

GEWOON DOEN Tijdens de Tweede

Wereldoorlog was sport voor veel mensen een prettig verzetje, afleiding in duistere dagen waarin verder niet veel meer te beleven was. Het was bovendien een van de weinige verzetjes in groepsverband waar de Duitsers geen bezwaar tegen maakten. Er gold weliswaar een samenscholingsverbod voor bijeenkomsten met meer dan vijf mensen, maar voor sport maakte de bezetter een uitzondering. Nederland toonde zich dankbaar voor dit genereuze gebaar. Twee weken na de capitulatie schreef sportjournalist J.J. van Raalte:

‘Het is volkomen logisch dat het zelfvertrouwen van veel Nederlanders, speciaal van hen die actief aan den oorlog hebben deelgenomen, geschokt is. Het is de sport die ons dit zelfvertrouwen zal teruggeven. Juist nu hebben we de sport nodig. Niet alleen ter verkrijging van het gezonde lichaam, waarin de thans meer dan ooit van node zijnde gezonde geest kan huizen, maar ook om ons moreel op te voeren tot dát peil dat noodzakelijk is om de op onze schouders gelegde taak te volbrengen.’

Ook sportjournalist Ad van Emmenes verheugde zich in augustus 1940 op de voetbalcompetitie die er weer aankwam. ‘We proberen weer gewoon te doen, we gáán allemaal gewoon doen. [...] In de wereldgeschiedenis is een bladzijde bijgeschreven, en we hebben het meegemaakt en overleefd. Nu gaan we verder, ook met de voetbalsport.’² Echter, normaal verliepen de sportieve activiteiten natuurlijk helemaal niet. In het ‘nieuwe normaal’ waren Joden niet meer welkom op de vereniging en werden ze uitgesloten van wedstrijden. Jonge mannen werden opgeroepen voor de *Arbeitseinsatz*. Nazificering vond hier en daar tóch plaats en dat wie aan sport doet niet zou zondigen, bleek ook maar ten dele waar. De Delftse atletiektrainer Aad Toonen was in de oorlogsjaren bestuurslid van de Koninklijke Nederlandse Atletiek Unie (KNAU), district Zuid-Holland. In 1943 maakte hij tijdens de jaarvergadering van de KNAU bezwaar tegen de inmenging van ‘Rijks Gevolmachtigde voor de Sport’ Henny van Groningen à Stuling, die zich met de vergadering en de samenstelling van het bestuur wilde bemoeien. Hij schoof een hem welgezinde atletiekbestuurder naar voren om het voorzitter-

2 De *Arbeitseinsatz* zorgde voor een leegloop bij sportverenigingen. Gebeurde de tewerkstelling in Duitsland aanvankelijk op vrijwillige basis, naarmate de oorlog vorderde werden jonge mannen verplicht te werk gesteld in Duitse fabrieken. (SAD 250509)

schap op zich te nemen. Om zijn ideeën kracht bij te zetten circuleerde er tijdens de vergadering een briefje waarin de Rijks Gevolmachtigde dreigde met strenge maatregelen tegen iedereen die het niet met hem eens was. Drie bestuursleden, onder wie Toonen, raakten daar niet van onder de indruk. Ze verklaarden niet gediend te zijn van Stulings bemoeizucht en traden af. Dergelijke rebellie werd door de Duitsers niet op prijs gesteld en dikwijls zwaar gestraft. Enkele opposanten doken na de vergadering dan ook liever onder en sloten zich aan bij het verzet. Toonen, één van de *founding fathers* van de Delftse atletiekvereniging AV'40, zát op dat moment al tot over z'n oren in het verzet, maar besloot voorlopig nog niet onder te duiken.

AV'40 was opgericht in het eerste oorlogsjaar, maar dat wil niet zeggen dat er voor die tijd niet aan atletiek werd gedaan in Delft. Sportievelingen konden hiervoor onder andere terecht bij Concordia en de voetbalverenigingen DVC en DHC. De laatste had een vrij grote atletiekafdeling en organiseerde ook wedstrijden, onder meer de befaamde Kerstveldlopen. ‘Deze genoten alom in het land een uitstekende reputatie en brachten de meest gerenommeerde Nederlandse langeafstandlopers en bij tijd en wijle ook zeer prominente Belgen

3 AV'40 organiseerde gedurende de bezettingsjaren regelmatig stratenlopen, onder andere de 3 kilometer lange *Loop door Delft*. In 1941 liep het publiek massaal uit om de lopers aan te moedigen, op weg naar de finish aan de Houttuinen. (FOTO H. BRAGGAAR)

aan de start', memoreert Toonen in oktober 1960 in *Spikes*, het clubblad van AV'40. 'Ondanks de goede medewerking van DHC's voetbalbestuur waren er enkele omstandigheden, welke de drang naar atletiekbeoefening in specifiek verband wakker riepen', vervolgt hij in dit interview, daarbij in het midden latend wat die specifieke omstandigheden dan wel zijn. Feit is dat in de jaren dertig het accent bij DHC wat meer op voetbal dan op atletiek was komen te liggen en rond 1940 gingen binnen de atletiekcommissie stemmen op om als zelfstandige vereniging door te gaan. Ook was inmiddels de Delftse damesatletiekvereniging Presto na een kortstondig bestaan ter ziele gegaan en de dames waren vast en zeker bereid zich aan te sluiten bij een nieuwe atletiekvereniging. En natuurlijk was het interessant en leuk om een aparte atletiekvereniging te starten om, zoals Toonen het formuleerde, 'de belangen van de Moeder Aller Sporten te dienen', maar een echte noodzaak, die was er eigenlijk niet.³

A.V.'40 – de puntjes tussen de letters zouden later verdwijnen – werd opgericht op 2 november 1940. In zijn terugblik prijst Toonen de moed van de pioniers, waartoe hij zichzelf ook mag rekenen, 'dat zij juist in de aanwezigheid van de bezetter aanleiding vonden om de zaak van A.V.'40 met

kracht te stimuleren.' Op zondag 8 november vond de eerste training plaats op het grasveld aan de Laan van Vollerling. Het was een beetje behelpen, want er was slechts één kogel, één discus, één gammele speer en één horde beschikbaar voor de hele club, die op die allereerste trainingsdag 41 leden telde. De kwaliteit van het grasveld was niet om over naar huis te schrijven en ook op andere punten lieten de faciliteiten te wensen over. Er was geen verlichting, zodat in de wintermaanden moest worden uitgeweken naar de gymzaal aan de Antonius Heinsiusstraat. De vloer van de kogelring was niet van beton, zoals tegenwoordig, maar van gravel. Voetballers van andere verenigingen, die ook aan de Laan van Vollerling trainden, pikten regelmatig zand uit de springbakken om hun eigen sportvelden te verbeteren. Het ontbreken van voldoende zand in de bakken maakte zowel ver- als hoogspringen tot een hachelijke onderneming en bij gebrek aan een sintelbaan concentreerde de vereniging zich op de organisatie van veld- en stratenlopen. Op het terrein stond een eenvoudig houten clubhuis waar de leden zich konden omkleden. Douches waren er niet, maar die waren in de jaren veertig in de meeste huishoudens nog geen gemeengoed. De sporters moesten zich behelpen met een zinken bak met acht koudwaterkranen. Het mocht de pret allemaal niet drukken. Binnen een jaar was het ledenaantal van AV'40 gestegen tot 74, onder wie 50 mannen en 24 vrouwen. Die grote belangstelling had niet alleen te maken met een spontaan aangewakkerde voorliefde voor atletiek, maar vooral met de nevenactiviteiten. Er werd gezongen en toneelgespeeld, er werden films vertoond, sprekers uitgenodigd en feestjes georganiseerd. 'Op die manier wierp de vereniging een dam op tegen de geest van defaitisme die ten gevolge van de oorlogsomstandigheden hier en daar opdook', aldus Toonen.

PIET VAN DER KRUK Meervoudig Nederlands kampioen gewichtheffen Piet van der Kruk (1941-2020) schreef enkele jaren geleden over AV'40, ter gelegenheid van het 75-jarige bestaan van de vereniging. Volgens hem was de vereniging niet alleen opgericht voor het organiseren van trainingen en wedstrijden, maar vooral als dekmantel voor illegale activiteiten. Immers, op het sportveld, in het clubhuis of tijdens feestjes konden leden van het verzet elkaar onbespied

4 Aad Toonen (geheel rechts) was tijdens het laatste oorlogsjaar gedwongen onder te duiken, samen met zijn gezin. Hij wist de oorlog te overleven, zodat hij in 1945 – het jaar waarin deze foto is gemaakt – zijn werkzaamheden als trainer kon hervatten. (PC)

ontmoeten. Het is inderdaad opvallend hoeveel leden van AV'40 een bijdrage leverden aan het verzet, en hun activiteiten met de dood moesten bekopen. Zijn kennis over het oorlogsverleden van AV'40 was aanleiding voor mijn eerste ontmoeting met Piet van der Kruk, in 2013. De sportieve reus was gekrompen tot een slanke, stevige senior met een vriendelijk gezicht. Maar nog steeds met handen als bankschroeven. In zijn woonkamer prijkte een bescheiden prijzenkast met enkele van de bekens en medailles die hij had gewonnen in de jaren dat hij topsport bedreef, van 1956 tot en met 1969.

Piet van der Kruk was 8 jaar oud toen zijn vader, een vroegere gewichtheffer, hem meenam naar de wereldkampioenschappen gewichtheffen in het Circusgebouw in Scheveningen. Hoewel hij aanvankelijk ging turnen bij de Christelijke Gymnastiek Vereniging Excelsior, stapte hij op zijn veertiende over naar de Delftse krachtsportvereniging Sandow, waar hij zich toelagde op gewichtheffen en Grieks-Romeins worstelen. Een paar jaar later sloot hij zich aan bij AV'40, waar hij ging kogelstoten en discuswerpen. En met succes. Hij werd vijfmaal Nederlands kampioen gewichtheffen, viermaal Nederlands kampioen kogelstoten en een nationale held door zijn deelname als gewichtheffer aan de Olympische Spelen in Mexico-stad, in 1968. 'Onze' Piet werd er negende in de zwaargewichtklasse.

6 (rechts) Piet van der Kruk vertrok vanaf zijn woning aan de Koornmarkt naar de Olympische Spelen in Mexico in 1968. (SAD 97935, FOTO VAN DER REIJKEN)

5 (links) Piet van der Kruk tijdens een kwalificatiewedstrijd op 7 juli 1968 in Den Haag. (NA, ANEFO, FOTO ERIC KOCH)

7 In de vertrekhal op Schiphol ontmoette Piet van der Kruk op 21 september 1968 prins Claus, die hem sterkte en succes toewenste. (NA, ANEFO)

In die jaren viel met topsport geen geld te verdienen. Integendeel, het kostte alleen maar geld. Van der Kruk werkte al vanaf z'n veertiende fulltime als tekenaar bij TNO. In de avonden studeerde hij om zijn mts-diploma te behalen en tussen de bedrijven door trainde hij onder primitieve omstandigheden op topniveau. 'In die periode had elke minuut een bestemming. Er ging geen minuut verloren. De enige ontspanning die ik had, was op zondagavond een biertje drinken bij café De Klomp.'⁴ Na afsluiting van zijn sportieve carrière maakte Van der Kruk als bondscoach een jonge generatie sporters wegwijs in de wereld van de atletiek en krachtsport. Hij begeleidde tussen 1975 en 1992 Nederlandse teams naar vele internationale wedstrijden, Europese en wereldkampioenschappen. In 1969 trad Van der Kruk in dienst bij de gemeente Delft als hoofd Sport van de afdeling Sport- en Recreatiezaken. De gewichtheffer ging beleidsnota's schrijven. Hij was nauw betrokken bij de bouw van sporthal Buitenhof en werd er bedrijfsleider. Het was de glorie tijd waarin de

8 Bij terugkeer van de Olympische Spelen, waar hij eindigde als negende in de zwaargewichtklasse, werd de Delftse atleet gehuldigd met een grachtentour. (SAD 97835, FOTO VAN DER REIJKEN)

Delftse basketbalclub Punch tot tweemaal toe landskampioen werd. Het was ook de tijd waarin een wedstrijd tegen een Israëlische basketbalvereniging zonder publiek, maar mét gewapende militairen op de tribune, moest worden uitgespeeld. Van der Kruk kreeg behalve sporthal Buitenhof ook zwembad 't Korft onder zijn hoede. Hij zag het Instructiebad gebouwd worden en was projectleider bij de bouw van sporthal Brasserskade en zwembad Kerkpolder. Na negentien jaar maakte hij de overstap naar NOC*NSF, waar hij werd benoemd als hoofd van de sector Sportaccommodaties. Hij eindigde zijn maatschappelijke carrière als directeur van het Nederlands Centrum voor Dopingvraagstukken.

Na zijn pensionering ging Van der Kruk zich interesseren voor geschiedenis. En hij ging schrijven. Hij publiceerde onder andere een boek over de geschiedenis van de krachtsport in Delft en een boek ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de Koninklijke Nederlandse Krachtsport en Fitnessfederatie. In 2008 verschenen van zijn hand biografieën van een zestal Nootdorpers die ooit aan de Olympische Spelen deelnamen. Ook tekende hij zijn eigen familiegeschiedenis op. Die geschiedenis begon in de Tweede Wereldoorlog, aan het Achterom in Delft, waar hij opgroeide als oudste uit een gezin van zes kinderen. In 2015 publiceerde Van der Kruk *75 jaar AV'40*, een kroniek over 75 jaar atletiek in Delft. Toen ik Piet sprak, in 2013, was hij nog druk bezig met de voorbereidingen daarvan. Hij vertelde me over zijn vermoeden dat de Delftse atletiekvereniging in de Tweede Wereldoorlog had gefungeerd als dekmantel voor verzetsactiviteiten. Dat knoopte ik goed in mijn oren, en twee jaar later, toen ik voor uitgeverij Wbooks een boek mocht samenstellen over de Tweede Wereldoorlog aan de hand van foto's uit het dagelijks leven, klopte ik opnieuw bij Piet aan. Zo leerden we elkaar beter kennen, met als grote gemene deler de oorlog en onze belangstelling voor lokale geschiedenis. In het voorjaar van 2020 zouden we elkaar weer ontmoeten. In het kader van het programma *75 Jaar Bevrijding* zou ik in de Oude Kerk met een aantal oudere Delftenaren praten over hun oorlogsherinneringen. Ook Piet zou mijn gast zijn. Ter voorbereiding op dit interview maakten we een afspraak voor een ontmoeting, die niet doorging in verband met de corona-epidemie. Piet, inmiddels achterin de zeventig en qua leeftijd behorende tot de risicogroep, was voorzichtig. Hij hield zich keurig aan de

9 Na zijn pensionering verdiepte Piet van der Kruk zich in de geschiedenis van de krachtsport en de Delftse geschiedenis. Slechts een bescheiden prijzenkast herinnerde aan zijn eigen sportieve verleden. (FOTO TRUDY VAN DER WEES)

voorschriften: binnenblijven, anderhalve meter afstand houden, zo min mogelijk bezoek ontvangen, enzovoorts. We schoven de afspraak door naar betere tijden, nog niet wetende dat als gevolg van corona alle evenementen in het kader van *75 Jaar Bevrijding* zouden worden geschrapt. In de tussentijd mailde Piet me een lap tekst over *AV'40*, ter voorbereiding van ons gesprek, ooit. Zo ver is het nooit gekomen, want op 4 juni overleed Piet onverwachts na een kort ziekbed. Pas na zijn overlijden ben ik het lijvige document dat hij me had gemaild, gaan bestuderen. Het ging over *AV'40*-leden die actief waren geweest in het verzet en over wie hij al had geschreven in zijn boek over de vereniging. In de begelei-

dende mail meldde Piet enthousiast dat er sinds de publicatie van het jubileumboek meer informatie beschikbaar was gekomen en dat er dit jaar wellicht nog een supplement zou komen. Of dat er nu nog komt, in enigerlei vorm, is zeer de vraag.

 SPORTEN IN OORLOGSTIJD Twee jaar had hij ervoor nodig om de volledige geschiedenis van de atletiekvereniging boven tafel te krijgen. Aan zorgvuldig archiveren deden ze niet bij AV'40, maar gelukkig wist Van der Kruk een aantal bananendozen die op de nominatie stonden om te worden weggegooid, te redden. Wat hij aantrof in deze dozen bleek een ware schat: het complete oorlogsarchief van AV'40. In de bewaarde brieven en andere documenten vond hij ook de werkelijke reden voor de oprichting van AV'40. Na de Duitse inval mochten veel verenigingen niet meer bij elkaar komen, vooral verenigingen met een politieke inslag. Dat zou het einde betekenen voor de Nederlandse Arbeiders Sportbond afdeling Delft, opgericht in 1938, en de Delftse afdeling van de Arbeiders Jeugd Centrale.⁵ Beide verenigingen waren immers gelieerd aan een politieke én socialistische beweging. Door de krachten te bundelen met een 'onschuldige' en door de Duitsers gedoogde sportvereniging konden zij hun politieke activiteiten blijven voortzetten, zonder dat dit in de gaten liep. 'Ook Delftse studenten zochten en vonden onderdak bij AV'40 om op een niet opvallende manier verzetswerk tegen de Duitsers te praktiseren', aldus Van der Kruk.

Maar weinig leden van AV'40 zullen in de gaten hebben gehad dat hun club ook fungeerde als ontmoetingsplek voor het verzet en als dekmantel voor illegale activiteiten. Hun focus lag op de sport en zij waren allang blij dat ze nog ergens naartoe konden voor gezelligheid en sociale contacten. De club werd in korte tijd bijzonder populair. Rond de jaarwisseling 1942-1943 telde AV'40 201 leden (83 mannen, 53 vrouwen, 29 jongens en 18 meisjes), inclusief 18 donateurs. Van de mannelijke leden waren er toen al twintig te werk gesteld in Duitsland. Later zouden er nog meer volgen, want de Duitsers trokken de touwtjes steeds strakker aan. In de oorlogsjaren werd hard gewerkt aan de identiteit van de atletiekvereniging en in 1943 werd de Delftse kunstschilder Cornelis Jan

Mension gevraagd om een logo te ontwerpen. Dit prijkte op 22 maart 1943 op het eerste exemplaar van het clubblad, dat toen nog *Officiële Mededelingen* heette, en bestond uit roze stencilpapier. Na de oorlog werd het clubblad omgedoopt in *Spikes*. Tot eind 1944 slaagde AV'40 erin om sportwedstrijden te blijven organiseren of deel te nemen aan sportwedstrijden buiten de stad. Zelfs toen in juni 1944 het trainingsveld en het kleedgebouw aan de Laan van Vollering plotseling niet meer voor trainingen beschikbaar bleken. De Duitsers hadden rond de velden een prikkeldraadversperring aangelegd en het kleedgebouwtje afgebroken. Het bestuur van AV'40 vroeg prompt aan burgemeester F.W. van Vloten om een vervangende trainingsgelegenheid, maar voordat Van Vloten met een voorstel kwam, schoot voetbalvereniging DHC al te hulp. AV'40 mocht gebruikmaken van een van de voetbalvelden met kleedgelegenheid.

Naarmate de oorlog langer duurde wierp de bezetting een steeds grotere schaduw over het verenigingsleven. Joden waren op last van de Duitsers niet meer welkom, hele gezinnen doken onder, tientallen leden moesten zich melden voor dwangarbeid in Duitsland of werden tijdens razzia's opgepakt en afgevoerd om te werken voor de Duitse oorlogsindustrie. De eerste AV'40-er die dit overkwam was kogelstoter Aad van der Lee. Tijdens zijn verblijf in Duitsland mocht hij gewoon lid blijven van de sportvereniging, vond het bestuur. En hij hoefde ook geen contributie te betalen. Dat gold overigens voor alle leden die naar Duitsland werden gestuurd. Langeafstandloper Jan van Veen stuurde als het even kon, toch regelmatig een postwissel naar de penningmeester, hetgeen hoge prijs werd gewaardeerd. Niet alle tewerkgestelden keerden terug naar Delft. Jaap Bijleveld, een van de oprichters van de vereniging, werd op 9 december 1944 tijdens een grote razzia opgepakt en als dwangarbeider naar Duitsland afgevoerd. Hij belandde in Kamp Rees, samen met twee andere AV'40-ers, Nico Simons en Hans Vlasveld. Kamp Rees, vlakbij Emmerich, was geen strafkamp, maar een werkkamp waar arbeiders onder bijzonder erbarmelijke omstandigheden dwangarbeid verrichtten, onder andere het graven van mangaten en tankgrachten.⁶ Enkele honderden dwangarbeiders overleefden het kamp niet door uitputting en ziekte. Bijleveld is vermoedelijk omgekomen bij een geallieerd bombardement. Zijn stoffelijk overschot is nooit gevonden.⁷

10 Annie de Kooter (rechts) vertegenwoordigde AV'40 op 18 juni 1944 op de 100 meter op de sintelbaan van Te Werve in Rijswijk. (PC)

IN VERZET Aad Toonen, een sociaal bewogen onderwijzer aan de Jan Vermeerschool, was een van de oprichters van AV'40. In zijn vrije tijd deed hij zelf aan atletiek en trainde hij atleten. Hij organiseerde sportieve evenementen, maar was vooral de stimulerende kracht achter de organisatie van feestavonden en educatieve lezingen met een interessante spreker. In zaal Koot op de Beestenmarkt organiseerde hij in de donkerste oorlogsjaren elke vrijdag een clubavond voor de Delftse jeugd. Ze konden er tafeltennissen, sjoulen, dammen en andere spelletjes doen. Ook in het landelijke atletiekbestuur stond Aad Toonen zijn mannetje. In 1936 werd hij gekozen in het bestuur van het KNAU, district Zuid-Holland. In 1940 werd hij gekozen tot voorzitter. De oorlog was een paar jaar op gang toen hij werd benaderd door de Delftse verzetsman Aad van Rijs, de provinciale leider van

de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers, kortweg LO. Of hij wilde meehelpen. De LO hield zich bezig met het vinden van onderduikadressen voor Joden, verzetsmensen, mannen die aan de *Arbeitseinsatz* probeerden te ontsnappen en gecrashte piloten. Medewerkers van de LO hielden contact met de onderduikers en voorzagen hen van distributiebonnen, levensmiddelen en lectuur. Toonen stemde toe. 'Als een kleine jongen door een grote jongen wordt afgetuigd, dan ben je geneigd de kleine jongen te helpen. Met dat principe ben ik in het verzet terechtgekomen', vertelde hij in 1970 in een interview.⁸ Op 25 februari 1944 liep Toonen in de val toen hij samen met een andere verzetsman, Henk Dupon, een bezoek bracht aan Rotterdamseweg 4, waar moeder en dochter Plazier vier Joodse onderduikers in huis hadden.⁹ Toonen en Dupon

kwamen distributiekarten en geld brengen. Wat zij niet wisten, was dat eerder die dag de onderduikers waren opgepakt en afgevoerd naar het Delftse politiebureau. Ze waren verraden. Ook de dames Plazier waren gearresteerd. Toonen en Dupon wisten van niets en liepen bij hun bezoek rechtstreeks in de armen van twee achtergebleven leden van de *Sicherheitsdienst*. Beiden werden gearresteerd en eveneens opgesloten in het politiebureau aan de Oude Delft. Toonens vrouw werd tijdig gewaarschuwd en slaagde erin om met hun kinderen snel onder te duiken. Hun woning aan de Palamedesstraat 27 werd door de Duitsers vrijwel onmiddellijk leeggehaald en verzegeld. Op het helpen van onderduikers stond de doodstraf, maar Toonen en Dupon hadden geluk. Een dag na hun arrestatie werden zij bevrijd door een zwaarbewapende Westlandse knokploeg (KP). De overval was oorspronkelijk bedoeld geweest om wapens en bonnen voor levensmiddelen te bemachtigen. Toen de knokploeg via-via hoorde van de arrestatie, besloot men een poging te wagen om de twee verzetsmensen en de Joden te bevrijden. Ze werden daarbij geholpen door enkele betrouwbare politiemannen, onder wie Adrie Post en Jan van der Sloot. In alle vroegte kwam de KP met een ploeg van zestien man in actie, gebruikmakend van de achterdeur, die door goedgezinde agenten was opengelaten. In het wachtlokaal stuitte de KP op twee politiemensen, A. Bergwerff en opperwachtmeester J.L. Bokhove, die hevig verzet boden. Er volgde een vechtpartij waarbij één lid van de Westlandse knokploeg om het leven kwam. Uiteindelijk lukte het de KP om drie arrestanten te bevrijden: Dupon, Toonen en één van de Joodse onderduikers, mevrouw J.M. van Gelderen. Dupon en Toonen vluchtten op de fiets. De politie was zo vriendelijk geweest om die na hun arrestatie over te brengen naar het politiebureau. Naar huis gaan was geen optie. De mannen fietsten in de vroege ochtend naar Wassenaar, waar ze zich meldden bij G.M. Key, leider van het Nationaal Steun Fonds, dat de LO financieel steunde. Hij regelde onderduikadressen voor de twee Delftenaren. Na de nodige omzwervingen werd Aad Toonen herenigd met zijn gezin en zat hij de oorlog uit op een onderduikadres in Amerongen. In 1945 keerde het gezin Toonen terug in Delft. Springlevend, maar volkomen berooid. Dankzij een spontane inzamelingsactie onder leden van AV'40 kon Toonen kleding

kopen voor zijn gezin en meubilair voor zijn door de Duitsers totaal uitgewoonde woning. Na de oorlog zette Aad Toonen zich in voor de Stichting Nederlands Volksherstel, opgericht om de fysieke en geestelijke nood van oorlogsslachtoffers te lenigen. Als dank voor zijn bijdrage aan de Delftse samenleving ontving hij aan het einde van zijn loopbaan de zilveren stadspenning van de gemeente Delft, maar erkenning voor zijn verzetsdaden kreeg hij nooit. Tienduizenden BS'ers ontvingen in 1946 een herinneringsinsigne dat op initiatief van prins Bernhard, opperbevelhebber van de Binnenlandse Strijdkrachten, was ingesteld. Toonen kreeg er geen. Ook voor een verzetshedenkingskruis, dat in 1980 werd ingesteld, werd Toonen nooit voorgedragen, vermoedelijk omdat Toonen sympathiseerde met het communisme.¹⁰

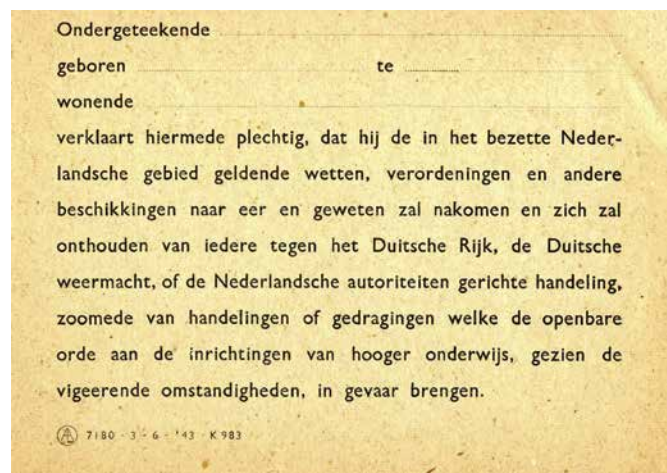
SLACHTOFFERS Aad Toonen was weliswaar betrokken bij de oprichting van AV'40, de allereerste voorzitter was Chris Kiesling. Zijn voorzitterschap was van korte duur. Al na een half jaar droeg hij de voorzittershamer over aan Bertus van Uijen. Kiesling stak zijn tijd liever in het verzet tegen de Duitsers. Helaas liep hij al in 1942 tegen de lamp toen hij werd aangehouden met een illegaal verkregen hoeveelheid aardappels en groenten. Hij zag kans te vluchten, maar werd later weer aangehouden en vastgezet. De rechter veroordeelde hem tot een week hechtenis, maar dat weerhield hem er niet van om zich toch weer te begeven in de illegaliteit. Kiesling, een man met een socialistisch hart, kón niet anders. Het zat in z'n bloed. Hij was actief in het vakbonds- en verenigingsleven, werd op z'n 26ste voorzitter van de Nederlandschen Arbeiders Sportbond afdeling Delft. Toen in 1944 zijn zoon werd geboren, noemde hij hem – om de Duitsers te pesten – Pieter Jelles, naar de bekende socialistische politicus Pieter Jelles Troelstra. Kiesling werkte als letterzetter bij de Delftse drukkerij Waltman, aan de Koornmarkt. Zijn ervaring kwam hem goed van pas bij zijn werkzaamheden voor het illegale blad *Paraat*, weekblad voor de vakbeweging voor Delft e.o., waarvan hij het netwerk en de vormgeving verzorgde. *Paraat* werd wekelijks verspreid van 19 januari 1945 tot mei 1945 in een oplage van 1000 tot 2000 exemplaren. Voor deze illegale activiteiten is Kiesling nooit opgepakt.

Een aantal AV'40-leden dat betrokken raakte bij het verzet moest zijn activiteiten echter met de dood bekopen. In het jaarverslag over 1945 wordt uitgebreid stilgestaan bij Lute de Haan, Tjardus Koiter, Ernst Dopheide en Jaap Bijleveld, die allen de oorlog niet overleefden. Lute de Haan was pas 17 jaar toen hij in Delft civiele techniek ging studeren. Toen de Duitsers in het voorjaar van 1943 studenten verplichtten om een loyaliteitsverklaring te ondertekenen waarin zij beloofden zich te onthouden van iedere tegen het Duitse Rijk gerichte handeling, was De Haan een van de vele Delftse studenten die weigerden te tekenen. Dit betekende in de praktijk dat hij geen college meer mocht lopen en elk moment kon worden opgeroepen voor de *Arbeitseinsatz*. Veel studenten doken meteen onder, maar De Haan, die tijdens de mobilisatie en meidagen van 1940 had gediend als sergeant bij het reservekader van de landmacht, dook pas onder nadat hij ook nog eens de oproep van de Duitsers om zich te melden als krijgsgevangene had genegeerd. Zijn hospita, die sympathiseerde met de bezetter, kreeg lucht van de situatie en heeft de Duitsers ingeseind over zijn verblijfplaats. In oktober 1943 werd De Haan gearresteerd en overgebracht naar Kamp Amersfoort. Daar vandaan werd hij op transport gezet naar Duitsland, maar De Haan slaagde erin onderweg uit de trein te

springen. Daarna sloot hij zich aan bij het verzet, waarin hij een steeds grotere rol ging spelen, met bijbehorende verantwoordelijkheden. Op 11 mei 1944 had hij de leiding over een gewapende overval op het postkantoor aan de Groot Haesebroekseweg in Wassenaar. Hierbij werd 13.000 gulden buitgemaakt, naar huidige maatstaven ruim 87.000 euro. Het lukte De Haan niet om uit handen van de Duitsers te blijven. Na een verblijf in het Oranjehotel in Scheveningen en het Huis van Bewaring aan de Weteringschans in Amsterdam werd hij op 15 mei 1944 in de duinen bij Overveen gefusilleerd.

Ook Tjardus Koiter studeerde aan de Technische Hogeschool. In 1941 werd hij lid van AV'40. Niet omdat hij zo vreselijk sportief was, maar hij was op zoek naar wat vertier en werd aangetrokken door de gezellige en sportieve sfeer bij de atletiekvereniging. Hij deed trouw mee aan de trainingen, maar voor wedstrijden toonde hij weinig belangstelling. Voor feesten des te meer. In 1942 trad hij toe tot het bestuur, maar in april 1943 legde hij deze functie onverwachts neer. Als reden gaf hij aan dat hij eerst met vakantie wilde gaan, dat hij daarna in Duitsland zou gaan werken en dat hij al zijn tijd nodig had om Duits te leren. In werkelijkheid zou Tjardus Koiter een poging wagen om via België, Frankrijk en Spanje naar Engeland te vluchten. Hij kwam niet ver. In november 1943 werd hij in Compiègne in Frankrijk gearresteerd en op transport gezet naar Buchenwald. Op 9 maart 1944 werd hij in concentratiekamp Mittelbau-Dora omgebracht.

Ernst Dopheide, eveneens TH-student, was geboren in Nederlands-Indië en werd kort na de oprichting lid van de vereniging. Net als Koiter had hij vooral behoefte aan sociale contacten en gezelligheid. Op 6 februari 1943 werd hij opgepakt tijdens een massale razzia. Een dag eerder was luitenant-generaal Hendrik Seyffardt, bevelhebber van het Nederlandse Vrijwilligerslegioen, onderdeel van de *Waffen SS*, in zijn woning in Scheveningen neergeschoten door een communistische verzetsgroep. Voordat Seyffardt de ogen definitief sloot, wist hij nog uit te brengen dat de aanslag vermoedelijk was gepleegd door studenten, maar – en dat is op z'n minst bijzonder – dat hij geen represailles wilde. De Duitsers trokken zich van zijn laatste wens niets aan en hielden uit wraak razzia's in vier universiteitssteden: Amsterdam, Delft,

11 Studenten mochten alleen blijven studeren als ze bereid waren een loyaliteitsverklaring te ondertekenen. Veel studenten weigerden dit en doken onder. Een aantal van hen belandde in het verzet. (NIOD)

Tijdens de oorlog werd er alleen maar gewandeld en gemarcheerd door Duitse militairen en door de Nationale Jeugdstorm. Na de bevrijding verdwenen zij uit beeld. Op 29 juni werd in Delft de eerste naoorlogse wandelmars georganiseerd door christelijke jeugdvereniging Oranje Garde vendel Delft. Hoewel AV'40 er weinig mee van doen had, is er toch een relatie met de atletieksport. De wortels van de wandelsport liggen namelijk in de atletiekwereld. In de beginjaren van de twintigste eeuw organiseerden atletiekverenigingen naast hardlooptstrijden ook wandeltochten over kortere of langere afstanden. De wandelaars voelden zich echter niet serieus genomen in de atletiekwereld en richtten in 1934 de Nederlandsche Unie voor de Wandelsport (NUW) op. Er waren echter meer initiatieven, onder andere van de pro-Duitse NSB, die de Nederlandsche Wandelorganisatie in het leven riep. Binnen de Koninklijke Nederlandsche Gymnastiekvereniging werden ook wandeltochten georganiseerd, en de katholieke en protestants-christelijke gymnastiekverenigingen wandelden er, elk binnen hun eigen zuil, eveneens lustig op los. In 1937 werd de NUW omgedoopt tot de Nederlandsche Wandelsport Federatie. Hier sloten de meeste wandelorganisaties zich bij aan, behalve de door de NSB geleide Nederlandsche Wandelorganisatie.¹²

Utrecht en Wageningen. In totaal werden 1800 jongemannen tussen de 18 en 25 jaar, onder wie 600 studenten, opgepakt en afgevoerd naar concentratiekamp Vught. Ernst Dopheide was een van hen. De meeste studenten werden vrijgelaten onder voorwaarde dat ze een loyaliteitsverklaring zouden tekenen. Een grote meerderheid weigerde en belandde in het verzet, ook Ernst Dopheide. Omdat studeren zonder loyaliteitsverklaring onmogelijk was geworden, ging Dopheide werken in het chemisch laboratorium van de Rubberstichting in Delft en sloot zich eind september 1944 aan bij Rolls Royce, een illegale studenten inlichtingen- en koeriersdienst. Hij bleek een goed inzetbare inlichtingenagent, die Duitse militairen op een onopvallende manier wist te benaderen en uit te horen. Daar bleef het echter niet bij. Dopheide richtte zelf namelijk ook enkele inlichtingengroepen op. Na een half jaar ging het mis. Op 15 januari 1945 was hij betrokken bij een inbraak in een pand van de *Ortskommandantur* in Gorinchem. Hij werd gearresteerd en op 30 januari gefusilleerd. Zijn stofelijk overschot is na de oorlog overgebracht naar Erebegraafplaats Bloemendaal in Overveen.¹¹

TERUG NAAR NORMAAL

Nadat het clubleven in de laatste maanden van 1944 helemaal stil was komen te liggen, krabbelde het al vrij snel na de bevrijding weer overeind. Met 175 leden was AV'40 op dat moment zowaar de grootste atletiekvereniging van Nederland. Zelfs de in 1944 ingestelde ledenstop voor dames, om scheefgroei in het ledenbestand te voorkomen, had deze groei niet kunnen voorkomen. Delftenaren trachtten weer de draad van het leven op te pakken. Een aantal atleten was lid van de Binnenlandse Strijdkrachten en had de handen vol aan het handhaven van orde in de stad. Jan van der Lee, net als Aad Toonen lid van het landelijke KNAU-bestuur, werd na de bevrijding commandant van het Armamentarium, waar NSB'ers en andere 'foute' Nederlanders gevangen werden gehouden in afwachting van hun berechting. Toonen, die na

¹² De eerste wandelmars na de Tweede Wereldoorlog door de christelijke jeugdvereniging Oranje Garde vendel Delft, 29 juni 1945. (SAD 94929, FOTO A. VAN OOSTEN)

13 Al vrij snel na de bevrijding werd er weer getraind op het terrein aan de Laan van Volle-ring. Rechts trainer Aad Toonen. (PC)

zijn hachelijke avonturen weer heelhuids boven water was gekomen, hielp mee met de organisatie van de groots opgezette bevrijdingsfeesten die in Delft werden gehouden. Overal in de stad vonden optochten plaats waaraan AV'40-ers enthousiast deelnamen. Op 30 juni 1945, de Dag van het Nederlands Volksherstel, marcheerde de Delftse atletiekvereniging mee met zelfgemaakte praalwagens. Vanaf juni werd er ook voorzichtig weer gesport. Door de voedselschaarste was het na de hongerwinter met de conditie van de atleten niet best gesteld. Clubarts G.H. van Hellemondts waarschuwde de leden dan ook om zich niet te overschatten en adviseerde het rustig aan te doen. Met het oog op de verzwakte conditie van de atleten had de KNAU sowieso beperkende maatregelen ingesteld voor wedstrijden. Langeafstandswedstrijden werden in 1945 niet georganiseerd.

Ook op bestuurlijk niveau keerde alles weer terug naar het oude. Enkele weken na de bevrijding hield AV'40 zijn eerste naoorlogse ledenvergadering. Voor veel leden was die bijeenkomst een mogelijkheid om elkaar voor het eerst in lange tijd weer te zien. Ook werd meteen pijnlijk duidelijk welke leden afwezig waren. Van een aantal was nog onbekend waar ze zich bevonden en hoe ze eraan toe waren. Dat nieuws sijpelde pas in de weken en maanden daarna binnen. Voor sommige AV'40-ers was de oorlog nog niet voorbij. Een stuk of tien Delftse atleten vertrok kort na de bevrijding naar Nederlands-Indië om deel te nemen aan de politionele acties. Hun brieven werden gepubliceerd in *Spikes*, en zo bleef iedereen goed op de hoogte van hun wel en wee. De laatste clubgenoot die terugkeerde uit de nieuwe republiek Indonesië, in juni 1951, was Hans Vlasveld, die het laatste oorlogsjaar had doorgebracht in het Duitse Kamp Rees en in Nederland-Indië ern-

stig gewond was geraakt. Hij had het allemaal overleefd en trof bij terugkeer een Nederland aan dat volledig in het teken stond van de wederopbouw. De verschrikkingen van de oorlog wilde men liefst vergeten en ook de soldaten die terugkeerden van hun militaire missie in de voormalige kolonie hoefden niet te rekenen op veel interesse van het thuisfront. Dat was, na de Duitse overheersing in Nederland en de Japanse terreur in Indonesië, één oorlog te veel. In Nederland ging men liever 'gewoon' weer verder.

Het zou nog jaren duren voordat Nederland zou herrijzen uit de oorlogsellende, maar AV'40 wist zich snel te herstellen. Tijdens de Haagse atletiekkampioenschappen van 1945 sleepten enkele AV'40-ers prijzen in de wacht en op 20 augustus was een groot aantal AV'40-ers alweer zo op krachten dat men het aandurfde onderlinge wedstrijden te houden. De wereld was weer 'normaal'.

14 Collaborateurs werden na de bevrijding gearresteerd en ondergebracht in het Armamentarium, waar ze werden bewaakt door de Binnenlandse Strijdkrachten onder leiding van AV'40-er Jan van der Lee. (SAD 91784, FOTO TALENS DELFT)

NOTEN

- 1 'Historicus wil meer onderzoek naar rol sport tijdens oorlog', in *Trouw*, 5 mei 2007.
- 2 Ad van Liempt en Jan Luitzen, *Sport in de oorlog. Meer verzetje dan verzet* (Amsterdam/Antwerpen 2010).
- 3 'Het ontstaan en de kinderjaren van AV'40', in: *Spikes*, oktober 1960.
- 4 Trudy van der Wees, 'Al dat ijzer, dat hoeft niet meer', in: *Delft* (2014-1) 23-26.
- 5 Piet van der Kruk, *75 Jaar AV'40, een kroniek over 75 jaar atletiek in Delft* (Delft 2015).
- 6 https://nl.wikipedia.org/wiki/Kamp_Rees; <https://historiek.net> > Zoeken > zoeken naar: dwangarbeiders Rees.
- 7 <http://historiek.net> > Zoeken > zoeken naar: bloedig spoor. Piet van der Kruk schrijft in het jubileumboek over AV'40 dat Bijleveld op 16 februari 1945 is omgekomen. In latere documentatie van zijn hand suggereert hij dat Bijleveld is omgekomen bij het bombardement op Emmerich. Dit is onjuist. De Duitse stad Emmerich, gelegen op 15 kilometer afstand van Rees, was al in september 1944 platgebombardeerd, ruim voordat de Nederlandse arbeiders naar Kamp Rees werden gezonden. Echter, in de periode 16-19 februari 1945 voerden de geallieerden zware bombardementen uit boven het hele gebied tussen Kleve en Wesel, inclusief Rees. Op 23 maart 1945, twee dagen voordat het werd bevrijd, vielen er bommen op enkele gebouwen van Kamp Rees. Bijleveld is vermoedelijk bij een van deze bombardementen om het leven gekomen.
- 8 Het interview met Aad Toonen is afkomstig uit de schoolkrant van de Jan Vermeerschool, waar Toonen werkte als onderwijzer. Het interview is opgetekend door F. Beukers en M. Kuyten.
- 9 Trudy van der Wees, *Delft 40-45* (Zwolle 2015).
- 10 <http://www.ciceropubliciteit.nl/blog/zoon-delftse-verzetman-zoekt-nog-steeds-erkenning-voor-zijn-vader/>.
- 11 Alle informatie over leden van AV'40 die betrokken waren bij het verzet, is afkomstig uit Van der Kruk (2015). Ook is gebruikgemaakt van de door Van der Kruk verzamelde documentatie.
- 12 M. Smits, 'Wandelend Nederland begraaft oude strijdbijl', 25 februari 2015, geraadpleegd van <http://historiek.net> > Zoeken > zoeken naar: wandelend Nederland.

Topzaken

in de

Choorstraat

Chocolaterie Leonidas

op nr. 18

Openingstijden
ma. t/m za. van
09.00 tot 18.00 en
op zondag van
12.00 tot 17.00
Tel.: 015-2142598

Lunchroom Leonidas

op nr. 24

Openingstijden
ma. t/m za. van
09.00 tot 18.00 en
op zondag van
10.00 tot 17.00
Tel.: 015-2157821

Georg Jensen Damask

op nr. 28

Openingstijden
ma. t/m za. van
09.00 tot 18.00
op zondag van
12.00 tot 18.00
Dinsdag gesloten
Tel.: 015-2159993

DÉ BOUWSPECIALIST VOOR RESTAURATIE EN RENOVATIE

Gebr. Mensert Aannemersbedrijf

Heeft een rijke geschiedenis als het om bouwen gaat. Door de jaren heen zijn wij als familiebedrijf uitgegroeid tot een allround bouwspecialist en u kunt bij ons terecht voor advies:

- Restauratie
- Renovatie
- Machinaal timmerwerk
- Kleine verbouwingen.
- Advies
- Onderhoud
- Nieuwbouw

GEBR. MENSERT
AANNEMERSBEDRIJF bv

www.mensert.com

Email: info@mensert.com

Telefoon: 015 2125365

Het oorlogsdagboek van Stans Smits

Nooit verstuurde brieven naar Kiel

INGRID VAN DER VLIS

Enkele jaren geleden vond Ingrid Verweij-Hoogeveen op de zolder van haar ouderlijk huis een envelop met brieven, bewaard in een notitieblok. Het bleken brieven te zijn die haar moeder Stans van september 1944 tot mei 1945 aan Jaap schreef, haar verloofde. Hij zat voor de arbeidsinzet in Kiel, Duitsland. Zo kon Jaap op de hoogte blijven van de belevenissen in Delft. Tenminste, dat was de bedoeling. Want Stans schreef bijna dagelijks, maar de 112 pagina's met belevenissen zijn nooit verstuurd. Jaap las ze pas toen hij na de bevrijding in Delft terugkeerde. Deze brieven zijn om meer dan één reden bijzonder. Als egodocument tonen ze de laatste oorlogsmaanden in Delft door de ogen van een jonge vrouw. Tegelijkertijd maken ze duidelijk hoe zwaar het lot was van de achterblijvers van tewerkgestelden – niet wetend of hun geliefde ooit terug zou komen.

INGRID VAN DER VLIS

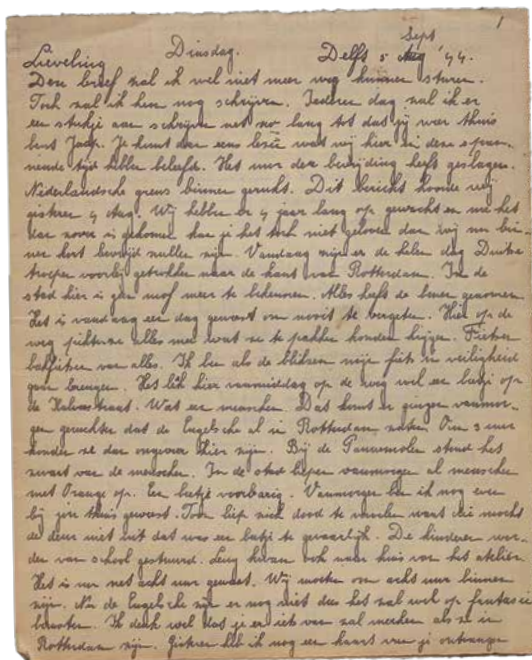
(Vlaardingen 1970) werkt als freelance historicus voor haar eigen Historisch Onderzoeksbureau Tijdelijk. Over Delft schreef zij onder meer *Vooruit met veel verleden. Geschiedenis van Delft vanaf 1795*.

Het is 5 september 1944, Dolle Dinsdag. De geruchten dat de geallieerden binnen de kortste keren het land zullen bevrijden, zijn sterker dan ooit. Heel Delft loopt uit. NSB-kopstukken pakken hun boeltje en ontluchten de stad. Zij trekken met de Duitse troepen mee richting Rotterdam. 'In de stad hier is geen mof meer te bekennen', noteert Stans triomfantelijk. Brieven versturen heeft geen zin meer, ze zullen niet meer aankomen. En dat is ook niet nodig, want nu is het alleen nog maar wachten op de vrede. Stans besluit de brieven die ze niet kan sturen wél te schrijven. 'Iederen dag zal ik er een stukje aan schrijven, net zo lang totdat jij weer thuis bent Jaap.' Dan kan hij bij thuiskomst lezen hoe de bevrijding in zijn werk is gegaan.

1 Stans Smits, ca. 1940. Vanaf september 1944 schrijft deze Delftse jongedame bijna dagelijks aan haar verloofde Jaap Hoogeveen in Kiel. (PC)

Een dag later al dringt de werkelijkheid tot Stans door: 'Wij hebben ons heerlijk in de maling laten nemen.'¹ Overal in de stad heerst nog opwinding, maar het is duidelijk dat er bij Delft geen Engelse of Amerikaanse troepen in aantocht zijn. Toch blijft de hoop op een snelle vrede levend. De oorlog is opeens weer heel dichtbij en reëel. In Den Hoorn en op Wassenaar vallen bommen, een schuit achter de Lijm- en Gelatinefabriek wordt tot zinken gebracht en op 13 september liggen tot tweemaal toe treinen bij het Delftse station onder vuur. 'Je bent op straat ook al niet meer veilig', concludeert Stans.²

2 De eerste van 112 pagina's brieven van Stans aan Jaap. (SAD)

Een paar dagen later trilt het huis als kolonnes zware bommenwerpers overvliegen. 'Ijzig kalm kwamen ze hierop af. En laag.' De illegaal bewaarde radio doet goed dienst, want daardoor weet de familie dat het om een grote landing gaat, *Operatie Market Garden*. 'Nu krijgen wij weer spannende dagen, lieverd.'³ Achter de Van Leeuwenhoeksingel nemen Engelse bommenwerpers een locomotief onder vuur. De paniek onder de Duitsers is groot. Ze vorderen fietsen om maar vervoersmiddelen te hebben; in de Peperstraat schieten ze op een jongeman die het lef heeft door te fietsen.⁴ Stans meent dat het nu wel lang genoeg geduurd heeft, zoals ze op 21 september schrijft:

'De geallieerden hebben de brug over de Waal in handen. (..) Nu rukken ze op naar Arnhem. Het word[t] nu heus tijd dat het einde komt, want wij zijn nu niet ver meer van de hongersnood af.'

De hedendaagse lezer weet dat de oorlog dan nog maanden zal duren en dat voor het westen van het land nog een van de

zwaarste beproevingen volgt. Deze eerste brieven vormen dan ook het begin van een lange reeks.

ARTISTIEK MILIEU Stansje Smits (1919-2008) is een dochter van Jacobus Gerardus [Koos] Smits en Jacoba Neeltje [Co] Koolhoven. Ze zit tussen twee zussen in: Jacoba Hermina [Co] en Magdalena Cornelia [Leny]. Twee chique namen en één familienaam. Stansje vindt haar eigen naam maar niets, vooral omdat er in 1916 al een dochttertje geboren was dat na vier dagen overleed; zij heette óók Stansje. Het is niet ongebruikelijk om familienamen na een sterfgeval opnieuw te gebruiken, maar Stansje verfoeit de naam. Ze geeft de voorkeur aan 'Stans', zoals ze dan ook door iedereen wordt genoemd.

Het gezin Smits woont aan de Delfgauwseweg 159. Moeder is pianolerares, vader start zijn carrière als boekhouder en werkt vervolgens als amanuensis bij de Technische Hogeschool.⁵ Kerkelijk zijn ze niet; energie en inspiratie putten zij uit de muziek. Koos speelt viool en saxofoon, Co begeleidt hem regelmatig op piano.⁶ Ze treden op in cabarets en bij toneelvoorstellingen, in Delft en in Den Haag. Het is een 'artistiekerig' gezin, er zijn altijd mensen over de vloer en er

3 Koos Smits en Co Koolhoven, de ouders van Stans, treden als musici op in cabarets en bij film- en toneelvoorstellingen. (PC)

4 Stans en Jaap bij een partijtje schaak in het ouderlijk huis aan de Delfgauwseweg, ca. 1939-1940. (PC)

wordt veel gemusiceerd. Het echtpaar speelt een tijdlang samen muziek bij de 'stomme' films, zoals die in de jaren twintig worden vertoond. Stans speelt ook piano, maar vooral omdat dat nu eenmaal zo hoort. Ze neemt de liefde voor muziek niet over.

Als Stans op de huishoudschool zit, breekt een nieuwe rage uit. Schaken wordt in de jaren dertig immens populair, zeker als de Nederlandse wiskundeleraar Max Euwe in december 1935 wereldkampioen wordt door van de onverslaanbaar geachte Rus Aleksandr Aljechin te winnen. De kranten schrijven dagelijks over de schaakpartijen van deze grootmeesters, op scholen komen schaakborden tevoorschijn en in Delft hebben vier schaakverenigingen volop aanloop. Stans is gecharmeerd van het spel en wordt lid van een schaakclub. Delft kent dan de Delftsche Schaakclub, de Arbeidersschaakclub, Capablanca en de Studentenschaakclub.⁷ Het is niet bekend bij welke vereniging Stans zit, wel dat zij ook na de oorlog nog aan toernooien meedoet – en daar af en toe in de prijzen valt.

Zoals vrijwel iedereen van haar leeftijd gaat ook Stans op dansles, waarschijnlijk bij Dansschool Wesseling op de Houttuinen. Daar leert ze Jaap Hoogeveen (1918-1995) kennen, ruim een half jaar ouder dan zijzelf, en ook een fervent schaker. Jaap woont met zijn ouders op de Verwersdijk, hoek Molenstraat. Ook hij is de middelste in het gezin, tussen zijn broers Jo en Toon in. Het is een van oorsprong katholiek nest waar het regelmatig knettert als het over geloofskwesties

gaat. Sommige familieleden stappen over naar de Nederlands-hervormde kerk, andere naar de lutherse kerk. De ruzies zorgen er bij Jaap vooral voor dat hij het geloof achter zich laat en zich overtuigd atheïst noemt.⁸ Evenmin als Stans is hij muzikaal. Wel is hij goed bevriend met Jan Klumperman die vanaf 1949 samen met Eugene Gaiser het populaire duo 'Black & White' zal vormen. De twee gitaristen zingen humoristische liedjes voor revuevoorstellingen. Voor Stans is Jan ook geen onbekende, want hij trouwt in 1942 met Co, haar oudere zus.

Stans en Jaap worden verliefd, en ze verloven zich nog voor de oorlog uitbreekt. Trouwen zit er voorlopig niet in. Ze werken allebei om te sparen voor hun uitzet. Stans is na de huishoudschool in een naaiatelier aan het werk gegaan. Tijdens de oorlog werkt ze dagelijks buiten de deur, van 8 tot 12 uur, mogelijk als dienstmeisje bij een mevrouw. Jaap werkt dan al jaren bij de Lijm- en Gelatinefabriek. Hij is er op zijn veertiende begonnen als kruier of schepper, het gewone handwerk. In de loop der jaren volgt hij de avondschoon en werkt hij zich op tot medewerker van de administratie. Sindsdien werkt hij op kantoor, hij komt niet meer op de fabrieksvloer.⁹

ARBEIDSINZET De meidagen van 1940 maken grote indruk op het jonge stel. Ze zien de rookpluimen boven Rotterdam en verafschuwen de Duitse soldaten die voortaan de dienst uitmaken in de stad. In hun dagelijks leven merken ze verder nog relatief weinig van de bezetting. Voor de meeste Delftenaren keert de gewone gang van zaken al snel weer terug, zeker voor wie geen Joodse achtergrond heeft. Dat verandert als de oproepen voor de arbeidsinzet (*Arbeitseinsatz*) komen. Het oorlogvoerende Duitsland heeft extra arbeiders nodig, zowel in de wapenindustrie als in de voedselvoorziening.

De propaganda hiervoor is meteen in mei 1940 al van start gegaan. Aanmelden geschiedt dan nog op vrijwillige basis. Met kleurrijke posters worden jongemannen aangemoedigd om zich aan te melden. Vooral voor wie geen baan heeft, is het lastig om de aanprijzingen te negeren. In Duitsland is werk genoeg, hier zitten mensen soms al jarenlang werkloos thuis. De ellende van de crisisjaren is nog niet vergeten. Daar

komt bij dat de werklozenuitkering gestaakt kan worden als je de oproep negeert. Arbeidsbureaus lokken Nederlandse werknemers die voor niet langer dan één jaar naar Duitsland gaan, waar ze op een hoog niveau hun werk kunnen verrichten en volop kansen hebben om verder te leren. Delftenaren lezen in de *Delftsche Courant* over het 'gastrecht' dat de mannen in Duitsland genieten.¹⁰

Tot april 1942 blijft de arbeidsinzet vrijwillig. Daarna kammen Duitse beambten regelmatig bedrijven uit op zoek naar overtollige arbeiders. Vanuit Duitsland komen orders om bepaalde aantallen mannen aan te leveren. Aan de tienduizenden oproepen die gedaan worden, geeft lang niet iedereen

5 In het voorjaar van 1942 worden jongemannen onder meer met deze propagandaposter aangemoedigd om zich aan te melden voor vrijwillige arbeidsinzet in Duitsland. (NIOD)

gehoor. Fabrieksdirecteuren kunnen soms nog wel wat regelen voor hun werknemers, de mazen in het net zijn nog groot. Toch gaan er telkens meer jongemannen naar Duitsland, want wat staat je te wachten als je weigert? Advertenties spelen in op die onzekerheid. 'Aarzelt niet langer', want nú is het nog mogelijk om in je eigen vak te werken en hoger op te komen.¹¹ In bedrijven zijn het de jongste bediendes die het eerst hun baan zullen kwijtraken; zij voelen de druk van twee kanten. En in grotere gezinnen is het ook eigenlijk wel praktisch als er een mond minder te voeden is. Zo zijn er vele redenen om de oproep niet te negeren. In mei 1943 staat de landelijke teller van een jaar lang 'uitkamacties' op ongeveer 187.000 tewerkgestelden.¹² Jaap is één van hen. Hij vertrekt in december 1942 naar Duitsland, naar Kiel.¹³

De vrijblijvendheid neemt verder af als na mei 1943 gewoonweg alle jongemannen van 18 tot 35 jaar worden opgeroepen om de Duitse industrie te versterken. Nog geen derde van het aantal opgeroepen arbeidskrachten dient zich aan. Veel mannen duiken onder, anderen lukt het om zich te laten afkeuren en weer anderen weten een vrijstelling te bemachtigen. De bezetter gaat nog een stap verder in september 1944. Duitsland heeft dan ook aan het Oostfront almaar meer soldaten nodig, waardoor de binnenlandse industrie continu arbeidstekorten kent. Door razzia's te houden probeert de bezetter aan voldoende arbeidskrachten te komen. Wie tussen de 16 en 40 jaar is en geen vrijstelling geniet, moet

6 Mogelijk is deze foto van het verloofde jonge paar speciaal gemaakt opdat Jaap hem kan meenemen als hij naar Kiel gaat. (PC)

onderduiken. Uiteindelijk worden alles bij elkaar ruim 530.000 Nederlanders in Duitsland te werk gesteld.¹⁴

Jaap gaat dus al relatief vroeg naar Duitsland. Waarschijnlijk heeft hij de pech om al vrij snel een oproep te krijgen en is hij te plichtsgetrouw om die te negeren. Mogelijk vreest hij de gevolgen van onderduiken of schat hij in dat het beter is om nu te gaan en er dan voor langere tijd vanaf te zijn. De regelingen zijn eind 1942 tenslotte nog enigszins gunstig. Zo krijgt Jaap bijvoorbeeld recht op verlof, hij is in november of december 1943 nog een keer in Delft.¹⁵ Uit de brieven van Stans blijkt dat Jaap zelfs al eens heeft laten vallen dat hij in Duitsland misschien wel veiliger zit dan in Delft. Ze geeft hem in november 1944 groot gelijk als grootschalige razzia's de laatste mannen uit de regio schrapen. 'De mannen hier hebben op het ogenblik geen leven. Ze durven gewoon niet thuis te slapen of op straat te komen.'¹⁶

 KIEL Jaap gaat naar Kiel, een grote haven- en marinestad in het noorden van Duitsland. Het is niet bekend welk werk hij daar verricht. Hij praat er later nooit over, maar laat ook niet blijken dat hij er ernstig onder heeft geleden. De bombardementen maken wel veel indruk;

als marinehaven is Kiel een belangrijk doelwit voor de geallieerden. Jaap hoort de bommen, ziet de rook en het vuur. Uit egodocumenten van andere Nederlanders die in Kiel werken, blijkt dat de stemming er over het algemeen relaxed was. De een werkt in een gasfabriek onder redelijke arbeidsomstandigheden. Er is relatief veel vrijheid en de mannen kunnen 's avonds de stad in.¹⁷ Een ander werkt in de fabriek van Hagenuk, waar schroeven en bouten worden gemaakt. Laatstgenoemde zit met zo'n vijftig tot zestig man in een kamp aan de rand van Kiel, en ook hij beschikt over de nodige vrijheid. De mannen doen aan cabaret en stellen een harmonieorkest samen waarmee eens in de maand een gezellige avond wordt georganiseerd, voor henzelf en voor de Duitse bewakers.¹⁸

Stans en Jaap schrijven elkaar trouw. Als het maar even kan, stuurt Stans een pakketje: vaak een boek dat ze speciaal voor hem uitkiest. Jaap schrijft minstens zo trouw terug. Uit de herinneringen van vrijwel alle tewerkgestelde mannen blijkt dat de brieven van groot belang zijn. Naar de post wordt uitgekeken, een verzetje dat na september 1944 wegvalt. Kwamen er voorheen nog nieuwtjes binnen – zij het bedekt, want de post ging door de censuur – nu is dat over. Ook nieuwe kleding, etenswaren of boeken blijven uit. Omgekeerd begint het ook bij het thuisfront te wringen dat er geen nieuws uit Duitsland komt, Stans schrijft er op 16 september voor het eerst over. De onzekerheid is groot, vooral omdat er berichten circuleren over een aanval met achthonderd vliegtuigen op Kiel. Zus Leny ontvangt op dat moment nog wel een paar brieven van haar verloofde Frans, die ook te werk is gesteld. Slechts heel af en toe komt er nog post uit Duitsland. Op 10 oktober ontvangt Stans zelfs twee briefkaarten van Jaap, gedateerd op 2 en 16 september. Andere post doet er nog langer over. De door Jaap op 27 augustus verstuurde kaart komt pas op 21 oktober aan. Nadien blijft het stil.

Voor de onwetendheid is zwaar te dragen. De illegale radio jubelt over de vele bombardementen op Duitse steden. 'Bepaald opbeurend is het niet wat ze zeggen over jullie en wat ze met jullie doen', schrijft Stans onderkoeld.¹⁹ De oproep van de geallieerden aan buitenlandse arbeiders in Duitsland om de fabrieken te verlaten en onder te duiken, klinkt op papier goed. 'Maar ja, wat doen ze? Waar moeten 12 miljoen mensen onderduiken?'²⁰

7 Jaap laat in 1943 bij een fotograaf in Kiel deze foto maken, die hij vervolgens in een van zijn brieven aan Stans meestuurde. (PC)

8 Stans blijft een fanatiek schaakster, hier uiterst rechts met een schaakbord in haar handen. De foto is genomen bij de viering van het tienjarig bestaan van de onbekende schaakclub H.H.P., vermoedelijk Het Houten Paard, in 1945. (PC)

Pas op 4 januari is er weer nieuws. Bep van Buijsen komt die dag bij Stans langs; zij heeft een brief ontvangen van Frans Jung, een vriend van Jaap. De brief is van 29 november. Frans laat weten dat Jaap regelmatig bij hem op bezoek komt, en dat hij het goed maakt. Zelfs het eten is nog best. Mannen schrijven meestal positief over hun verblijf om het thuisfront niet ongerust te maken. Hieruit blijkt echter ook dat het niet ongewoon is om bij elkaar op bezoek te gaan en dat er eind november in Kiel in ieder geval nog wél redelijke maaltijden geserveerd werden.

 DAGBOEK Zodra het postverkeer wegvalt, houdt Stans het ritme van het brieven schrijven vast. De toon van deze niet verstuurd brieven is die van een dagboek, en zo noemt Stans het zelf na enkele weken ook. Ze schrijft nog steeds aan Jaap en groet hem na elke brief, hem soms liefkozend 'Japik' noemend. Op 24 september mengt ze de twee vormen: 'Ik eindig vandaag weer eens met een kus. Ik weet eigenlijk niet of dat hoort in een dagboek, maar ik zal het dan toch maar doen.'²¹ Omdat de brieven niet verstuurd worden, is een dagboekvorm niet zo onlogisch. Minister

Gerrit Bolkestein heeft in maart 1944 nog via radio Oranje aan zijn landgenoten de oproep gedaan om materiaal te verzamelen en dagboeken bij te houden. Zulke bronnen zijn noodzakelijk om na de oorlog te kunnen doorgronden wat de gewone burgers hebben doorstaan. Veel overgeleverde oorlogsdagboeken starten dan ook in het voorjaar van 1944, of – zoals bij Stans – na Dinsdag als de bevrijding binnen handbereik lijkt.²² Dat de teksten echt wel voor Jaap bedoeld zijn, geeft Stans op 3 maart nog eens aan: 'Ik hoop toch zo dat jij dit allemaal nog eens kan lezen lieverd, wat wij hier meegemaakt hebben.'

De hoopvolle stemming uit de eerste brieven verdwijnt in het najaar. De toon is eerst nog een beetje schertsend: 'Ik zal wel uitgeslapen zijn lieverd, als jij weer hier bent. Ik lig iedere avond vroeg in bed.'²³ Al snel verandert dat in een pessimistisch vooruitzicht, zeker als de strijd bij Arnhem wordt gestaakt.

'Nou lieverd, het was alsof ze een klap in mijn gezicht gaven toen ik het hoorde. [...] Duizenden en duizenden gezinnen zijn in rouw gedompeld alleen al voor die 9 dagen strijd bij Arnhem. Wat nu?'²⁴

9 Naast brood, boter, olie en vlees zijn ook verbruiksgoederen als textiel en servies op de bon. (SAD, FAMILIE VAN BERCKEL, INV/NR 728)

Als het oorlogsnieuws wegvalt, sluipt verveling het dagboek in. Veel afleiding is er niet. Tijdens de oorlog ligt het verenigingsleven zo goed als stil. Wanneer Stans hoort dat Jan Klumperman weer gaat schaken bij de club, sluit zij zich ook weer aan: 'Dan heb ik nog een beetje afleiding.'²⁵ Dat doet ze trouwens met succes. Bij de eerste de beste bijeenkomst verslaat zij Jan in een simultaanwedstrijd. Hij speelt op acht borden: vijf winst, één remise en tweemaal verlies – waaronder dus de partij tegen Stans.²⁶ Ook als er op 3 december een Sintwedstrijd plaatsvindt, neemt Stans een prijs mee naar huis. Ze hoopt waarschijnlijk op wat snoepgoed, maar het wordt een tegeltje met het wapen van Delft.²⁷

Honger houdt de gemoederen steeds meer bezig. Na het horen van een toespraak van Churchill die aankondigt dat de oorlog nog weleens tot begin 1945 kan duren, schrijft Stans: 'Als dat waar zou zijn, dan liggen wij hier in Nederland al lang op apegapen.' De spoorwegstaking en de directe strijd hebben de toch al karige voedselvoorziening volledig lamgelegd. Regelmatig vermeldt Stans wat er op tafel staat: 'Pap met water en een pannekoek met water klaargemaakt, wat zit daar nu voor voeding in?'²⁸ Mensen staan uren in de rij voor een ons snoep. Stans maakt zich kwaad op winkeliers die spullen achter lijken te houden, maar hiervoor in de rij staan doet ze niet. 'Ik eet liever mijn bonnetje op.'²⁹ Het rantsoen staat begin december op tweemaal daags koolsoep. 'Je krijgt het hartwater ervan.' Een maand later is er nog steeds alleen maar koolsoep, maar dan eenmaal per dag. Na de kerstdagen bekendt Stans dat ze het pakje sigaretten dat ze al tijden voor Jaap bewaarde nu toch maar ingeruild heeft

voor een pond vlees. 'Het is het eenigste waar ze nog wat voor geven, voor sigaretten.' Zo is er in ieder geval iets te eten tijdens de jaarwisseling.³⁰

PESSIMISTISCHE BUIEN Stans heeft het zienderogen zwaar. Verveling en honger strijden in het dagboek om voorrang: 'Er is gelukkig weer een dag voorbij', schrijft ze op 22 november. Halverwege december realiseert ze zich dat Jaap al twee jaar in Duitsland zit.

'Als je mij twee jaar geleden gezegd had dat je voor zo lang weg moest gaan, dan had ik geantwoord: je bent gek. Dat bestaat niet, want dan is het allang vrede.'

Het zorgt voor pessimistische buien, aldus Stans, die nu vaker voorkomen dan eerst. 'Soms denk ik dat wij elkaar misschien nooit meer terug zullen zien.' De dag daarop is niet veel beter: 'Een doodgewone snertdag, net als iederen dag.'³¹

In de loop van januari keert er soms wat optimisme terug in de brieven, vooral als er frontnieuws is van Russen die onderweg zijn naar Berlijn. Als die opmars ook stokt, vraagt de kou om aandacht. Door de vorst weten de weinige schepen met voedsel de stad niet te bereiken en raken de spaarzame kolen op. De rantsoenen worden eind januari nog eens gehalveerd: van 1 kilo brood naar 500 gram en 1 kilo aardappelen – per week. In de stad staat geen boom meer overeind. 'Ik heb altijd wel gezegd dat Onze Lieve Heer een NSB'er is', schampert Stans. Op 29 januari knipt ze een bericht uit de krant voor Jaap. Op de

brug bij de Hippolytusbuurt-Choorstraat was een gamel met erwtensoep op straat gevallen, alle soep in de sneeuw:

‘Een oude man knielde neer, schepte beide handen vol soep en begon te eten. Andere mannen, vrouwen en kinderen volgden zijn voorbeeld. Zij knielden neer en aten van den grond.’³²

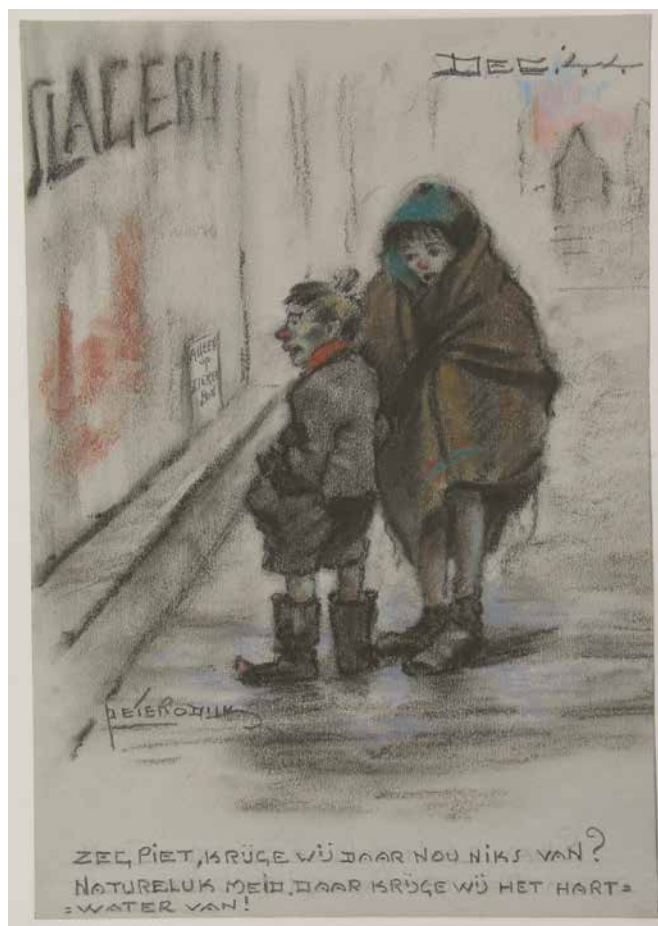
In februari schrijft Stans een week lang niet: ‘Ik had er geen lust in. Het grootste gedeelte van de dag breng je op je bed door. [...] Nergens heb ik zin in.’ Het verslag van die voorbije week is somber stemmend: bommen op Den Haag en Leiden, geen aardappelen ontvangen en alleen maar gebakken bloembollen en suikerbietenpap. ‘Je eet maar met je ogen dicht, want als je ziet wat je eet dan word je er onpasselijk van.’ Er heerst hongerziekte, waar mensen aan sterven. Sombarder dan ooit eindigt ze haar verslag: ‘Soms denk ik wel eens zou het eigenlijk niet beter zijn als je maar van deze wereld verdween? Dan wist je nergens meer van af en had je vrede.’³³

Relatief goed nieuws over een mogelijke opstand in Duitsland brengt juist angst: ‘Wat zullen ze met jullie doen als er daar werkelijk zoiets aan de hand is? Gaven die ploerten het nu maar eens op.’³⁴ Aan het eind van de maand slaat Stans weer een dag of tien over. Er is te weinig gebeurd en ze heeft geen zin om te schrijven. Er zijn nu dagelijks bombardementen op Den Haag: ‘Wij hebben hier de hele week zitten schudden. De deuren vliegen open.’ Het bombardement op het Bezuidenhout overtreft alles. Op 3 maart trekken stromen vluchtelingen Delft binnen. Een grote zwarte rookzuil verradt hoeveel er van dat deel van Den Haag over is. ‘De straten lichen hier vol met verbrand papier e.d. Het is net of het sneeuwt maar dan zwarte sneeuw.’ De bommen blijven komen, ook in Delft waar twee dagen later een trein wordt geraakt.³⁵ Vervolgens schrijft Stans weer tien dagen niet, nadat ze op 15 maart alleen nog maar noteert: ‘Vandaag schrijf ik niet veel, want ik ben in een pessimistische bui en dan is er geen land met mij te bezijlen.’³⁶

10 Een van de tien pasteltekeningen die de Delftse kunstenaar fotograaf Peter Odijk over de Hongerwinter maakt, 1944. (SAD 123138)

HONGERWINTER Stans windt zich in januari enorm op over een advertentie in de krant: ‘Wie wil mijn 2½ jarig dochtertje te eten geven?’ Er volgt een uitbarsting over die ‘lapswans van een vader’, en ‘dat ze zo’n vent nu niet eens oppikken’. Er is immers te weinig eten omdat hij ondergedoken thuiszit en dus geen bonkaart heeft. ‘Vind je dat niet vreselijk? Ze heeft de hele dag maar honger, die stumpert.’ Het gaat hierbij niet om zomaar een Delftenaar die problemen heeft, maar om een bekende van Jaap. Mogelijk schuilt daar een groot deel van het chagrijn in. Jaap is wel naar Duitsland gegaan, deze onderduiker bleef buiten schot – met honger en gevaar voor zijn dochtertje tot gevolg. Want wat zou er met het meisje gebeuren als hij nu alsnog wordt opgepakt?³⁷

Ook haar vader moet het ontgelden. De relatie met hem is prima, maar nu zitten ze te veel op elkaars lip, 'een grauw en een snauw krijg je van hem'. Volgens Stans is het in alle gezinnen hetzelfde: vooral mannen ruziën over het eten.³⁸ Op 11 maart spuwt ze haar gal over alle mannen in haar omgeving. 'Het is geen kunst om in normale tijd aardig en voorkomend te zijn, maar juist in deze tijd. Ze hebben nu getoond hoe zij werkelijk zijn.' Ze monkelt nog even door: 'Ik heb jou 2,5 jaar niet meegemaakt. Ik weet niet eens meer hoe of je er eigenlijk uitziet. (...) Soms krijg ik gewoon de angst om nog eens te trouwen.' Om daarna positief te besluiten: 'Als het weer vrede is, dan verandert alles wel weer, ook de mannen.'³⁹

Eind januari schrijft Stans dat ze al een week niet is gaan werken. Er ligt sneeuw, maar belangrijker nog: er is geen eten, dus ook geen energie.⁴⁰ Stans concludeert dat slapen misschien wel de beste remedie is om de tijd uit te zitten: 'Ik

wilde dat ik kon gaan slapen totdat het vrede was.'⁴¹ Wekenlang zijn er geen aardappelen, en zijn er slechts wat suikerbieten om te eten. Iedereen lijdt onder de honger: 'De mensen lopen gewoon te huilen.'⁴² Stans ziet veel ellende om zich heen. 'Er sterfen zo ontzaggelijk veel mensen.' Soms zijn er niet eens kisten genoeg en moeten de lijken in lakens worden gewikkeld. De uitputtingsslag is overal zichtbaar: 'Als je iemand tegenkomt die je een paar weken niet gezien hebt, dan herken je hem haast niet meer.'⁴³

Stans kan het niet weten, maar de redding is op dat moment nabij. Op 8 maart verhaalt ze over het eerste Zweedse wittebrood dat wordt uitgedeeld: 'Ik heb net elf boterhammen op zitten eten en ben nu zo misselijk als een kat.'⁴⁴ De misselijkheid neemt ze op de koop toe. 'Je vindt het nu net cake.' In de daaropvolgende weken is het iedere keer een vermelding waard als er weer brood op tafel komt.

11 Op 29 april 1945 worden op vliegveld Ypenburg voedselpakketten uitgeworpen. (SAD 264720, FOTO A.J.A. HINFELAAR)

12 Vrijwilligsters sorteren het door het Zweedse Rode Kruis ter beschikking gestelde voedsel in het gebouw van de voormalige Constructiewerkplaatsen aan de Hooikade, 1945. (SAD 11688, FOTO VAN DER REIJKEN)

Na 31 maart wordt er twee weken lang niet geschreven. Stans verklaart zich nader op 13 april: 'Ik heb de grootste stom[m]iteit uitgehaald die een mensch in deze tijd uit kan halen, nl. ziek worden.' Ze komt er weer bovenop, maar merkt wel dat je zonder reserves bar weinig kunt hebben. Zelfs de uitdeling bij de Centrale Keuken biedt nauwelijks soelaas meer. Een halve liter soep voor vier personen, dat is wat op 14 april kan worden opgehaald. Stans stopt weer een week of twee met haar dagboek, 'want ik was nu werkelijk down'.⁴⁵

Als Stans haar pen weer oppakt, is dat omdat er fantastisch nieuws te vertellen is. Engelsen droppen op 29 april voedselpakketten in de weilanden bij Ypenburg:

'Deze dag zal ik nooit vergeten, zolang als ik leef zal ik daar iedere keer weer aan terugdenken. [...] Fabelachtig. Honderden vliegtuigen zo laag, ze scheerden over de daken. Een angstig gezicht zo laag als ze waren.'⁴⁶

De pakketten komen volgens Stans maar net op tijd. 'Wij hebben op het randje van de afgrond gestaan.'⁴⁷ Dat ze het nog een tijdje op die rand moet zien vol te houden, beseft ze dan nog niet. Met de vrede is de hongersnood niet opeens verdwenen. Het kost zelfs behoorlijk wat tijd om de inhoud van deze voedseldropping netjes over alle hongerende Delftenaren te

13 Een uitgelaten mensenmassa op de Markt tijdens de bevrijdingsfeesten, mei 1945. (SAD 2921, FOTO VAN DER REIJKEN)

verdelen. Pas acht dagen later, op 11 mei, is er een pakket aan de Delfgauwseweg: '2 blikken bacon, half broodje, een stukje chocolade, boter en een half ons thee.' Een feestmaal, maar wel eentje waar veel mensen ziek van worden. 'Er heerst disenterie in hevige mate. Dat komt van die bacon en boter, dat zijn de mensen niet meer gewent.'⁴⁸

BEVRIJDING Zulke tegenstellingen komen in meer brieven rondom de bevrijding voor. Vanaf 1 mei is Delft al in feeststemming. Bedekt en onofficieel, want er zijn nog Duitse militairen in de stad en eigenlijk weet niemand zeker of Duitsland zich al heeft overgegeven.⁴⁹

Iedereen herinnert zich de kater van Dolle Dinsdag. Als de vrede eenmaal een feit is, wordt Stans overdonderd door tegenstrijdige emoties:

‘Eindelijk is het dan zover gekomen. Het dringt nog niet goed tot mij door dat het werkelijkheid is. Nu is het vrede en nu ben ik nog niet eens blij. Eerst moet ik jou weer gezond terugzien en dan is het voor mij feest.’⁵⁰

De dagen daarna doet Stans volop mee aan de festiviteiten, maar meldt ze toch ook regelmatig dat ze vooral eerst eens iets uit Kiel wil horen.

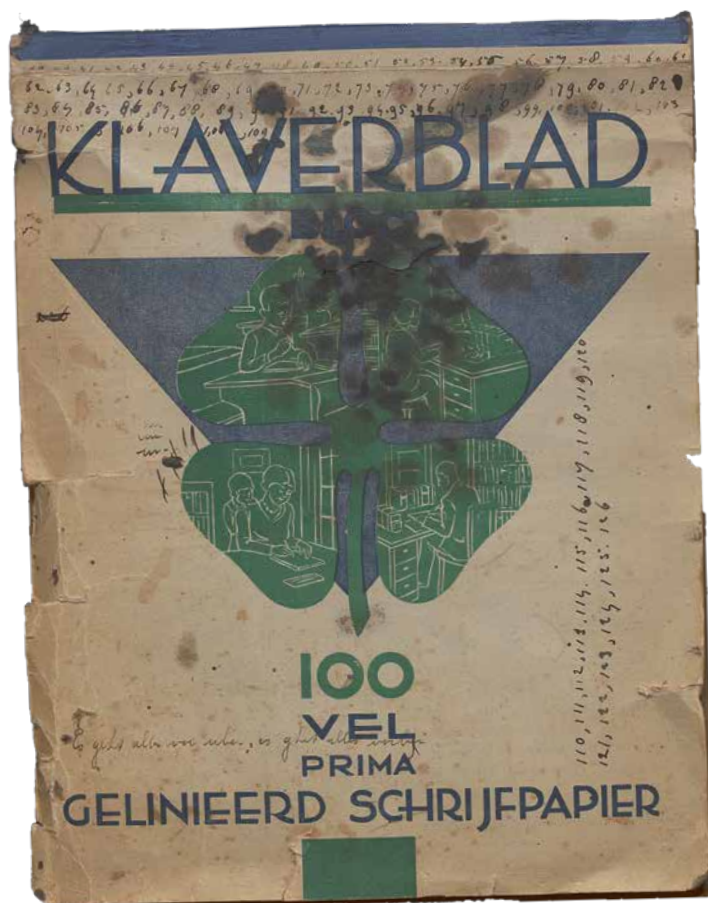
De lang opgekropte frustratie over het gemis en de ontberingen vinden een uitlaatklep in de afrekening met de NSB'ers de daaropvolgende dagen. Net als veel andere Delftenaren

geniet Stans van het spektakel waarmee NSB'ers uit hun huis worden gehaald en meisjes worden kaalgeknipt. Jongens van 16 à 18 jaar halen de meisjes tevoorschijn en stellen ze kaalgeknipt en al tentoon op de Markt. ‘Wat heb ik daar staan groeien’, aldus Stans. ‘Eenig gewoon.’ Buren, de burgemeester, de commissaris van de politie – allemaal worden ze opgebracht en opgesloten. ‘Een bioscoop kan niet interessanter zijn.’⁵¹

Op 12 mei is het feest op de Delfgauwseweg. Buren zamelen geld in om een bandje te huren, er is bier en limonade en het is ‘om te stikken zo warm’. Een verslag van het feest ontbreekt, want op dit punt houden de brieven abrupt op. Stans heeft dan 112 genummerde pagina's beschreven, van 5 september 1944 tot en met 12 mei 1945. Op de kaft van het opschrijfblok staat een opsomming van 1 t/m 126, alsof 126 velletjes bij elkaar gezocht zijn om netjes op te bergen en te bewaren. (afb. 14) Waarschijnlijk waren er oorspronkelijk nog 14 velletjes met dagboeknotities, brieven die Jaap leest als hij terugkeert uit Kiel.

Het is onbekend wanneer Jaap precies thuiskomt, maar dat is zeker nog niet op 12 mei. Het zal nog weken duren voordat Stans haar verloofde in de armen kan sluiten. Het duurt lang, maar dat geldt voor iedereen. Pas vanaf begin juni – een goede maand na de bevrijding – keren de eerste mannen terug. Na de capitulatie komen ze lopend en liftend naar Nederland waar ze in een kamp opgevangen worden om medisch gekeurd en ontluisd te worden. Ook worden ze op politieke betrouwbaarheid gecontroleerd. Het maakt tenslotte verschil of iemand gedwongen in een werkkamp zat of bijvoorbeeld als militair bij een SS-eenheid meevocht.⁵² Het gebrek aan infrastructuur zorgt voor verdere vertraging. Treinen rijden er nauwelijks, auto's en vrachtwagens zijn in gebruik voor militair vervoer. In Delft wordt met smart naar de mannen uitgekeken die soms met de trein, soms met een bus en soms lopend terugkeren. Stans gaat vaak naar de Markt om te kijken of Jaap al bij de terugkeerders zit. Telkens komt ze weer teleurgesteld thuis.⁵³

Het duurt maanden voordat alle Nederlanders die in Duitsland te werk gesteld waren weer thuis zijn, als ze al thuiskomen. Vanaf 1 juni duiken er ook steeds meer rouwad-

14 Het opschrijfblok waarin Stans jarenlang haar brieven aan Jaap bewaart. Links onderin een quote uit het toen populaire lied *Lili Marleen*: ‘Es geht alles vorüber, es geht alles vorbei.’ (PC)

15 Eind goed, al goed. Stans en Jaap trouwen op 4 juni 1947. (PC)

vertenties op in de kranten. Mannen die zijn gestorven in Bremen, in de buurt van Berlijn of in andere Duitse plaatsen waar werkkampen stonden. Dat lot blijft Stans bespaard. Jaap keert uiteindelijk gezond en wel terug. Hij kan waarschijnlijk vrijwel meteen weer bij de Lijm- en Gelatinefabriek aan het werk, zodat het jonge stel de draad van het gewone leven relatief eenvoudig weer kan oppakken. Stans en Jaap trouwen in juni 1947 en gaan dan ‘op kamers’, in het naoorlogse Delft is niet zomaar een huis te huren. Ze wonen in de Frederik Hendrikstraat, boven bakkerij Van der Meer & Schoep. Daar hebben ze de beschikking over twee kamers en een slaapkamer. Die mogen ze huren als er géén kinderen komen. Dat houden ze een paar jaar vol, maar in 1953 wordt dan toch dochter Ingrid geboren. Het valt de huisbazin mee; het meisje wordt verwend tot en met. Het gezin blijft er nog drie jaar wonen totdat er in 1956 een nieuwbouwflat beschikbaar komt in de Assendelftstraat.

En de brieven? Die verhuizen in een mapje mee. Ze zijn direct na de oorlog ongetwijfeld door Jaap gelezen en misschien ook nog weleens herlezen, maar daarna raken ze uit zicht. De oorlog en de arbeidsinzet zijn in het jonge gezin geen onderwerp van gesprek, waardoor de brieven ook voor dochter Ingrid onbekend blijven. Totdat ze vele jaren later dus bij een opruimbeurt op zolder tevoorschijn komen. Haar ouders leven niet meer, maar de zielenroerselen die Stans aan het papier heeft toevertrouwd maken ook jaren na dato nog indruk. Gezien het historische belang van deze reeks brieven schenkt Ingrid een digitale kopie aan het Stadsarchief Delft.

WAARDEVOLLE BRIEVEN Wat maakt deze verzameling nu zo bijzonder? De brieven vormen samen een imponerend egodocument van een jonge vrouw die eindeloos lang op haar verloofde moet wachten – onzeker over hoe het hem vergaat. Niet veel oorlogsdagboeken zijn vanuit dat perspectief geschreven. Voor Delft zijn er geen andere voorbeelden van bekend; en onder de landelijke verzameling van ruim 1350 oorlogsdagboeken bij het NIOD lijkt het ook geen specifieke subcategorie te zijn. Ook de vorm is opvallend. Meer dagboekschrijvers gebruiken de briefvorm, maar dat zijn vaak denkbeeldige personages, zoals bijvoorbeeld Anne Frank die aan haar fictieve vriendin Kitty schrijft.

Los van de vorm geven de brieven een inkijkje in het leven tijdens de oorlog in Delft. Ze kleuren de al bekende feiten verder in. Zo omschrijft Stans de Duitse soldaten die na Dinsdag langzaamaan Delft weer gaan bevolken als een stel ‘ouwe knarren, van om en nabij de zestig’, die eruitzagen als landlopers – ‘sommige hebben niet eens meer een geweer bij zich’. Alleen al die observatie nuanceert het beeld van de geoliede vechtmachines die hier vooral in de laatste oorlogsm maanden de dienst uitmaken. Veel van deze mannen zijn de oorlog vermoedelijk ook al meer dan zat.⁵⁴

Regelmatig maakt Stans melding van de beperkte energietoevoer. Die regels zijn niet onbekend, maar zij maakt inzichtelijk wat de beperkingen voor gewone gezinnen betekenen. Op 21 september is er alleen nog maar gas van 17 uur tot 19.30 uur. Een maand later, op 19 oktober, is er tussen de middag nog maar vijf kwartier gas en ’s avonds slechts één kwartier. Het is de opmaat voor complete afsluiting van het

gas. Dat leidt tot een run op kacheltjes om op te koken, want als het gas inderdaad stopt is de Centrale Keuken de enige andere optie – een schrikbeeld voor velen. ‘Het zal dus toch gaan gebeuren dat wij in een pannetje eten moeten gaan halen.’⁵⁵ Nog een maand later is het ook gedaan met de elektriciteit. 20 november is de eerste dag zonder licht. ‘Het is nu half zeven. Ik denk dat wij om acht uur wel op bed zullen liggen, want je kan toch niets uitvoeren. Wat leven wij toch gelukkig en gezellig.’⁵⁶ De gang naar de Centrale Keuken weet de familie Smits nog twee maanden uit te stellen. Vlak voor Kerstmis leveren ze hun bonnen in en stappen ze over op de dagelijkse uitdeling. Op Eerste Kerstdag haalt Stans de eerste portie: koolsoep. ‘Ik voelde mij zo armoedig toen ik met mijn pannetje eten liep.’⁵⁷

De dagelijkse beslommeringen van Stans maken duidelijk wat er in die laatste oorlogsmaanden toe doet – en ook wat er niet toe doet. Opvallend afwezig bijvoorbeeld is het lot van de Joodse stadsgenoten. Wrang genoeg is dat geen willekeur van Stans. Al in maart 1943 worden de laatste Joodse Delftenaren hun huis uitgedreven en op transport gesteld; enkelen verblijven nog op onderduikadressen. De Joodse gemeente was nooit groot in Delft, maar in september 1944 is hij al ruim een jaar volledig verdwenen.

16 Zonder elektriciteit zijn huishoudens aange-
wezen op zelf gefabri-
ceerde petroleumlamp-
jes, zoals dit potje met
lont dat als noodver-
lichting is gebruikt
tijdens de Tweede
Wereldoorlog. (MR 76726)

17 De vlag gaat
in top als Delft
officieel bevrijd
is, 6 mei 1945.
(NIOD)

Als jonge vrouw zoomt Stans soms op andere gegevens van bekende oorlogsfeiten in. Begin november worden ruim 52.000 mannen uit Rotterdam, Schiedam en Overschie bijeengedreven om te worden afgevoerd naar fabrieken in Duitsland. Duizenden van hen lopen in kolonne naar Delft waar ze in TH-gebouwen overnachten voordat ze verder worden ‘opgedreven’ naar Gouda en Utrecht. Die vreselijke tocht is vaker beschreven. Stans is vooral onder de indruk van de vrouwen en moeders met kinderen die zijn meegelopen ‘om nog een glimp op te kunnen vangen van hun zoons, mannen en vader die op zo’n beestachtige wijze werden weggevoerd’. Helemaal zuur is het voor de vrouwen die ze een dag later bij Scheikunde ziet staan: ze zijn te laat, de mannen zijn al weg.⁵⁸

Stans schrijft herhaaldelijk over de bombardementen, soms bijna onverschillig. Op luchtalarm reageren de mensen in januari 1945 volgens haar al nauwelijks meer, anders zou je de hele dag wel in een schuilkelder kunnen zitten.⁵⁹ Dagelijks schieten Duitse soldaten V1’s af en zoeken Engelse bommenwerpers naar de lanceerplaats. Vanaf februari is de Lijm- en Gelatinefabriek voor dat doel gevorderd en klinkt er telkens een ‘heidens kabaal’ als er weer eentje de lucht in gaat. Stans is cynisch over de pogingen van de geallieerden om de V1-instal-

laties uit te schakelen. Je kunt maar beter bij de Lijm- en Gelatinefabriek wonen, 'want die raken ze toch niet'.⁶⁰

De gelatenheid lijkt een moedwillig opgetrokken pantser. Het bombardement op het Bezuidenhout in Den Haag bijvoorbeeld krijgt een prominente plek in de brieven. Wanneer op 3 maart Engelse bommenwerpers bij vergissing deze woonwijk vernielen, ziet Stans de stromen Haagse vluchtelingen naar Delft komen. Ook voor en na die tijd ligt Den Haag regelmatig onder vuur. 'De wereld is één puinhoop na de vrede. Vrede, hoe ziet dat eruit? Wat is dat?'⁶¹ De gedach-

ten gaan daarbij ook naar Duitsland. Wat moet daarvan overblijven met al die bombardementen? 'Ze gaan maar met 1500 toestellen een stad bombarderen alsof het niets is.' En hoe kan ze weten of Kiel niet gebombardeerd is?⁶²

De lezer van nu weet dat het goed afloopt met dit jonge stel. Toch maakt lezing van de hoogstpersoonlijke brieven maar weer eens pijnlijk duidelijk hoe zwaar de oorlog woog. De bezetting, de bombardementen, het gevaar, de tewerkstelling en de honger – in een ooggetuigenverslag komen de droge feiten tot leven. Ook 75 jaar na dato nog.

NOTEN

- 1 SAD, Dagboek van Stans Smits, 6 september 1944.
- 2 SAD, Dagboek van Stans Smits, 9 t/m 14 september 1944.
- 3 SAD, Dagboek van Stans Smits, 17 september 1944.
- 4 SAD, Dagboek van Stans Smits, 19 september 1944.
- 5 *Delftsche Courant* (hierna: DC), 12 november 1915.
- 6 DC, o.a. 4 november 1925, 26 januari 1931, 24 september 1934, 11 december 1934 en 2 december 1935.
- 7 DC, 6 en 13 april 1935.
- 8 Interview Ingrid en Piet Verweij, 2 juli 2020.
- 9 Interview Ingrid en Piet Verweij, 2 juli 2020.
- 10 DC, 24 september 1942.
- 11 DC, o.a. 20 februari 1943.
- 12 B.A. Sijes, *De arbeidsinzet. De gedwongen arbeid van Nederlanders in Duitsland, 1940-1945* (Den Haag 1990) 208.
- 13 SAD, Dagboek van Stans Smits, 15 december 1944.
- 14 www.tweedewereldoorlog.nl (geraadpleegd 17 november 2020).
- 15 SAD, Dagboek van Stans Smits, 31 december 1944.
- 16 SAD, Dagboek van Stans Smits, 11 november 1944.
- 17 NIOD, 249-A1084, inv.nr 298, Herinneringen van Jan Compas uit Hoorn, van 1 juli 1943 tot 10 januari 1944 in Kiel.
- 18 Herinneringen van Jan de Werd aan de Arbeidsdienst in Kiel, opgeschreven door Michael de Werd, www.tweedewereldoorlog.org/jan-de-werd.html (geraadpleegd 17 november 2020).
- 19 SAD, Dagboek van Stans Smits, 22 september 1944.
- 20 SAD, Dagboek van Stans Smits, 25 september 1944.
- 21 SAD, Dagboek van Stans Smits, 24 januari 1945.
- 22 www.niod.nl/nl/geschiedenis (geraadpleegd 18 november 2020).
- 23 SAD, Dagboek van Stans Smits, 24 september 1944.
- 24 SAD, Dagboek van Stans Smits, 27 september 1944.
- 25 SAD, Dagboek van Stans Smits, 1 oktober 1944.
- 26 SAD, Dagboek van Stans Smits, 8 oktober 1944.
- 27 SAD, Dagboek van Stans Smits, 3 december 1944.
- 28 SAD, Dagboek van Stans Smits, 14 november 1944.
- 29 SAD, Dagboek van Stans Smits, 18 november 1944.
- 30 SAD, Dagboek van Stans Smits, 29 december 1944.
- 31 SAD, Dagboek van Stans Smits, 14 en 15 december 1944.
- 32 DC, 29 januari 1945.
- 33 SAD, Dagboek van Stans Smits, 13 februari 1945.
- 34 SAD, Dagboek van Stans Smits, 16 februari 1945.
- 35 SAD, Dagboek van Stans Smits, 3 en 5 maart 1945.
- 36 SAD, Dagboek van Stans Smits, 15 maart 1945.
- 37 SAD, Dagboek van Stans Smits, 20 januari 1945.
- 38 SAD, Dagboek van Stans Smits,

3 en 27 januari 1945.

39 SAD, Dagboek van Stans Smits, 11 maart 1945.

40 SAD, Dagboek van Stans Smits, 25 januari 1945.

41 SAD, Dagboek van Stans Smits, 24 januari 1945.

42 SAD, Dagboek van Stans Smits, 19 februari 1945.

43 SAD, Dagboek van Stans Smits, 22 februari 1945.

44 SAD, Dagboek van Stans Smits, 8 maart 1945.

45 SAD, Dagboek van Stans Smits, 14 en 29 april 1945.

46 SAD, Dagboek van Stans Smits, 29 april 1945.

47 SAD, Dagboek van Stans Smits,

3 mei 1945.

48 SAD, Dagboek van Stans Smits, 11 mei 1945.

49 SAD, Dagboek van Stans Smits, 1 mei 1945.

50 SAD, Dagboek van Stans Smits, 5 mei 1945.

51 SAD, Dagboek van Stans Smits, 6, 7 en 8 mei 1945.

52 Voor Delft o.a. Fred Jansen, *De arbeidsinzet in Duitsland, 1942-1945. Het verhaal van een van zijn slachtoffers* (Delft 1987) 83; Bert Laren, *Het verhaal van een dwangarbeider* (Delft 1950); *Veritas*, 16 mei 1945.

53 Interview Ingrid en Piet Verweij, 2 juli 2020.

54 SAD, Dagboek van Stans Smits,

5 oktober 1944.

55 SAD, Dagboek van Stans Smits, 19 oktober 1944.

56 SAD, Dagboek van Stans Smits, 20 november 1944.

57 SAD, Dagboek van Stans Smits, 22 en 25 december 1944.

58 SAD, Dagboek van Stans Smits, 11 en 12 november 1944.

59 SAD, Dagboek van Stans Smits, 3 januari 1945.

60 SAD, Dagboek van Stans Smits, 15 februari 1945.

61 SAD, Dagboek van Stans Smits, 13 maart 1945.

62 SAD, Dagboek van Stans Smits, 25 maart 1945.

Elke euro die je spaart is 1⁵⁰ waard!

Dat doet geen enkele supermarkt ons na.

Wist je dat PLUSpunten het meest winstgevende spaarsysteem van Nederland is? Iedere euro die je bij PLUS spaart, is maar liefst € 1.50 waard.

Bij elke euro aan boodschappen* koop je voor 2 cent een PLUSpunt. Met 200 PLUSpunten is je spaarkaart vol (kosten € 4,-). Lever je volle spaarkaart in en ontvang € 6,- contant. Zo heb je supersnel euro's verdiend! Dat doet geen enkele supermarkt ons na.

50%
rente

Openingstijden: zie plus.nl

plus.nl

Klassiek bouwen met Burgy

www.burgy.nl

Rubrieken

Kroniek over 2020

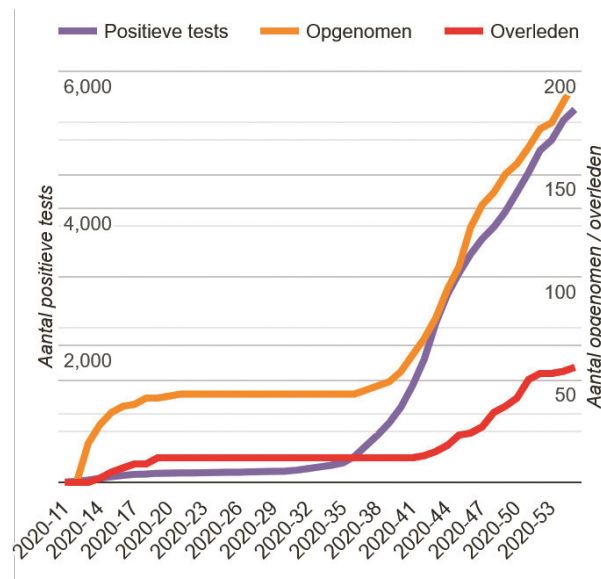
Samengesteld door Peter en René van der Krogt

Het is niemand ontgaan dat 2020 op z'n minst gezegd een merkwaardig jaar was.

Eind 2019 breekt er in de Chinese stad Wuhan een epidemie uit die wordt veroorzaakt door een nieuw coronavirus, COVID-19, en uitgroeit tot een pandemie. In februari bereikt de ziekte Noord-Italië en op 27 februari is er een eerste coronapatiënt in Nederland, een inwoner uit Tilburg. Op 29 februari is de eerste besmetting in Delft bekend, een studente die een week eerder uit Italië terugkeerde. De regering neemt rigoureuze maatregelen om de ziekte in te dammen. Op 12 maart wordt een lockdown van kracht: alle restaurants en andere eetgelegenheden, musea, enzovoort, moeten sluiten. Ook de hogescholen en universiteiten geven geen klassikaal onderwijs meer, maar bieden het onderwijs digitaal aan. Buiten moet je 1,5 meter afstand tot andere mensen houden, en je kunt niet meer op bezoek in verpleeghuizen. Kappers, schoonheidsspecialisten, fysiotherapeuten, mondhygiënist, pedicures en alle andere contactberoepen mogen hun vak niet uitoefenen. Bijeenkomsten van honderd of meer mensen mogen niet meer, ook kerkdiensten vallen onder die maatregel. Een paar dagen later zijn ook de middelbare scholen, basisscholen en kinderdagverblijven gesloten. Een aantal van deze maatregelen wordt op 11 mei gedeeltelijk opgeheven of ver-

soepeld, en op 1 juni gaat de horeca weer open. In de zomer nemen de besmettingscijfers af, maar in september breekt een tweede golf uit. De maatregelen worden weer strenger. Vanaf 1 december moet iedereen in openbare ruimten en winkels een mondkapje dragen, en vanaf 15 december komt er een nieuwe lockdown, die voorlopig tot 28 april 2021 duurt. Wat gaat er allemaal niet door in Delft tijdens de coronacrisis? Het Fringe Festival (28 mei-7 juni), het Varend Corso (2-5 juli), Taptoe Delft (11-12 september), de

kermis, de aftrap van het carnavalseizoen (11 november), de intocht van Sinterklaas, Lichtjesavond en nog veel meer. Een aantal van deze activiteiten gaat digitaal door, maar het toeristenseizoen is verloren. Hotels krijgen geen boekingen meer, de stadsgidsen zijn werkloos, de musea zijn gesloten... In Delft zijn er in 2020 bijna 5000 besmettingen geconstateerd (5 procent van de inwoners), 175 mensen zijn in het ziekenhuis opgenomen en 53 mensen zijn overleden aan COVID-19.

Coronaverspreiding in Delft, met de cumulatieve aantallen positieve coronatests, in het ziekenhuis opgenomen coronapatiënten en aan het virus overleden. (BRON: RIVM VIA WWW.ALLECIJFERS.NL)

Af stand

Af stand

Af stand

De Beestenmarkt op een zonnige dag zónder terrasjes.

Winkelen op 1,5 meter afstand op de Markt.

FOTO'S: RENÉ EN PETER VAN DER KROGT

Eenrichtingsverkeer voor voetgangers.

De gaper bij drogisterij De Salamander op de Markt heeft zich aan de omstandigheden aangepast.

Vrolijke coronavirussen.

Uitzondering voor senioren die met de fiets de Markt op willen, maar dan alleen tot 9.30 uur.

JANUARI

1 Het aantal inwoners van Delft bedraagt 103.601.

1 De Delftenaar van het Jaar 2019 is Jan van der Mast, de schrijver van het dikke boek over J.C. van Marken en organisator van de tentoonstelling *150 jaar Gist*, die van september tot december 2019 in het voormalige hoofdgebouw van de Gist- en Spiritusfabriek aan de Wateringseweg werd gehouden.

1 Hoewel er in Delft geen grote problemen zijn met de viering van oud en nieuw, roept burgemeester Marja van Bijsterveldt in haar nieuwjaarstoespraak toch op tot een landelijk verbod op knalvuurwerk en vuurpijlen.

12 De Fietser van het Jaarverkiezing van het magazine *Bicycling* is gewonnen door Delftenaar Frank van Moorsel, die in 2017 in 26 uur 534 kilometer fietste langs

alle voetbalstadions van clubs die ooit landskampioen werden. Ook is hij de bedenker van *longtermchallenge.nl* waarmee je kan zien in welke Nederlandse gemeenten je allemaal gefietst hebt.

13 Wethouder Stephan Brandligt ondertekent het Schone Lucht Akkoord. Dit SLA is een akkoord tussen de rijksoverheid, de provincies en de gemeenten, dat ertoe moet leiden dat de luchtvervuiling met ten minste 50 procent afneemt vergeleken met 2016.

17 De Delftse fotograaf Astrid van den Berg heeft foto's van bekende en onbekende Delftenaren, stadsgezichten en interieurs van grachtenhuizen gemaakt in de stijl van Pieter de Hooch. In de stationshal en de publiekshal van het stadskantoor is een expositie geopend van deze foto's.

20 Vandaag worden de eerste tulpenbollen geplant door de Stichting Delft-

17 januari: Astrid van den Berg, Peter Petit en Frank Elshof richten de expositie in. (FOTO FRED LEEFLANG)

Bloeit, die net als vorige jaren voor tulpenvelden in Delft zorgt. Het terrein bij het station kan niet meer gebruikt worden omdat de bouw van het Delft House begonnen is. Dit jaar komen er twee tulpenvelden, één aan de Martinus Nijhofflaan en één in de Poptahof aan de Papsouwsewaan – daar zijn de bollen al in december 2019 geplant door leerlingen

1 januari: De bronzen Hugo wordt aan Jan van der Mast uitgereikt bij de borstbeelden van het echtpaar Van Marken. (FOTO KOOS BOMMELÉ)

20 januari: Aan de Martinus Nijhofflaan worden tulpenbollen geplant. (FOTO RENÉ VAN DER KROGT)

FEBRUARI

27 januari: Levenslicht bij de synagoge aan de Koornmarkt. (FOTO KOOS BOMMELE)

van de Mgr. Bekkersschool, Basisschool de Horizon en OBS De Eglantier.

20 De Simon Carmiggelschool aan de Fuutlaan is een van de 63 scholen in Nederland die het predicaat Excellente School krijgen van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Van Excellente Scholen wordt verwacht dat zij hun kennis delen met andere scholen.

27 In de synagoge aan de Koornmarkt wordt een herdenkingsceremonie gehouden vanwege 75 jaar bevrijding van Auschwitz. De burgemeester en afgevaardigden van de synagoge leggen stenen bij het herdenkingsmonument Levenslicht. Dit monument, ontworpen door kunstenaar Daan Roosegaarde, bevat 104.000 lichtgevendende herdenkingsstenen, voor elk slachtoffer uit Nederland één. De stenen zijn verdeeld over de Nederlandse steden waar Joden, Roma en Sinti woonden.

5 Het gebouw Gele Scheikunde aan de Julianalaan is overbodig geworden en door de TU Delft afgestoten. Op het terrein gaat de ontwikkelcombinatie Amvest en Kondor Wessels Vastgoed driehonderd huizen bouwen. Er wordt gestreefd naar een nieuw stuk stad, waar oud- en nieuwbouw een karakteristiek geheel moeten vormen.

6 De nieuwe Delftse aanmoedigingsprijs, 'de Kleurrijke Delvenaar', gaat naar Derrick Leeuwin van de stichting Can I Dream. Deze stichting maakt zich sterk om Delftse jongeren van 12 tot 18 jaar door ontmoetingen met rolmodellen zoals ondernemers, wetenschappers, topsporters, artiesten en kunstenaars te stimuleren aan de slag te gaan om hun eigen toekomst te bepalen.

10 Een kudde schapen loopt in de Clara van Sparwoudestraat! Toen de storm Ciara over de stad raasde, is een hek opengewaaid en zijn de schapen uit hun weilandje in de Delftse Hout ontsnapt en naar de stad gewandeld. Schaapherder Peter Lankhuijzen en zijn bordercollië leiden de 22 schapen weer terug.

13 Kort voor zijn 92ste verjaardag overlijdt Bob Griffioen, voormalig huisarts, medisch directeur van het Reinier de Graaf Gasthuis en oprichter van het medisch farmaceutisch museum De Griffioen aan de Koornmarkt.

14 De Nieuwe Gracht wordt uitgegraven. De kademuuren waren al eerder gemaakt, maar vanwege de bouw-

werkzaamheden was het graafwerk nog niet verricht.

16 Vanaf 11 oktober tot vandaag was in Museum Prinsenhof de tentoonstelling *Pieter de Hooch: uit de schaduw van Vermeer* te zien. Er kwamen 90.000 bezoekers, een absoluut record voor het museum. 75 procent van de bezoekers is er speciaal voor naar Delft gekomen en 13 procent bleef ook in Delft overnachten. Met elkaar spendeerden de bezoekers zo'n 6 miljoen euro in de stad.

18 'Klok Nieuwe Kerk loopt weer op tijd' kopte het AD op 16 februari. De klok vertoonde al enige tijd kuren. Het probleem lag bij de tandwielen, die gede-monteerd werden om bij de Koninklijke Eijsbouts Klokkengietery in Asten geres-taureerd te worden. Vandaag komen de tandwielen terug en moet de klok weer op tijd lopen. Helaas, een week later blijft de klok een paar dagen op 12 uur staan.

14 februari: De Nieuwe Gracht krijgt vorm. (FOTO RENÉ VAN DER KROGT)

21 februari: Organist Jan J. van den Berg. (FOTO FRED NIJS)

4 maart: De drie boekenkisten. (FOTO ELVIN BOER)

21 De Delftse organist Jan J. van den Berg overlijdt op 90-jarige leeftijd. Hij bespeelde het orgel van de Nieuwe Kerk tijdens de bijzettingen van Willem V (1958, te Braunschweig overleden in 1806) en koningin Wilhelmina (1962).

22 Wethouder Bas Vollebregt ontvangt de eerste twee delen van de Ron & Geertje-trilogie, geschreven door de Delftse schrijver Ronald van Assen. In deze geschiedenisroman valt de 16-jarige Ron in een vijver en komt zo in de zeventiende eeuw terecht. Samen met zijn nieuwe vriendin Geertje moet hij acht voorwerpen uit de Delftse stadspoorten gaan halen. Het boek bevat ook historische wandelroutes.

22 De traditionele carnavalsoptocht gaat wegens de storm niet door. In plaats daarvan is er feest op de Markt.

26 Tess en Femm bezoeken het Science Centre Delft en een van hen is

de 500.000ste bezoeker. Het Centre bestaat tien jaar.

29 De eerste besmetting met het nieuwe coronavirus, COVID-19, wordt in Delft geconstateerd: een Delftse studente die op 24 februari uit Italië terugkeerde.

MAART

4 Hugo de Groot ontsnapte in 1621 uit Loevestein, verborgen in een boekenkist. Drie musea claimen deze boekenkist te hebben: slot Loevestein, Rijksmuseum Amsterdam en het Museum Prinsenhof. Het televisieprogramma *Historisch Bewijs* zoekt uit welke van deze drie de echte is. Die van Loevestein is in de jaren zeventig van de twintigste eeuw voor 700 gulden op een rommelmarkt gekocht en de Amsterdamse kist is te groot, dus het Prinsenhof mag zich gelukkig prijzen met de 'echte' kist.

8 Op Internationale Vrouwendag ontvangen drie Delftse vrouwen een Power Award. Ghada Saleh krijgt de award voor haar inzet om de vrouwen-besnijdenis uit de wereld te helpen; zelf is Saleh, die sedert 2002 in Delft woont, op 7-jarige leeftijd in Soedan besneden. Jos de Neve krijgt de prijs omdat ze zich inzet om mensen van buitenlandse afkomst de Nederlandse taal te leren en Wilma Broeseliske omdat ze achtergestelde groepen helpt hun talenten te ontdekken en zich verder te ontwikkelen.

10 De Coendersbuurt is een aantal unieke woningen rijker. De woningen aan de Graaf Floriskade hebben elk een eigen ontwerp, afkomstig van Faro Architecten. Een van de huizen heeft zelfs een volledig groene gevel met levende planten. Samen met de nieuwe bewoners brengt wethouder Martina Huijsmans de laatste plant aan in deze groene gevel.

12 maart: Het tulpenkunstwerk aan de Papsouwse-
laan. (FOTO RENÉ VAN DER KROGT)

12 Op het tulpenveld van de Stichting DelftBloei aan de Papsouwse-
laan is een groot kunstwerk geplaatst: een bloemen-
vaas met tulpen.

12 Het coronavirus krijgt Nederland,
en dus ook Delft, steeds meer in zijn

greep: mensen moeten zo veel mogelijk
thuisblijven en thuiswerken. Bijna
dagelijks worden de maatregelen uit-
gebreid; op 23 maart is er tijdens een
persconferentie sprake van een ‘intelli-
gente lockdown’.

19 Ondanks het coronavirus gaat de
donderdagse markt gewoon door. De
kramen staan in een andere opstelling
verspreid over de Markt, de Burgwal en
de Brabantse Turfmarkt, zodat mensen
niet dicht bij elkaar hoeven te staan. Boven-
dien zijn alleen kramen met etenswaren
toegestaan. De marktmeester roept op
van het marktbezoek géén gezellig uitje
te maken: ‘Het gaat nu even niet om het
samenzijn, maar gewoon om de bood-
schappen. We moeten zorgen dat we
elkaar niet onnodig besmetten!’

21 Vandaag zou de stadskaart in kera-
miek en mozaïek in de Papenstraat ont-

huld worden. De kaart, een vrije navolging
van de zeventiende-eeuwse plattegrond
van Blaeu, is een initiatief van Nan Dear-
dorff-McClain en de keramiste Colja de
Roo. Een team van deelnemers heeft de
diverse huisjes op de kaart gemaakt. Als
laatste zou burgemeester Van Bijsterveldt
het stadhuis in de kaart aanbrengen.
Door de coronamaatregelen gaat de
onthulling niet door. Pas op 26 juni
plaatst de burgemeester het stadhuis
erbij, zonder publiek.

22 Bij het Reinier de Graaf Gasthuis zijn
tenten neergezet om de verwachte grote
stroom patiënten met coronaklachten te
kunnen onderzoeken. De zogenaamde
triagetenten hebben zes behandelkamers.

23 Achter vele ramen in Delft (en heel
Nederland) verschijnen knuffelberen.
Kinderen kunnen op ‘berenjacht’ als ze
met hun ouders gaan wandelen. Het

21 maart: De burgemeester plaatst het stadhuis (op 26 juni!). (FOTO FRED LEEFLANG)

14 april: De eerste regenboogbrug van het land. (FOTO RENÉ VAN DER KROGT)

initiatief komt uit Australië. In Delft introduceert Petra van der Stelt de actie, als een van de eersten in Nederland. Het prentenboek *Wij gaan op berenjacht* uit 1995 van Michael Rosen en Helen Oxenbury zou de inspiratie zijn geweest voor de actie.

APRIL

1 Vanaf vandaag luidt de Bourdon in de Oude Kerk gedurende de hele maand april elke woensdag van 19.00 tot 19.15 uur als 'klok van hoop', samen met 650 andere kerkklokken in Nederland. Het klockelui moet de mensen een hart onder de riem steken in deze moeilijke coronatijd.

14 De Poppebrug – de voetgangersbrug van het station naar de tramhalte – wordt de eerste regenboogbrug van Nederland.

24 april: Het 'participatieparkje'. (FOTO VINCENT BASLER)

In veel steden zijn er al regenboogzebrapaden, die aandacht vragen voor diversiteit en acceptatie van lesbische, homo-seksuele, biseksuele, transgender- en interseksue personen (lhbt'ers). Ook Delft kreeg een verzoek om een regenboogzebrapad aan te leggen, maar de raad koos voor een regenboogbrug: dat is origineler en verkeerstechnisch geen probleem.

24 Nieuwe prullenbakken in het centrum, rondom de Hippolytusbuurt, Cameretten en Choorstraat. Niet alleen hebben deze bakken gescheiden ruimtes voor plastic en restafval, maar ze zijn ook een verrijking van de stad. Ze laten allemaal een historische foto uit de collectie van Erfgoed Delft zien die past bij de locatie waar hij staat. Bij de foto staat ook historische informatie.

24 De parkeerplaatsen in de Delftse Hout worden tot nader order afgesloten om te voorkomen dat het te druk wordt.

24 Het 'participatieparkje' op de hoek van de Kampveldweg en de Wateringsevest is klaar. Vanaf 17 april werkte Van Schie Groen uit Pijnacker hier om een saai grasveldje om te vormen tot een klein parkje. Aan de inrichting is meegewerkt (oftewel geparticipeerd) door buurtbewoners.

25 Vanmiddag is het zo druk in de binnenstad dat de 1,5 meter afstand niet meer kon worden gehandhaafd. De politie stuurt mensen naar huis.

29 Vanaf vandaag mogen kinderen tot 12 jaar weer gezamenlijk sporten.

8 mei: Blauwe lopers op de Markt. (FOTO RENÉ VAN DER KROGT)

Vitesse Delft is direct weer begonnen met de training.

MEI

8 Overal in de stad verschijnen blauwe lopers voor de ingangen van winkels. Als gevolg van de coronamaatregelen zijn heel wat winkels en horeca gesloten. Een blauwe loper voor de ingang maakt duidelijk dat deze winkel weer open is. Als op 1 juni ook horeca, restaurants en theaters heropenen, krijgen die ook een blauwe loper. 1100 blauwe lopers worden gelegd. Half augustus worden ze weer weggehaald.

12 mei: Uitreiking van de Publieksprijs voor de beste stadsverfraaiing in 2019. (FOTO KOOS BOMMELÉ)

11 Vandaag gaan de basisscholen op halve bezetting en de kinderopvang helemaal open, en kunnen kappers, schoonheidssalons en andere contactberoepen weer aan de slag, maar wel met een aantal beschermende maatregelen.

11 Door de hoge golven en een enorme hoeveelheid zeeschuim raken zes body-surfers in Scheveningen in moeilijkheden. Vijf van hen komen om, onder wie twee Delftse studenten werktuigbouwkunde: Max Verheijen (22 jaar), afkomstig uit Muiderberg, en Mathijs van Dulst (23 jaar), afkomstig uit Capelle aan den IJssel – de laatste wordt pas op 4 juni gevonden. Op 23 mei is er een herdenkingstocht voor beide studenten bij de studentensociëteit Phoenix.

12 De Le Comteprijs 2019 is uitgereikt aan de familie De Lange voor het herstel van de gevelreclame aan de Harmenkokslaan. De Publieksprijs gaat naar Micha de Bie voor zijn muurschildering in de Kloksteeg. Door de coronamaatregelen kan de uitreiking niet tijdens de gebruikelijke bijeenkomst gebeuren, maar worden de prijzen persoonlijk bij de winnaars thuis overhandigd. Het geplande evenement wordt vervangen door een video.

19 Koningin Máxima bezoekt de voedselbank in Delft. De vrijwilligers vertellen haar hoe ze de voedselpakketten samenstellen en verdelen tijdens de coronacrisis.

20 Soms is het voor een museum goed dat er geen bezoekers zijn: Museum Prinsenhof maakt van de gelegenheid gebruik om diverse onderhoudsklussen te doen. De beroemde trap waarop Willem van Oranje in 1584 is doodgeschoten, had kale plekken gekregen en er was vuil ingelopen. De trap wordt nu licht opgeschuurd en in de was gezet.

20 Non-food kramen komen weer terug op de donderdagse markt, die vanwege Hemelvaartsdag vandaag op woensdag gehouden wordt.

23 Voor het themajaar over de 'Gouden Eeuw' maakte kunstenares Nynke Koster in opdracht van de gemeente Delft een kunstwerk op het pleintje achter de Oude Kerk. Het heet *Echo* en bestaat uit een

20 mei: Restauratie van de trap in het Prinsenhof. (FOTO MARCO ZWINKELS)

23 mei: Kunstwerk *Echo* achter de Oude Kerk. (FOTO FRED LEEFLANG)

23 mei: Herdenkingstocht voor twee leden van het Delftsch Studenten Corps. (FOTO RENÉ VAN DER KROGT)

schijf met een diameter van 6 meter van beton en glimmend materiaal waarop afgietsels van verschillende grafmonumenten in Delftse kerken staan. De 'schijf' was al op 19 maart geplaatst, het midden-gedeelte met een bankje volgde op 19 mei. De officiële onthulling is vandaag.

23 Het Delftsch Studenten Corps herdenkt Mathijs van Dulst en Max Verheijen (zie 11 mei). Met een grote foto en een surfplank rijdt een jeep door de Phoenixstraat. Het was de bedoeling dat daarachter drie groepjes van dertig studenten zouden lopen. De organisatoren worden echter overvallen door een enorme toeloop van negenhonderd studenten, waardoor de 1,5 meterregel niet nagevolgd wordt.

28 Om de te verwachten drukte in goede banen te leiden en de 1,5 meterregel te kunnen volgen, zijn heel wat nieuwe verkeersmaatregelen tijdelijk van kracht. Eenrichtingsverkeer voor fietsers in de Schoolstraat, rechts houden voor voetgangers in de Choorstraat en Jacob Gerritstraat, geen fietsen stallen op de Oude Langendijk, om maar een paar van de maatregelen te noemen.

JUNI

1 Terrassen en restaurants gaan weer open, met maximaal dertig mensen per restaurant en met 1,5 meter afstand tussen de tafels. Ook de musea, bioscopen en theaters gaan weer open, eveneens voor maximaal dertig mensen. In veel gevallen moet eerst online gereserveerd worden. Het maximum van dertig wordt op 1 juli verhoogd tot honderd.

2 Vanaf vandaag mogen ook middelbare scholieren weer naar school. Omdat leerlingen en docenten 1,5 meter afstand tot elkaar moeten houden, krijgt in de praktijk vaak maar een kwart tot een derde van een klas tegelijk les.

4 Oud-gewichtheffer Piet van der Kruk overlijdt op 78-jarige leeftijd. De in Delft geboren Van der Kruk was veelvoudig Nederlands kampioen gewichtheffen en kogelstoten en werd op de Olympische Spelen van 1968 in Mexico negende bij de zwaargewichten. Hij was later actief in de vereniging Delfia Batavorum bij de Commissie Achter de Gevels. Zie ook het artikel van Trudy van der Wees op p. 83-96.

12 juni: De Sint Sebastiaansbrug is open. (FOTO RENÉ VAN DER KROGT)

17 juni: De tulpenpiramide langs de A13. (FOTO FRED LEEFLANG)

20 juni: Het plaatsen van het tunneldek bij station Delft Campus. (FOTO VINCENT BASLER)

29 juni: Het 'Achterhuis' aan het Noordeinde. (FOTO PETER VAN DER KROGT)

15 juli: Lucas en Lazar maken gebruik van hun nieuwe speelplek. (FOTO FRED LEEFLANG)

10 Op 86-jarige leeftijd overlijdt Max van Noort. Hij was 25 jaar lid van de redactie-commissie van Delfia Batavorum, die eerst de serie-uitgave van de vereniging verzorgde, en vanaf 1991 het *Jaarboek*. In 2000 nam hij afscheid van de redactie.

12 De nieuwe Sint Sebastiaansbrug wordt in gebruik genomen zonder enige officiële handeling. Vanaf 11 uur kunnen fietsers en voetgangers er gebruik van maken. Om 12 uur worden de hekken weggehaald en kunnen de auto's eroverheen rijden. Daarna gaat de brug even open en dicht, en dat is dan de 'opening'. De plannen voor een nieuwe brug waarop ook een tram kon rijden, waren al vijftien jaar oud, maar de bouw werd pas begin 2019 aangevangen. De tram rijdt nog niet omdat eerst maatregelen genomen moeten worden om storingen te voorkomen die de tram zou kunnen veroorzaken in de nano-technologische systemen van de onderzoekscentra.

17 Een 12 meter hoge Delfts blauwe tulpenpiramide wordt onthuld door wethouder Bas Vollebregt, de algemeen directeur van Royal Delft Henk Schouten en initiatiefneemster Paula Kouwenhoven van Land Art Delft. De piramide staat op het terrein van Land Art Delft en is vanaf de A13 goed te zien.

18 In een verzorgingstehuis in Den Haag overlijdt op 91-jarige leeftijd Netty van Lawick van Pabst. Zij was de eerste vrouw in Nederland die zich tot internist specialiseerde. Vanaf de jaren zeventig tot haar pensionering was ze internist in het Oude en Nieuwe Gasthuis te Delft.

30 juli: De deelscooters van de beide concurrenten naast elkaar. Foto gemaakt op 18 november aan de Kristalweg. (FOTO PETER VAN DER KROGT)

8 augustus: Het Vattenfall Solar Team. (FOTO JORRIT LOUSBERG)

20 Bij het station Delft Campus plaatsen zeshonderd bouwvakkers een 18 meter lang tunneldek. Dit 300 ton wegende gevaarte is het dak van de nieuwe fietsers- en voetgangers-tunnel.

29 Een week lang doet het grachtenpand Noordeinde 16 dienst als het Achterhuis van Anne Frank. Het wordt gebruikt voor de binnenscènes van de verfilming van het levensverhaal van Hannah Goslar, *Mijn beste vriendin Anne Frank*, door regisseur Ben Somboogaart.

JULI

3 Acht Delftenaren krijgen vandaag een koninklijke onderscheiding. Door de coronamaatregelen is de uitreiking weken uitgesteld.

6 Graffitiartiest Dopie begint zijn werk om de 'ingangen' van winkelcentrum Dasstraat te voorzien van grote muurschilderingen van een das, een vos en een ijsvogel.

7 Theo van der Heijden, oud-leraar Nederlands aan het Stanislas College, overlijdt op 75-jarige leeftijd. Regelmatig publiceerde hij in de jaarboeken van Delfia Batavorum. Zijn laatste artikel staat in de editie van vorig jaar: 'Sporen van kalverschietters in de Nederlandse literatuur.'

9 De markt op donderdag en zaterdag gaat vanaf vandaag terug naar de oude situatie.

15 Aan de Wilgenlaan is de natuurlijke speelplek Het Verloren Strandje geopend. Het initiatief komt van ouders uit de buurt, die de speelplek met hulp van

Fonds 1818, stichting Jantje Beton en stichting Ravottuh konden realiseren. De ouders gaan de speelplek zelf onderhouden.

30 Het bedrijf GO Sharing plaatst honderd elektrische deelscooters in Delft. Op 4 augustus volgen de scooters van Felyx. Er zijn afspraken gemaakt om overlast van overal geplaatste scooters te voorkomen. In de binnenstad mogen ze niet komen.

AUGUSTUS

8 In Lelystad verbreekt het Delftse Vattenfall Solar Team zijn eigen wereldrecord. De zonneauto legt in 12 uur maar liefst 924 kilometer af.

16 De drie Delftse PLUS-supermarkten lanceren de actie *Verzamel Historisch*

Delft. Zes weken lang kunnen klanten gratis sparen voor 150 stickers met historische afbeeldingen van de stad. Erfgoed Delft en Delfia Batavorum ondersteunen de actie.

SEPTEMBER

1 Afschuw en ongeloof in de De Colignystraat. Bij een steekpartij in een van de woningen is een 36-jarige man omgekomen.

4 Vanaf vandaag is er plaats voor meer dan tienduizend fietsen bij het station. Er waren al twee ondergrondse stallingen, geopend in 2015 en 2017. De derde fietsenstalling is gebouwd onder het gebouw Antoni. De drie stallingen staan met elkaar in verbinding zodat het feitelijk één grote stalling is. Een paar dagen eerder is er ook in het centrum een nieuwe fietsenstalling gekomen. In het oude pand

van fietsenwinkel Piet Vonk aan de Voldegracht is plaats voor honderd fietsen.

6 De Mooi Weer Spelen is het eerste festival in Delft dat sinds het begin van de corona-uitbraak doorgaat. Het gebruikelijke grootschalige straattheaterfestival kon in juni niet doorgaan. Als vervanging is er een veel kleinschaliger straattheater in het Poptapark met als thema 'Mother Earth'.

16 Het begin van het nieuwe studiejaar leidt tot een nieuwe golf besmettingen met COVID-19, vooral in studentensteden. Vandaag heeft Delft van alle plaatsen in Nederland het grootste aantal nieuwe besmettingen, namelijk honderd.

20 Vandaag vindt een innovatieve versie van het Knapsack festival plaats. Aan boord van canalhoppers en een rondvaartboot doen verschillende Delftse groepen hun acts.

30 85 procent van de omzet van aardewerkfabriek De Delftse Pauw, onderdeel van Heinen Delfts Blauw uit Putten, komt van toeristen, die met busladingen naar de fabriek gebracht werden. De fabriek ligt overigens 200 meter aan de 'verkeerde' kant van de Delftse gemeentegrens, dus in Rijswijk. Door de coronabeperkingen komen er geen toeristen meer en is de fabriek failliet gegaan.

OKTOBER

3 Hugo de Groot, Willem van Oranje, Johan van Oldenbarnevelt, Elsie van Houweningen en vele anderen lopen weer in Delft rond. Ze geven het publiek een inkijkje in hun leven, doen en laten. Het initiatief is van Barbara van Gelder van Something Extra, georganiseerd in het kader van de Landelijke Maand van de Geschiedenis.

20 september:
Knapsack festival.
(FOTO FRED
LEEF LANG)

4 Bekendgemaakt wordt dat het Reinier de Graaf Gasthuis en de Universiteit Antwerpen op 1 januari 2021 de ‘Reinier de Graaf leerstoel Jeugd en Alcohol’ gaan instellen. De eerste hoogleraar wordt de Delftse kinderarts Nico van der Lely, die een succesvolle aanpak in de strijd tegen alcoholmisbruik onder jongeren heeft ontwikkeld.

6 Een 4,5 meter hoge teddybeer wordt onthuld voor het Reinier de Graaf Gasthuis. De beer heeft een ‘vacht’ van planten, geschonken door Westlandse kwekers. Het kunstwerk, een creatie van Adriënné Rombout, is bedoeld als een symbolische steun aan de zorgmedewerkers, die het dit jaar door de corona-epidemie extra zwaar hebben.

6 Delft wordt steeds kleurrijker. Op diverse plaatsen in de straat verschijnt streetart. Micha maakte grote schilderijen in de Kloksteeg en aan de Wateringseweg. Eenden en vissen van Dopie fleuren sinds september de Colijntunnel op, en aan de Chopinlaan is kunstenaar Tymon de Laat bezig met een gigantische, kleurrijke afbeelding van een vrouw.

21 Op 100-jarige leeftijd overlijdt Delftenaar Joop de Koning. Werkzaam bij de technische dienst van de faculteit scheikunde van de Technische Hogeschool werd hij na de invoering van de Wet Universitaire Bestuurshervorming in 1970 het eerste niet-wetenschappelijke personeelslid in het bestuur van de TH.

3 oktober: *Historische personen op de Markt.* (FOTO FRED LEEFLANG)

6 oktober: *De compassiebeer bij het Reinier de Graaf Gasthuis.* (FOTO RENÉ VAN DER KROGT)

6 oktober: *Dopie op 22 september aan het werk in de Colijntunnel.* (FOTO RENÉ VAN DER KROGT)

2 november: *Olthuis' huis in aanbouw.* (FOTO FRED LEEFLANG)

NOVEMBER

2 Een eenzaam huis verrijst te midden van zand en modder. Architect Koen Olthuis is deze zomer al begonnen met de bouw van het huis voor zijn gezin aan de oostzijde van het Van Leeuwenhoekpark. Met de bouw van de overige huizen die Olthuis' woning in een gesloten gevelwand moeten opnemen, is nog niet begonnen.

3 Als gevolg van een toename van het aantal coronabesmettingen moeten theaters, musea en bibliotheken weer twee weken sluiten.

12 Midden in de nacht vindt een zware explosie plaats bij een sportschool aan

Leeuwenstein. Drie dagen eerder was dat ook al het geval. De calamiteitsite District8 denkt aan vuurwerkbommen. Daders en de reden zijn nog onbekend.

19 De gemeenteraad gaat akkoord met een investeringskrediet van 630.000 euro om vanaf 2021 in Delft een musical over Willem van Oranje te gaan opvoeren. Voor de musical wordt een speciaal theater met 1350 stoelen gebouwd aan de Heertjeslaan. De musical wordt geproduceerd door Rick Engelkes en Pierre Karsten, en moet zeker vijf jaar lang blijvend te zien zijn. De première zou in september 2021 opgevoerd worden, maar is inmiddels uitgesteld tot maart 2022.

24 november: *De werken van Jan Schoonhoven en Armando in de nieuwe presentatie in het Prinsenhof.* (FOTO MARCO ZWINKELS)

9 december: Afhaalcontainer van Izipack naast de Oude Kerk. (FOTO RENÉ VAN DER KROGT)

21 Sinterklaas en zijn Pieten komen aan op een geheime plaats in Delft. Door een speciale interactieve uitzending kunnen de kinderen thuis meekijken. Door de coronamaatregelen is er geen gewone aankomst per boot en geen intocht.

24 Museum Prinsenhof heropent met een nieuwe presentatie *Alles is Mooi: Delftse meesters van de 20ste eeuw*. Tot 14 juni 2021 zijn vijf schilderijen te zien van Jan Schoonhoven, Jan Henderikse, Henk Peeters, Armando en Kees van Bohemen. Na ruim twee weken moet het museum echter alweer dicht (zie 15 december).

26 De meest duurzame weg van Nederland wordt in gebruik genomen:

de 17 kilometer lange N470 van Delft naar Zoetermeer, die in Delft Kruit-huisweg heet. In anderhalf jaar tijd zijn er verschillende noviteiten aangebracht, zoals asfalt dat de rolweerstand van autobanden verlaagt, slimme verkeerslichten, geluidsisolatie van olifantsgras in tunnels, duurzame bermen met 44 soorten inheemse planten, dimbare ledverlichting en verkeersborden van natuurvezel. De grootste bijzonderheid is dat het de eerste weg in Nederland is met een gesloten energiesysteem. Een geluidsmuur met zonnepanelen levert de energie die nodig is voor de verlichting en de verkeerslichten. Kosten: ruim 20 miljoen euro.

DECEMBER

4 De fotograaf Fred Nijs overlijdt op 71-jarige leeftijd. In de afgelopen jaren zijn veel van zijn foto's geplaatst bij deze kroniek.

9 Naast de Oude Kerk staat een kleurrijke vierkante container, waarvan de zijanten openklappen tot luifels. Het is een mobiel afhaalpunt voor pakketjes van het bedrijf Izipack. Mensen die online aankopen doen bij lokale winkeliers kunnen hier hun pakket afhalen.

15 Een nieuwe lockdown wordt van kracht door het toenemend aantal coronabesmettingen. Alle niet-essentiële winkels en de horeca gaan weer dicht, net als theaters, musea, scholen en bibliotheken. Deze sluiting duurt voorlopig tot 28 april.

18 Delft heeft voor 2021 een begrotingstekort van 6,5 miljoen euro en komt daarom onder curatele van de provincie te staan. De gemeente mag alleen uitgaven doen als de provincie daar vooraf toestemming voor heeft gegeven. Er worden mogelijkheden tot bezuiniging gezocht.

31 Het 'rare' jaar 2020 wordt afgesloten met een ongewoon rustige jaarwisseling. Er is een algemeen verbod voor zwaarder vuurwerk ingesteld, vooral om de ziekenhuizen niet te belasten met vuurwerkslachtoffers. Vanwege de lockdown was er echter helemaal geen vuurwerk te koop, omdat de winkels gesloten waren.

Archeologische Kroniek over 2020

BRABANTSE TURFMARKT 76-78

BAS PENNING

Archeologie Delft heeft van 10 tot en met 16 maart 2020 in opdracht van McDonald's Nederland B.V. archeologisch onderzoek gedaan aan de Brabantse Turfmarkt 76-78. Het bestaande monumentale pand werd verbouwd, en in de achtertuin werden een vetput ingegraven, kabel- en leidingsleuven aangelegd en een bijgebouw gebouwd.

Tijdens het onderzoek zijn direct onder het maaiveld funderingen van muren, een kelder en uitbraaksporen gevonden. Op een dieper niveau bevonden zich een beerput en mestkuilen. De oudste sporen, de mestkuilen, dateren

waarschijnlijk uit de dertiende of veertiende eeuw. De kelder is het jongste spoor en dateert waarschijnlijk uit de achttiende eeuw. De sporen geven inzicht in de vroegste bewoning en het gebruik van dit gebied.

Het is aannemelijk dat de oudste aangetroffen muren tot een vijftiende-eeuwse voorloper van de huidige bebouwing behoorden. Aan de noordkant van dit gebouw bevond zich een steeg; er was op dat moment nog geen sprake van een aaneengesloten bebouwing. (afb. 1) De jongere muren behoren vermoedelijk bij bebouwing die staat afgebeeld op de *Kaart Figuratief* (1678). Tijdens het onderzoek zijn aardewerk, kleipijpen, glas, dierlijk bot en leisteen gevonden, in totaal 779 objecten.

1 De steeg met daarin de ring van een beerput.
(FOTO AMD)

CELLEBROERSTRAAT 61

BAS PENNING

In april 2020 kreeg Archeologie Delft een tip van een oud-collega over graafwerkzaamheden aan de Cellebroerstraat 61. Bij een hierop volgende inspectie bleken een vloer en enkele funderingsresten vrij te zijn gegraven. (afb. 2) De resten dateren uit de vijftiende, en zeventiende tot negentiende eeuw. De muren maakten onder meer onderdeel uit van de schouw van een haard en de oorspronkelijke achtergevel van het pand. Bij verdere ontgravingen zal nader onderzoek moeten plaatsvinden.

2 De aangetroffen vloer onder Cellebroerstraat 61.
(FOTO AMD)

3 Uitvoering van het veldwerk op het voormalige V&D-terrein. (FOTO AMD)

GASTHUISLAAN

JEAN PAUL BAKX EN IRIS DE FUIJK

In januari 2020 voerde Archeologie Delft opnieuw archeologisch onderzoek uit op het voormalige V&D-terrein aan de Gasthuislaan. Op dit terrein komt een nieuwbouwcomplex met winkels en woningen. In 2018 vonden op deze locatie al een proefsleuvenonderzoek en een archeologische begeleiding plaats. Begin 2020 zijn voorafgaand aan de bouw de funderings-sleuven en de liftschachten van de nieuwbouw opgegraven. Na de stadsuitbreiding in 1355 bleef dit deel van de stad tot in de vijftiende eeuw grotendeels onbebouwd. Vanaf de zestiende eeuw lag op het terrein een woonwijk die tot in de negentiende eeuw volop bewoond werd. Tijdens de opgraving zijn alleen de funderingssleuven onderzocht, omdat de ondergrond door de nieuwbouw verder niet wordt verstoord. Daarom konden alleen kleine delen van de wijk in kaart worden gebracht. De sleuven liepen

dwars door de oorspronkelijke huisjes en erven heen. (afb. 3) Een deel van de archeologische sporen was al verstoord bij de bouw van het V&D-pand in de jaren zeventig van de vorige eeuw. In de sleuven zijn meerdere muren van de huisjes, beerputten, waterputten, straatwerk, vloeren en mestkuilen aangesneden. De sporen geven inzicht in de bewoning en het gebruik van dit gebied vanaf de zestiende eeuw. Naast de huisjes en erven is ook een kuil met plaatelbakkersafval aangetroffen. Dergelijke kuilen met plaatelbakkersafval lagen vaak buiten de binnenstad. Het afval werd langs wegen, dijken, in kuilen of in de stadsgracht gestort, of werd gebruikt voor het dempen van sloten en oude kelders. Tijdens de opgraving is ook een klein deel van de verdedigingswal aangetroffen die van de vijftiende tot in de negentiende eeuw rond de stad lag. Deze wal lag aan de noordkant van het terrein en is ook tijdens de onderzoeken in 2018 waargenomen.

HAMMENBOERDERIJ KARNSCHUUR

BAS PENNING

In april 2020 is er een archeologische inspectie uitgevoerd in de karnschuur die hoort bij de boerderij bij de Hammenpoort. De Hammenpoort, de woning en de twee schuren zijn beschermde monumenten en worden momenteel gerenoveerd. De graafwerkzaamheden zijn beperkt en vallen binnen de vrijstellingsgrenzen die in het bestemmingsplan gehanteerd worden. Wel blijft de meldingsplicht bij het aantreffen van vondsten van kracht. Daarom heeft de uitvoerder contact opgenomen met Archeologie Delft nadat bij ontgraving in de karnschuur de gemetselde fundering van een muur is gevonden. (afb. 4) De karnschuur dateert volgens het rijksmonumentenregister uit de zeventiende eeuw. In de karnschuur werd van melk

4 De gemetselde fundering binnen de karnschuur. (FOTO AMD)

boter gemaakt. De in de schuur aangetroffen fundering is ouder, want deze loopt door onder de fundering van de karnschuur en is hier deels voor weggebroken. De fundering is gemaakt van rode, oranje en gele bakstenen. Op het breedste punt is de fundering 70 centimeter breed, het opgaand muurwerk was éénsteens dik. Op de onderste laag van de fundering is een scherf gevonden van een steengoed kan met een gewelfde voet en zoutglazuur. Deze wordt gedateerd in de vijftiende of de eerste helft van de zestiende eeuw. Ook de bakstenen kunnen op basis van hun formaat in deze periode worden gedateerd.

De aangetroffen fundering heeft onderdeel uitgemaakt van een voorganger van het huidige Hammenpoortcomplex. Er heeft dus al in de vijftiende of de eerste helft van de zestiende eeuw een boerderij op deze plek langs de Rotterdamseweg gestaan (zie ook p. 12).

HUIS VAN DELFT

JEAN PAUL BAKX EN IRIS DE FUIJK

In de winter van 2020 heeft de tweede fase van het archeologische onderzoek op het bouwterrein van het project Huis van Delft plaatsgevonden. In 2019 werd op dit bouwterrein het oudste treinstation van Delft uit 1847 opgegraven. De tweede fase bestond uit de archeologische begeleiding van de ontgraving van de bouwput, voorafgaand aan de nieuwbouw van het Huis van Delft. Op de locatie waar het nieuwe gebouw komt te staan, net buiten de stadswallen van de stad, was vanaf de vijftiende eeuw een buitenwijkje gelegen. Aan het einde van

5 Hekwerk met houten palen dat goed bewaard is gebleven in de ondergrond. (FOTO AMD)

de zestiende eeuw werd voor de Waterslootsepoort een bolwerk aangelegd om de stad tegen de Spaanse troepen te verdedigen. De bebouwing in de directe omgeving werd afgebroken om ruimte te maken voor het bolwerk en om een vrij schootsveld te creëren. Na de Tachtigjarige Oorlog was het gevaar geweken en kon het deel tussen de Coenderstraat en de Singelgracht opnieuw bebouwd worden. Deze situatie veranderde nauwelijks tot de aanleg van de spoorlijn Den Haag-Rotterdam in 1847. Hiervoor moest niet alleen de bebouwing wijken, maar werd ook de zuidelijke gracht van het bolwerk gedempt.

Bij het archeologisch onderzoek is onder andere de contour van de zuidelijke gracht van het bolwerk teruggevonden. Verder zijn aan de noordzijde van de opgraving nog een stuk van een stevige muur en houten constructies gevonden. Deze resten kunnen met het station uit 1847 in verband gebracht worden. In de rest van de bouwput zijn diverse perceelingsloten gedocumenteerd die de inde-

6 Uit een van de beerputten worden vondsten verzameld. De put bestaat uit een stenen mantel met daaronder nog een houten ton. (FOTO AMD)

ling van het buitenwijkje verduidelijken. Langs een van de sloten lag een compleet paardenskelet begraven. Tijdens het onderzoek bleek dat inderdaad al veel van de oudere sporen zijn gesloopt bij de aanleg van het station. Van het wijkje zelf

zijn dan ook maar weinig muurresten gevonden. Wel zijn er meerdere (mest) kuilen, houten palen en zelfs een fraai, intact hekwerkje van takken aangetroffen. (afb. 5) Ook is er een twintigtal beerputten gedocumenteerd. (afb. 6) De meeste putten dateren vanaf de zeventiende eeuw tot in de negentiende eeuw en zijn daarmee te koppelen aan de bewoners van het wijkje van na de herbouw in de zeventiende eeuw.

KORTE GEER KANTONGERECHT

JORRIT VAN HORSSSEN

Bij de verbouwing van het voormalige Kantongerecht aan de Korte Geer bleek in de achtertuin een flinke bouwput uitgegraven te zijn, zonder archeologen. Naderhand konden alleen nog enkele

muurrestanten worden ingemeten en scherven worden verzameld uit de wanden van de put. (afb. 7) Het zijn scherven van halfproducten en misbaksels van plateelbakkerij De Drie Klokken, die tussen 1670 en 1841 op deze locatie was gevestigd. De scherven van misbaksels komen vermoedelijk uit het begin van de achttiende eeuw en zijn deels meerkleurig beschilderd in blauw, geel en paars.

MOLSLAAN 139 BUURTHUIS DE MOLSHOOP

JORRIT VAN HORSSSEN

Bij het graven van funderingssleuven voor een nieuw pand aan Molslaan 139, ter plekke van het vroegere buurthuis De Molshoop, konden oudere funderingen worden ingemeten. Ze waren van een huis dat kort na de stadsbrand van 1536

moet zijn gebouwd. Dit huis had een lengte van 17 meter en een breedte van 6 meter, en bestond uit drie achter elkaar gelegen ruimten waarin twee woningen waren gevestigd. De voorste woning bestond uit één ruimte van 7 bij 6 meter. Dit was een ‘woonkeuken’ met in de hoek afgescheiden een bedstee als slaapvertrek. (afb. 8) Dat was zeker niet ongevoel. In de zestiende en zeventiende eeuw woonden verreweg de meeste mensen in een dergelijke eenkamerwoning. De achterste woning bestond uit twee ruimten: het wat kleinere middelste vertrek van het pand en de achterste ruimte van 6 bij 6 meter. Alleen in de achterste ruimte lag een bedstee. Het middelste vertrek diende mogelijk als werkruimte.

Naast het pand lag een 4 meter brede steeg naar het achtererf, met een waterput en een grote beerput. De beerput lag precies op de grens van de eerste en de tweede woning en werd door bewoners van beide woningen gebruikt. Om toch wat privacy te hebben stond bovenop de put een muurtje en hadden beide woningen aan hun kant van de muur een poepgat. (afb. 9) De put blijkt zeer lang in gebruik te zijn geweest. De oudste vondsten dateren uit het midden van de zestiende eeuw.

Opmerkelijk waren de jongste vondsten uit de beerput uit het laatste kwart van de negentiende eeuw: tientallen dezelfde theekoppen en borden gemaakt van industrieel (in een mal geperst) aardewerk. Het aardewerk is nog ongeglazuurd, dus het moet een halfproduct zijn van een negentiende-eeuwse aardewerkfabriek. En dat is bijzonder, want halverwege de negentiende eeuw was de

7 Scherven uit het bedrijfsafval van plateelbakkerij De Drie Klokken. (FOTO AMD)

8 Woonkamer van de achterste woning met rechts gele en groene plavuïsjes die onder de bedstee lagen. (FOTO AMD)

NIEUW DELFT VELD 6

JEAN PAUL BAKX EN IRIS DE FUIJK

Op de plek waar in de toekomst onder andere de woonzorglocatie van Pieter van Foreest wordt gebouwd, is voorafgaand aan de nieuwbouw een opgraving uitgevoerd. Uit de historische bronnen is bekend dat hier onder meer een buitenplaats heeft gelegen, langs het laantje vanaf de Schie, later Verlengde Crommelinlaan geheten. Stadsbewoners hadden in de zeventiende en achttiende eeuw de gewoonte om in de zomer de stad te verlaten en de frisse buitenlucht op te zoeken. De meer vermogende stedelingen konden zich een fraaie tuin buiten de stad veroorloven. In veel gevallen lieten ze zelfs een buitenhuisje bouwen. Tijdens de opgraving zijn de fundamenteën van zo'n buitenhuisje met meerdere ruimtes aangetroffen. (afb. 11) Er is sprake van een vertrek met een bedstee en een kleine haard (keuken), een grotere met haard verwarmde ruimte en een stalgedeelte met een mestgoot voor zes tot acht koeien en/of paarden. Langs de buitenzijde bevond zich het toilet in de vorm van een kleine beerput. De vondsten die met name uit de beerput kwamen laten een mooi beeld zien van de vrijetijdsbesteding in de negentiende eeuw. (afb. 10) De kinderen knikkerden, speelden met poppengoed of leerden schrijven met griffeltjes, terwijl de volwassenen zich bij het licht van een olielamp bezighielden met naaiwerk of het spelen van domino. Op het perceel stond ook een zeskantig theekoepeltje waarvan een deel van de

9 De bovenkant (koepel) van de beerput met de scheidingmuur er dwars overheen. Linksonder het vierkante poepgat van de eerste woning en rechtsboven het poepgat van de tweede woning. (FOTO AMD)

productie van Delfts blauw aardewerk in Delft nagenoeg gestopt. Door de invoer van goedkoop industrieel vervaardigd aardewerk uit Engeland, en vanaf 1836 ook uit de fabriek van Petrus Regout in Maastricht, had het dure handgevormde en handbeschilderde Delfts de concurrentiestrijd verloren. Van de tientallen producenten van het Delfts blauwe aardewerk was er aan het einde van de negentiende eeuw nog maar één over: De Porceleyne Fles. Dit bedrijf probeerde met nieuwe productietechnieken, waaronder ook industriële technieken, en vormgeving het hoofd boven water te houden. Nader onderzoek geeft hopelijk zekerheid of het aardewerk inderdaad een halfproduct is van de late productie van De Porceleyne Fles.

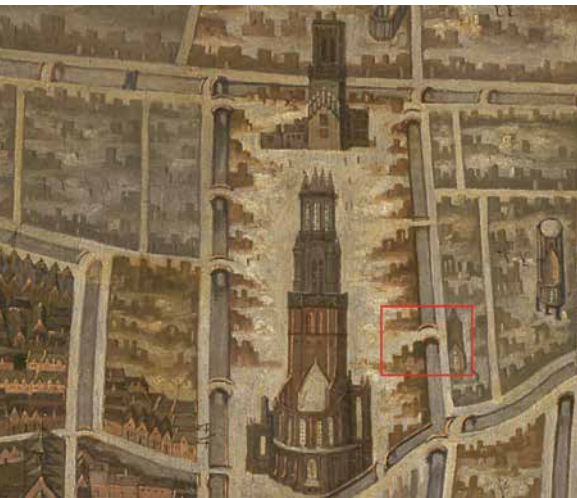
[illegible]

11 (onder) *Funderingen van het buitenhuisje langs het laantje vanaf de Schie. (FOTO AMD)*

IRIS DE FUIJK

Voorafgaand aan de renovatie zijn allerlei voorbereidende werkzaamheden uitgevoerd om in kaart te brengen wat de huidige toestand is van de brug. Deze werkzaamheden bestonden uit een duikinspectie, het zetten van boringen in het brugdek en het graven van vier kijkgaten. De archeologische begeleiding van deze werkzaamheden heeft aangetoond dat er helaas geen archeologische resten aanwezig zijn ter hoogte van de brug. Direct onder de bestrating lag de huidige betonnen brug uit 1960-1980 en in de kijkgaten waren alleen ophoogzand en de randen van deze brug te zien. Ook uit de duikinspectie en de boringen kwam naar voren dat er geen middeleeuwse

12 De Oudemanhuisbrug aangegeven op het schilderij van de verwoestingen van de stadsbrand uit 1536. (MPD)

funderingen meer aanwezig waren. Omdat de begeleiding uiteindelijk geen archeologische resten heeft opgeleverd, hoeft er geen archeologisch onderzoek meer uitgevoerd te worden voorafgaand aan de renovatie.

TUNNEL SINT-HUYBRECHTSTOREN

Steven Jongma

Tijdens werkzaamheden aan het wegdek van het Oostplantsoen werd de bovenzijde van de toegangstunnel van de Huybrechtstoren blootgelegd. (afb. 14) Oorspronkelijk verschaftte die tunnel toegang tot de middeleeuwse verdedigingstoren, nu is het een afgesloten ruimte die alleen vanuit het torengedebouw toegankelijk is. Ook al was er geen sprake van versterking was dit wel een unieke

13 Grenspaal met opschrift 'O 6', gebruikt om het terrein van het Ministerie van Oorlog af te bakenen. (FOTO AMD)

mogelijkheid om het spoor te documenteren. Hoewel niet volledig ontgraven konden duidelijk twee bouwfases worden onderscheiden. Van het oudste deel, dicht tegen de toren aan, kon slechts een klein stukje worden vrij gelegd. Het deel van de tunnel aan de stadszijde moet een latere reparatie zijn, deels wel met oorspronkelijke steen, maar ook met gebruik van jongere, gele IJsselstenen. Het is onduidelijk of de aangetroffen steunberen ook in de oorspronkelijke constructie aanwezig waren of alleen een latere toevoeging zijn. De enige vondst die werd aangetroffen was een natuurstenen grenspaal die oorspronkelijk de terreinen van het Ministerie van Oorlog afbakende. (afb. 13) Tussen 1814 en 1904 was de toren in gebruik als pyrotechnisch laboratorium en onderdeel van de Delftse Artillerie- en Genieschool. Op een negentiende-eeuwse plattegrond van het complex is de originele locatie van de grenspaal terug te vinden.

14 De tunnel bij de Sint-Huybrechtstoren blootgelegd. (FOTO AMD)

Nieuwe straatnamen in Delft 2020

Peter van der Krogt

Lezers van dit jaarboek attendeerden ons erop dat er een fout gemaakt was in de naam van een van de vrouwen die een voortrekkersrol hebben vervuld in de Delftse gezondheidszorg, naar wie op 16 juli 2019 straten waren vernoemd. Er is toen het Nel van den Bentpad vastgesteld. Echter, oud-patiënten van haar schreven dat ze niet Van den Bent heette, maar Van den Belt. Gelukkig moesten de huizen aan dat pad nog gebouwd worden (ook nu, februari 2021, zijn ze er nog niet) en kon de naam zonder consequenties voor bewoners gecorrigeerd worden. De meeste namen zijn in 2020 vastgesteld voor de zogenaamde Grasbuurt in de Schoemakerplantage. De straten daar zijn genoemd naar Delftse architecten en stedenbouwkundigen, prominente hoogleraren bouwkunde aan de TU en architecten die worden gerekend tot de Delftse School.

Om aan te sluiten bij het groene karakter van de Grasbuurt koos de commissie voor de achtervoegsels -hof en -plantsoen, en op andere plaatsen – net als in de Klinkerbuurt – voor -straat en -plaats.

De Commissie Straatnaamgeving was in 2020 als volgt samengesteld: Martina Huijsmans (voorzitter), Marijke Rebel (secretaris tot 1 september), Marc-Jan de Bruijn (ambtelijke ondersteuning en secretaris vanaf 1 september), René Dings, Peter van der Krogt, Gerrit Verhoeven en Bas van der Wulp.

Van Amstelpark

TU-Campus-Zuid. Besl. 1 december 2020

Jeanne Egbertine van Amstel (Soekaboemi, Java, 1888-New York 1929) was in 1912 de eerste vrouwelijke promovendus scheikundige technologie. Zij promoveerde cum laude op *De temperatuursinvloed op physiologische processen der alcoholgist*. In 1918 verhuisde ze naar Paramaribo waar ze ging werken bij het Landbouw-Proefstation. Ze emigreerde in 1924 naar de Verenigde Staten waar ze als scheikundige ging werken bij de Bacteriologische Afdeling van het State Department of Health in New York.

Berghoeftplantsoen

Schoemakerplantage.

Besl. 1 december 2020

Johannes Fake Berghoeft (Aalsmeer 1903-1994) studeerde in Delft, maar ging na zijn afstuderen terug naar Aalsmeer. Hij was een traditionalistische architect uit de Delftse School, maar in de loop van de jaren vijftig kwamen er steeds meer invloeden van het Nieuwe Bouwen in zijn werk. Hij was betrokken bij de bouw van Airy-woningen, een type systeem- of montagebouw dat in Nederland veel is toegepast kort na de Tweede Wereldoorlog. Berghoeft bouwde dit soort woningen in Amsterdam en Amersfoort. Meer dan achthonderd bouwprojecten staan op zijn naam, meest woningen, maar ook bijvoorbeeld het raadhuis in Hengelo (1963).

De Bruyn Kopsplaats

Schoemakerplantage.

Besl. 1 december 2020

Cornelis Johannes de Bruyn Kops (Haarlem 1829-Delft 1891), gemeentearchitect (tussen 1856 en 1891) en directeur van de gemeentelijke gasfabriek. Hij was een eclectisch architect en heeft veel gebouwd in Delft: onder andere gemeentescholen (waarvan de meeste inmiddels afgebroken zijn), bruggen (Hopbrug, Mauriciusbrug, Haverbrug, Visbrug en mogelijk de Oostpoortbrug), de Polytechnische School (1865, Westvest 9) en het Gymnasium (Westvest 41). Hij ontwierp het stedenbouwkundig plan voor het Westerkwartier.

Het Gymnasium aan de Westvest gebouwd in 1890 naar ontwerp van C.J. de Bruyn Kops. (FOTO PETER VAN DER KROGT)

Cornelis van Eesteren (links) en Theo van Doesburg in hun studio te Parijs, ca. 1923 (WIKIMEDIA COMMONS, ONBEKENDE FOTOGRAAF)

Van Eesterenplaats

Schoemakerplantage.

Besl. 1 december 2020

Cornelis van Eesteren (Alblasserdam 1897-1988) werd in 1929 het eerste hoofd van de afdeling Stadsontwikkeling van de Dienst der Publieke Werken in Amsterdam. Samen met Th.K. van Lohuizen werkte hij aan het Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam uit 1934. Dit werd de basis voor de stadsuitbreidingen in de volgende decennia, zoals de Westelijke Tuinsteden en Buitenveldert. In 1959 werd hij opgevolgd door Ko Mulder (zie Jakoba Mulderplaats). Van 1948 tot 1967 was hij buitengewoon hoogleraar stedenbouwkunde aan de Technische Hogeschool in Delft.

De 'tweelinggebouwen' aan de Westvest, rechts nr. 9 uit 1865 van J.C. de Bruyn Kops en links nr. 7 uit 1875 door E. Gugel. Ansichtkaart uit het begin van de twintigste eeuw. (COLLECTIE VAN DER KROGT)

Van Eyckplaats

Schoemakerplantage. Besl. 1 december 2020 als Van Eijkplaats (wordt in 2021 gecorrigeerd)

Aldo Ernest van Eyck (Driebergen 1918-Loenen aan de Vecht 1999) had vanaf 1951 een architectenbureau. Hij ontwierp onder andere het woondorp Nagele in de Noordoostpolder. Van 1966 tot 1976 was hij buitengewoon hoogleraar aan de Technische Hogeschool in Delft.

Friedhoffplantsoen

Schoemakerplantage. Besl. 1 december 2020

Gijsbert Friedhoff (Rotterdam 1892-Haarlem 1970), architect van de Delftse School. Van 1946 tot 1958 was hij rijksbouwmeester. Friedhoff maakte het ontwerp voor het stadhuis van Enschede (1930-1933). Na de Tweede Wereldoorlog liet hij zijn monumentale stijl zien in grote kantoorgebouwen van de overheid, onder andere het Rijkskantorengewouw aan de Bezuidenhoutseweg in Den Haag (1952-1962).

Frogersingel

Schoemakerplantage.

Besl. 1 december 2020

Jules Henri Froger (Utrecht 1903-Breda 1976), stedenbouwkundige en architect, maakte in 1950-1954 en 1956-1957, samen met Van Embden, diverse structuurplannen en het Komplan binnenstad, diverse uitbreidingsplannen waaronder Poptahof, Kuyperswijk en de Ministerbuurt. Ook ontwierp hij de Pastoor van Arskerk aan de Kappeyne van de Coppellostraat en woningen bij de Krakeelpolderweg. Hij werd in 1947 de eerste hoogleraar stedenbouwkunde aan de Technische Hogeschool in Delft. Deze straat was al in 2016 vastgesteld als *Frogerstraat*.

Gugelhof

Schoemakerplantage.

Besl. 1 december 2020

Eugen Gugel (Bergzabern 1832-Den Haag 1905), Duits architect en vanaf 1864 de eerste hoogleraar bouwkunde aan de Polytechnische School te Delft. Hij ont-

wierp in Delft de woningen in het Agnetapark, de nieuwe torenspits van de Nieuwe Kerk en het ontwerp voor Westvest 7 (1875, een kopie van het ontwerp van De Bruyn Kops uit 1865 voor Westvest 9).

Hartmanhof

Schoemakerplantage.

Besl. 1 december 2020

Martinus Adrianus Cornelis Hartman (Aarlanderveen 1862-Sint Philipsland 1928), gemeentearchitect van 1891 tot 1917. Een eclectisch architect die in Delft onder ander Villa Maria (1894, Oostsingel 185), de watertoren (1895, Kalverbos) en de voorgevel van de Indische Instelling (Oude Delft 69) bouwde.

Jakoba Mulderplaats

Schoemakerplantage. Besl. 7 juli 2020

Jakoba Helena (Ko) Mulder (1900-1988) was een Nederlandse architecte en stedenbouwkundige die aan de Technische Hogeschool Delft is afgestudeerd als bouwkundig ingenieur (1926). Voordat zij in 1930 als stedenbouwkundig ingenieur ging werken bij de gemeente Amsterdam, heeft ze bij de gemeente Delft als adjunct-architect meegewerkt aan stadsuitbreidingsplannen onder leiding van J. de Booi, gemeentearchitect. Zij was daarmee een van de eerste vrouwelijke stedenbouwkundigen. Ook staat zij te boek als de eerste vrouw die lid werd van de Bond Nederlandse Architecten (1940).

Koldeweyplaats

Schoemakerplantage.

Besl. 1 december 2020

Bernardus Johannes Koldewey (Dordrecht 1895-Voorburg 1958), architect in de stijl van de Delftse School. Hij volgde in 1920

een Vrije Studie aan de Technische Hogeschool in Delft en vestigde zich in 1926 als architect te Voorburg. Hij ontwierp vooral gebouwen ten behoeve van de rooms-katholieke kerk in de trant van de Delftse School.

Koophandelstraat

Voorhof. Besl. 1 december 2020

In dit wijkje waar fabriek, ambacht, nering, nijverheid, industrie en gilde vernoemd zijn, mocht de koophandel niet ontbreken.

Manderspark

TU-Campus-Zuid. Besl. 1 december 2020

Johanna Hendrika Maria Manders (Leeuwarden 1892-Den Haag 1989) promoveerde in 1919 cum laude in de elektrotechniek. Haar *Application of direct analysis to pulsating and oscillating phenomena* was de eerste Engelstalige dissertatie aan de Technische Hogeschool. Zij was na Jeanne van Amstel (zie Van Amstelpark) de tweede promovenda in Delft. Zij werkte voor de Octrooiraad en de Techni-

sche Hogeschool, en was ook adviseur van de ministerraad.

Van Moorselplantsoen

Schoemakerplantage.

Besl. 1 december 2020

Cornelis Marie (Kees) van Moorsel (Den Haag 1892-Voorburg 1962), architect in de stijl van de Delftse School. Hij was een leerling van de architect A.J. Kropholler. Onder zijn werk zijn veel kerken, scholen en sanatoria.

Tonnaerhof

Schoemakerplantage.

Besl. 1 december 2020

Josephus Hubertus (Jos) Tonnaer (Thorn 1852-Sassenheim 1929), architect die tussen 1875 en 1904 in Delft werkte. Hij was een leerling van Pierre Cuypers. Als opzichter was hij verantwoordelijk voor de bouw van de Sint-Hippolytuskerk (1884-1886, afgebroken in 1971) en de Sint-Jozefkerk (1875-1882, nu Maria van Jessekerk). In 1897 maakte hij deel uit van

De door Hartman gebouwde watertoren beheerste de noordwesthoek van de stad. Ansichtkaart van ca. 1910. (COLLECTIE VAN DER KROGT)

Jakoba Mulder in 1968. (WIKIMEDIA COMMONS, FOTO RON KROON/ANFO)

In de tijd dat Tonnaer in het bestuur van Verfraaiings-Vereeniging Delfia zat, heeft die vereniging de stad verfraaid met een beeld van Flora op de Nieuwe Plantage. Ansichtkaart, ca. 1905. (COLLECTIE MAX VAN NOORT)

Grada Wolffensperger in 1917. Foto uit een onbekend tijdschrift. (WWW.ARJANDENBOERNL)

het (eerste) bestuur van de in dat jaar opgerichte 'Verfraaiings-Vereeniging Delfia' en hij was van 1903 tot zijn vertrek uit Delft in 1905 lid van de gemeenteraad.

Wolffenspergerplaats

Schoemakerplantage.

Besl. 1 december 2020

Gerarda Wilhelmina Elisabeth (Grada) Wolffensperger (Den Haag 1887-Den Haag 1965) was in 1917 de eerste afgestudeerde architecte in Nederland en eveneens de eerste vrouw die als bouwkundig ingenieur aan de Technische Hogeschool in Delft afstudeerde. Zij was adjunct-architect bij de Dienst Openbare Werken te Haarlem en in 1922 zat ze in de examencommissie van de Bond Nederlandse Architecten (BNA) voor de examens Bouwkundig Opzichter en Bouwkundig Tekenaar. In 1924 stopte ze met werken.

Vervallen namen en wijzigingen in bereik

Op 21 januari 2020 is de naam Offenbachstraat ingetrokken. Deze verbinding tussen de Mahlerstraat en de Bizetstraat is na de verbouwing van de Lidl voor het grootste deel geen openbare weg meer. Het stuk dat wel openbare weg bleef, tussen de Bizetstraat en de Ravelstraat is toen bij de Bizetstraat getrokken. Op dezelfde datum hebben ook nog vier parkeerterreinen dezelfde naam als de aanliggende straat gekregen. De naam Nel van den Bentpad is op 30 juni 2020 gecorrigeerd in Nel van den Beltpad (zie inleiding).

Aan het westelijke uiteinde van de Reinier de Graafweg was de situatie geheel veranderd. In het verlengde van de Reinier de Graafweg lag sinds 1980 een fietspad met de naam Reinier de Graafpad. Dit pad is echter uitgebreid tot een weg die een

verbinding vormt met de A4 voorbij Den Hoorn. Het is natuurlijk vreemd om die weg 'pad' te laten heten. Een probleem was echter dat het Stanislas College aan dit pad zijn adres had. De school heeft echter ook een ingang aan het Mozartpad, de verbinding tussen de Reinier de Graafweg en de Schoolstraat in Den Hoorn. Dat pad was in 1980 zo genoemd omdat het in het verlengde lag van de Mozartlaan, waarvan echter het noordelijk deel in 1990 in Jan Thomélaan gewijzigd is. Door dit Mozartpad nu te hernoemen in Reinier de Graafpad kon de school zijn adres behouden en kon de nieuwe weg Reinier de Graafweg genoemd worden. Het besluit hiervoor is op 1 december 2020 genomen.

Website De Straten van Delft:

<http://www.stratenvandelft.nl/>

App Straatnamen van Delft:

<https://www.straatnamenvandelft.nl/>

Jaarverslag Historische Vereniging Delfia Batavorum over 2020

VERENIGING EN BESTUUR

Anders dan andere jaren vond de algemene ledenvergadering niet in mei, maar in februari plaats. Vicevoorzitter Irene Jacobs nam afscheid als bestuurslid en als voorzitter van de Lezingencommissie. In laatstgenoemde functie werd zij opgevolgd door Ank Mokveld. Peter Becker verklaarde zich bereid het vicevoorzitterschap op zich te nemen. Statutair aftredend secretaris Willy Claassen werd herbenoemd.

De coronamaatregelen haalden een streep door veel geplande activiteiten in de fysieke wereld, maar waren ook een stimulans om activiteiten op een andere manier te organiseren, onze onlineactiviteiten te ontwikkelen en de digitale infrastructuur van de vereniging te verstevigen. De Le Comteprijs, toegekend voor het herstel van de historische gevelreclame van het pand Harmenkokslaan hoek Oranje Plantage, werd buiten vóór de herstelde gevel uitgereikt; de winnaar werd bekendgemaakt met een filmpje op de website. Bij gebrek aan diploma-uitreikingen werd de scholierenprijs door de docenten bij de prijswinnaars thuisbezorgd. Voorheen was de prijs alleen voor havo- en vwo-leerlingen bestemd, vanaf dit jaar ontvingen ook mavo-leerlingen met het hoogste eindexamencijfer voor geschiedenis een prijs. De geplande lustrumactiviteiten werden een jaar

uitgesteld, maar op de dag waarop de belangrijkste lustrumactiviteit was gepland konden leden meedoen aan een online pubquiz, wat een groot succes bleek. Een lezing werd online gegeven en in de digitale Canon van Delft zijn enkele correcties aangebracht.

Belangrijk voor Delft maar ook voor de vereniging was de Erfgoednota die in oktober door de gemeenteraad werd vastgesteld. Erfgoedbeleid is een zelfstandig beleidsterrein geworden. Erfgoed in de leefomgeving wordt niet meer gepresenteerd als een kers op de taart, maar als een kernwaarde die andere waarden zoals duurzaamheid, sociale cohesie en economische ontwikkeling met elkaar verbindt. De noodzaak van burgerparticipatie en van samenwerking met erfgoedorganisaties als Delfia Batavorum wordt benadrukt. Via Erfgoed Delft is de vereniging bij de voorbereiding van de nota betrokken geweest. De contacten met Erfgoed Delft, een vanzelfsprekende bondgenoot bij het realiseren van de verenigingsdoelstellingen werden ook anderszins tot wederzijds genoegen aangehaald.

Hoe dan ook staat samenwerking met andere erfgoedorganisaties hoog op de agenda. De vereniging speelde een actieve rol in 2017 bij de inrichting van het Erfgoedpodium, een samenwerkingsverband van Delftse erfgoedinstellingen. Dit jaar werd dit Erfgoedpodium omge-

bouwd tot een actief Delfts Erfgoednetwerk. Daarin wordt de vereniging vertegenwoordigd door Ank Mokveld, die in de voorbereidingsgroep zit, en de voorzitter. Het bestuur verstevigde zijn contacten met de TU Delft en in het bijzonder met het Department on Architectural Engineering and Technology, dat zich meer dan in het verleden op het stedelijk erfgoed in Delft gaat richten. In de activiteiten die de studenten dit jaar hebben ontplooid zijn burgerparticipatie en nieuwgebouwd erfgoed sleutelbegrippen, wat goed aansluit op de koers die de vereniging heeft uitgezet. Verder was het bestuur betrokken bij de voorbereiding

In een tot studio omgebouwde woonkamer presenteerden Peter Becker en Robert Nederlof op 25 oktober 2020 een historische pubquiz voor leden en andere belangstellenden. (FOTO CHRISTA VAN DE GRAAF)

De audiotours van 'Delft tussen de regels' zijn mede met steun van het Delfia Batavorumfonds mogelijk gemaakt.

Winnaar van de Le Comteprijs 2019: de historische gevelreclame op het hoekpand Harmenkoks- laan 59. (FOTO AMD)

van breed opgezette erfgoedprojecten in de stad. Voor de Hugo de Grootlezing is een comité van aanbeveling in het leven geroepen, waar ook de vereniging in is vertegenwoordigd. Verder blijft de vereniging nauw betrokken bij de voorbereidingen van het Van Leeuwenhoek- jaar 2023. De voortrekkersrol die het bestuur had is door Delft Marketing overgenomen.

De verruiming van de criteria voor toekenning van subsidies uit het Delfia Batavorumfonds is een heilzaam besluit gebleken. De vereniging kan de belang- stelling voor de geschiedenis van Delft ook effectief en met relatief weinig middelen bevorderen door projecten van andere partijen financieel te ondersteu- nen. Goede voorbeelden waren dit jaar de literaire audiotours 'Delft tussen de regels', die van de website van de verenig- ing kunnen worden gedownload, en het plaatjesalbum over historisch Delft van supermarktketen PLUS. De musical *Naundorff*, waaraan het fonds een subsi- die had toegekend, kon door de corona- maatregelen niet uitgevoerd worden, maar de subsidie daarvoor blijft gereser- veerd. De clubactie van de Rabobank, waar de vereniging ook dit jaar aan mee- deed, leverde een bedrag van €694,- op. De inspanningen van de vereniging om een geschikte locatie te vinden voor het oude uurwerk van het stadhuis hebben nog geen succes opgeleverd, maar zullen in 2021 worden voortgezet.

LE COMTEPRIJS

Na een verlengde aanmeldingstermijn beschikte de Le Comtecommissie op 1 januari 2020 over een lijst met zeven-

tien aanmeldingen voor de Le Comteprijs 2019. Elf waren geldige aanmeldingen, de overige waren te laat ingediend of in 2018 al voltooid. De commissie droeg uit deze elf de volgende nominaties voor aan het bestuur:

- een muurschildering op de zijgevel van het pand Phoenixstraat-Kloksteeg;
- de restauratie van de schuur behorend bij de historische Hammenboerderij aan de Rotterdamseweg 155;
- het herstel van de historische gevel- reclame van het hoekpand Harmenkoks- laan-Oranje Plantage;
- de reconstructie van de bedrijfsdeuren in de ondergevel van Molslaan 105-107.

Het bestuur koos het herstel van de his- torische gevelreclame van Harmenkoks- laan 59 als winnaar.

Het herstelproject voor dit beeldbepa- lende hoekpand heeft jaren in beslagge- nomen. In de voorlaatste fase is de histo- rische gevelreclame voor onder meer 'kachels', 'fornuizen' en 'balons' op de voorgevel aan de Harmenkoks- laan geres- taureerd. De reclame verwees naar een smederij die hier tussen 1900 en 1910 gevestigd was. Bijzonder aan de restaura- tie is dat de reclame niet opnieuw geschilderd is, maar de contouren van de letters op duidelijke wijze opgewerkt zijn. Hierdoor wordt op subtiële manier aan- gegeven dat deze 'aan het licht gekomen' bedrijvigheid verleden tijd is. Het herstel van de tuinmuur aan de Oranje Plantage was het laatste onderdeel van de restau- ratie. De tuinmuur is wat verhoogd en van een mooie rollaag voorzien. Voor het vernieuwde tuinpoortje is er een pas- sende boog ingemetseld.

Pieter de Hooch, Een vrouw met een kind in een kelderkamer, ca. 1656-1660. (RMA SK-A-182)

Met de Le Comtecommissie was het bestuur onder de indruk van de zorg, aandacht en volharding die de eigenaren aan de dag gelegd hebben. Zij hebben dit herstelproject grotendeels zelf uitgevoerd. Historisch is de reclamebeschrijving aan de voorgevel het belangrijkste. Zij verhaalt de gebruiksgeschiedenis van het pand. De gerenoveerde tuinmuur zorgt voor completering van de woning als historisch hoekpand. Vermeldenswaard is dat enige jaren

geleden op de hoekwoning aan de andere zijde van de Harmenkokslaan, het Oost-einde, eveneens een historische reclameschildering is 'op-gehaald'. Ook deze reclameschildering was genomineerd voor de Le Comteprijs. Op deze wijze ontstaat een mooi beeld van de vroegtwintigste-eeuwse bedrijvigheid zo dicht bij het historisch centrum. Vanwege coronamaatregelen heeft de uitreiking van de prijs niet tijdens een bijeenkomst voor leden kunnen plaatsvin-

den, maar in de open lucht. In mei is op de Oranje Plantage, ter hoogte van de zijgevel van de woning de prijs, het welbekende blauwe bord, overhandigd. Het was de bedoeling van het bestuur de overige genomineerden later dat jaar feestelijk te huldigen tijdens een ledenbijeenkomst. Toen dat niet mogelijk bleek, zijn de bij de nominaties behorende oorkondes op andere wijze overhandigd.

LEZINGEN

In dit bijzondere coronajaar is het organiseren van lezingen voor de Lezingencommissie een ware uitdaging gebleken. In januari startte Delfia Batavorum nietsvermoedend met de eerste lezing *Pieter de Hooch unplugged*. De lezing sloot mooi aan op de tentoonstelling *Pieter de Hooch: uit de schaduw van Vermeer* die te zien was in Museum Prinsenhof. Daarnaast was de lezing een onderdeel van *Pieter de Hooch Unplugged* die Stichting Delft in-Ovatie organiseerde.

Pieter de Hooch staat bekend om zijn schilderijen van interieurs, huishoudens en binnenplaatsen. In zijn schilderijen wordt de kijker uitgenodigd om te delen in een intiem zicht op de stad. Door het gebruik van licht, zorgvuldige compositie en ondersteund door perspectief wordt het gevoel versterkt, opgenomen te zijn in deze omgeving.

Tijdens de zeer drukbezochte lezing waren de werken te zien vanuit een eenentwintigste-eeuws perspectief. Hoogle- raar Elmar Eisemann van de TU Delft lichtte de artistieke principes toe en liet zien hoe computertechnieken worden toegepast om meer inzicht te krijgen in de kunst van Pieter de Hooch. Maarten

Wijntjes besteedde aandacht aan de ingrediënten die Pieter de Hooch gebruikte om diepte in zijn schilderijen aan te brengen. Tijdens de lezing was een aantal door hem ontwikkelde synopters aanwezig waarmee de bezoekers met één oog beter diepte in schilderijen konden waarnemen. Bovendien werd geïllustreerd hoe moderne computertechniek kan bijdragen aan de analyse van kunstwerken en de vele mogelijkheden die Computer Graphics bieden in deze context.

Tijdens de lezing waren de in opdracht van Delft in-Ovatie gemaakte foto's van Astrid van den Berg te zien. Zij had zich laten inspireren door het werk van Pieter de Hooch, van portretten, stadsgezichten en interieurs van grachtenhuizen uit de zeventiende en achttiende eeuw, maar dan nu in de eenentwintigste eeuw.

Na deze lezing gingen de voorbereidingen voor de lezing *Hoeden, petten en dames-*

korsetten in maart van start. Afspraken met spreker Frank Bokern werden gemaakt, de locatie werd geregeld en de leden werden geïnformeerd – en toen gingen de eerste coronabeperkingen in. Er was goede hoop dat de lezing een paar weken later alsnog kon plaatsvinden of eventueel in aangepaste vorm kon doorgaan. Maar steeds als er nieuwe afspraken waren gemaakt kwamen er strengere en meer beperkende maatregelen. Uiteindelijk werd het duidelijk dat fysieke bijeenkomsten voorlopig geen optie waren.

Maar als het niet kan zoals het moet, dan moet het maar zoals het kan. De Lezingencommissie verdiepte zich in de nieuwe mogelijkheden van digitale bijeenkomsten. Zij vond ervaringsdeskundige Chris Vervoort in november bereid om online via ZOOM in het kader van 75 jaar bevrijding het bijzondere verhaal te vertellen over de Delftse *Verzetsheld Kees Chardon*. Met 53 aanmeldingen, goed voor zo'n 60 deelnemers, was er aardig wat belangstelling. Op de avond zelf werd er vanaf 45 'devices' ingelogd. Na een korte instructie over het gebruik van ZOOM nam Chris Vervoort de geïnteresseerden online mee in dit bijzondere verhaal. Peter Becker zorgde voor de technische ondersteuning en het begeleiden van de chat en de vragen.

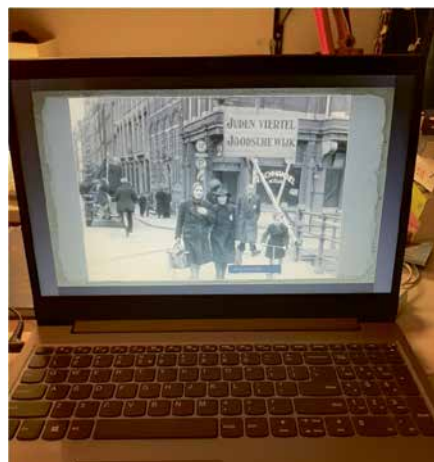
Bijzonder was dat de lezing werd gehouden vanuit het voormalig woonhuis van de familie Chardon, Spoorsingel 28. Vervoort, de huidige bewoner van dit pand, startte de lezing met een live bezichtiging van de plaquette van Kees Chardon die op de voorgevel van het woonhuis is aangebracht. Vervolgens hield hij aan de hand van twintig afbeeldingen een helder betoog over het leven van Kees Chardon,

student rechten aan de VU in Amsterdam. Kees hielp met gebruik van zijn uitgebreide netwerk Joodse vluchtelingen uit Amsterdam onderduiken. Het woonhuis Spoorsingel 28 stelde hij beschikbaar als doorgangshuis. Een en ander werd toegelicht met een aantal anekdotes. Een van de verhalen betrof de discussie tussen vader en zoon Chardon, waarbij de vader zijn zoon erop wees dat hij met zijn acties het gezin in groot gevaar bracht. Vervoort vroeg zich af wat wij in een vergelijkbare situatie heden ten dage zouden doen. Kees werd verraden en is via Scheveningen, Vught en later Westerbork uiteindelijk afgevoerd naar het concentratiekamp te Wöbbelin in Duitsland. Daar is hij op 16 april 1945, dus vlak voor de bevrijding, gestorven door uitputting, ondervoeding, ziekte en verwaarlozing. Pas in 1946 werd de familie op de hoogte gesteld.

EXCURSIES

Er waren zoveel plannen, deels al uitgewerkt, maar door corona viel alles stil en moest veel worden afgezegd of uitgesteld. Kort daarvoor hebben wij voor 23 deelnemers op 28 februari een excursie georganiseerd naar het Westlands Museum voor Streek- en Tuinbouwhistorie, sinds 1991 te Honselersdijk. Het museum behandelt de geschiedenis van het Westland en de voor de regio kenmerkende tuinbouw. In de voormalige hooiberg kregen wij een inleiding, met koffie en gebak, waarna wij de tentoonstelling bezochten.

In september vonden twee stadswandelingen langs Joods erfgoed in Delft plaats, waarbij de coronaregels nauwgezet

De eerste ZOOM-lezing in de geschiedenis van Delfia Batavorum, over de Delftse verzetsheld Kees Chardon. (FOTO ANK MOKVELD)

Stadswandeling langs Joods erfgoed, hier voor de synagoge aan de Koornmarkt. (FOTO FLEUR DEN HERDER)

gevolgd werden. Willem Jan Pijnacker Hordijk was onze bezielende gids. In totaal namen er 34 geïnteresseerden deel. Vermeldenswaardig is dat er zeven studenten bouwkunde meeliepen. De stadswandeling startte bij de synagoge en eindigde bij de Joodse begraafplaats aan de Geertruyt van Oostenstraat. Naar aanleiding van een opmerking over de juiste benaming op de gedenkplaque voor Kees Chardon is de naam in de digitale Canon van Delft gewijzigd in Wöbbelin. De plaque zelf kan niet worden 'bijgewerkt', want die is gemaakt van brons. Ook wordt nog uitgezocht wat het juiste aantal uit Delft afgevoerde Joden is.

De ontvangen bijdragen voor deze excursie zijn afgestaan aan de Stichting Herinneringsstenen Delft.

Het plan om een vlog te laten maken van de stadswandeling kon vanwege techni-

sche problemen niet worden uitgevoerd. De commissie nam afscheid van Annelies Mooij. De commissie is haar veel dank verschuldigd voor de door haar verleende vergadergastvrijheid en de door haar georganiseerde excursies. Als dank is haar een porseleinen (onder)bord overhandigd met gekalligrafeerde uitspraken in het Nederlands over 'samenwerken', het resultaat van een samenwerking tussen kunstenares Nicole van Schouwenburg en Royal Delft. Als nieuw commissielid werd Tineke Pronk verwelkomd. Met grote belangstelling ziet de commissie 2021 tegemoet: welke excursies kunnen er worden georganiseerd?

ACHTER DE GEVELS VAN DELFT

In dit bijzondere jaar is er bij de Werkgroep Achter de Gevels gewoon doorge-

werkt door de 24 leden, die bezig zijn met het onderzoek naar de geschiedenis van een huis. Het gezamenlijk werken in het Stadsarchief heeft wel deels stilgelegen, maar zodra het weer enigszins mogelijk was werden er afspraken in het archief gemaakt met maximaal zes onderzoekers per dagdeel.

De begeleiders Kees van der Wiel, Els Kemper en George Buzing waren het hele jaar digitaal bereikbaar en aan het werk. Onze webmaster Jenny Omvlee heeft daardoor toch nog zeventien nieuwe bewonersgeschiedenissen op de site kunnen zetten. Daarnaast zijn er 35 oudere bijdragen aangevuld en gedeeltelijk herzien. Twee daarvan zijn zo grondig vernieuwd dat ze opnieuw in het zonnetje zijn gezet. Er staan nu 202 huizen op de site www.achterdegevelsvandelft.nl.

Dit jaar verloor Achter de Gevels twee van haar enthousiaste auteurs. Piet van der Kruk, die negen huizen aan het Achterom heeft uitgezocht, overleed op 4 juni 2020. Met zijn onderzoek wilde Piet tegenwicht bieden aan de aandacht voor de grachtenpanden waar de rijke klasse woonde. Een half jaar later, op 4 december 2020, overleed Wim Boonenburg. Hij onderzocht de geschiedenis van twee panden die een belangrijke rol speelden in het leven van Mienette Storm-van der Chijs (1814-1895): Breestraat 1 en Verwersdijk 1. Hun enthousiasme en toewijding worden erg gemist.

De cursus die Kees van der Wiel ieder najaar aan nieuwe werkgroepleden geeft, kon dit jaar niet doorgaan. Ook het zomerbezoek aan een van onze huizen kon niet plaatsvinden. Wel was er het hele jaar door, om de twee weken, een verhaal over een van de panden op Stads-

Piet van der Kruk voor de gevel van zijn geboortehuis Achterom 135, 2019. (FOTO FRED LEEFLANG)

radio Delft te horen. De gesproken verhalen worden steeds op onze site gezet. Van dit jaar zijn daar alle 21 verhalen dus nog te beluisteren. De radioredactie werkt aan het voortzetten van de verhalen in 2021.

De Werkgroep Achter de Gevels heeft sinds april 2017 nog steeds dezelfde samenstelling en is dit jaar vijfmaal bijeengekomen. Daarnaast waren er bilaterale contacten en werd er via internet gecommuniceerd. Aan de orde kwamen onder andere het vervallen van de bijdrage voor deelnemers aan de werkgroep die lid zijn van Delfia Batavorum, aanvullende informatie op de website, gegevens voor de nieuwsbrief, informatie voor Stadsradio Delft en het blad *Delf*, externe contacten en het probleem van het beeldrecht, dat nog niet is opgelost.

COMMISSIE BEHOUD STADSSCHOON

Ook de activiteiten van de Commissie Behoud Stadsschoon (CBS) stonden verreweg het grootste deel van het verslagjaar onder invloed van de maatregelen in verband met het coronavirus. Toch hadden we als commissie dit jaar nog vijf gezamenlijke bijeenkomsten. Maar de meeste externe contacten, overleggen en inspraakmomenten werden noodgedwongen virtuele ontmoetingen. Gelukkig konden we zo wel van ons blijven laten horen in dit bijzondere jaar.

Een tweede reden om dit jaar voor CBS als bijzonder te betitelen is, dat CBS-leden Tammo Remmerswaal, Astrid Keers, Peter Jonquière en Daan de Quartel in de tweede helft van het jaar drie nieuwe leden welkom konden heten: Roelf Steenhuis, Marijke Corneth en Ineke Joustra. Niet alleen een zeer gewenste aanvulling in menskracht maar ook qua leeftijdsopbouw!

Om het noodzakelijke contact van CBS met het bestuur van de vereniging te waarborgen bleef voorzitter Peter Jonquière vanuit CBS waarnemend lid van het Delfia Batavorumbestuur.

- De bezinning op taak en werkwijze van CBS én de discussie over wat 'erfgoed' is en voor Delft en de Delftenaren betekent, kunnen we tegen de achtergrond van de in 2020 verschenen gemeentelijke *Erfgoednota 2020-2030: Erfgoed maakt Delft geliefd* komend jaar intensief ter hand nemen. Delfia Batavorum en CBS participeerden actief in het wordingsproces van deze nota, waarmee Delft (eindelijk) een zelfstandige Afdeling Erfgoed kreeg en de gemeenteraad in oktober

2020 ook duidelijke ambities en beleidsvoornemens op een breed terrein van erfgoedvaststelling. Voor CBS is daarvan vooral het voornemen om erfgoed een belangrijke en voorwaarden stellende rol te geven bij gebiedsontwikkelingen van belang. Ook het voornemen om de verduurzaming van monumenten te bevorderen en met professioneel advies vanuit de gemeente te ondersteunen is een ontwikkeling, die CBS op de voet wil volgen.

- Een belangrijk erfgoedproject dat de gemoederen van vele Delftenaren bleef

De eerste Delftse Erfgoednota zag in oktober 2020 het licht. Erfgoedbeleid is hiermee een zelfstandig beleidsterrein geworden.

Renovatie van het Prinsenhofcomplex, inclusief de groene Prinsentuin, blijft de gemoederen bezighouden.
(FOTO THIJS TUURENHOUT)

bezighouden was natuurlijk de renovatie van het Prinsenhofcomplex. De gemeente Delft stelde afgelopen jaar een aparte projectorganisatie aan die het ontwikkelingsproces van deze complexe opgave voortvarend ter hand nam. Daarbij komen vele aspecten aan de orde, zoals van historische, monumentale, (sociaal) culturele, organisatorische, technische, en uiteraard financiële aard. In maart stemde de raad in met een voorbereidingskrediet. De nagestreefde planning voorzag in de afronding van een programma van eisen en een ontwerpteam-

keuze in 2020, waarna aan een voorlopig ontwerp zou kunnen worden gewerkt in 2021 en aan een definitief ontwerp in 2022, resulterend in uitvoering en oplevering in de jaren 2023/2024. Na iedere fase kan de raad beoordelen of op- of afschalen nodig of gewenst zou zijn, mede op basis van de dan voorziene kosten. Het is jammer – vindt ook CBS – dat in tegenstelling tot de toekomstvisie zoals de (burger)werkgroep Prinsenhofgebied die in 2019 had ontwikkeld en die door de gemeenteraad en B en W werd omarmd, niet is gekozen voor ontwikkeling van het

hele gebied van het voormalige Agathaklooster maar uitsluitend voor dat deel van het complex dat bij het museum in gebruik is, met de tuin en het Agathaplein.

Vanuit de voormalige werkgroep hebben afgelopen jaar betrokken Delftenaren een adviesgroep Prinsenhofgebied gevormd, die het hele proces kritisch blijft volgen. Leden van die groep namen deel aan enkele projectonderdelen van de gemeente, waaronder het programma van eisen en keuze van het ontwerpteam. Bovendien maakt een CBS-lid deel uit van de door de gemeente gevormde raad van advies, die de gemeente gevraagd en ongevraagd adviseert over het project. De besluitvorming over het raadsvoorstel voor de voortgang, gepland voor januari 2021, is inmiddels – mede onder invloed van de heftige discussies over het op last van de provincie herstellen van een gepland, fors tekort op de gemeentebegroting – verschoven naar maart 2021. Voor het Prinsenhofproject eindigt 2020 dus helaas in de nodige onzekerheid.

- Het *Mobiliteitsplan 2040* is een ambitieuze nota om te komen tot een duurzaam mobiliteitssysteem voor de hele stad; het is in feite een eerste uitwerking van een van de bouwstenen van de *Omgevingsvisie*. Aan beide grote en ambitieuze projecten is door de gemeente veel energie besteed. CBS volgde de ontwikkelingen zo goed mogelijk. Voor het mobiliteitsplan ging het voor ons daarbij vooral over de gevolgen van de belangrijkste keuze: 'voetganger op één, daarna pas fiets, ov en auto', en de algehele reductie in de nagestreefde snelheden van gemotoriseerd verkeer – en

dat alles vooral in de historische binnenstad. De prioriteit voor de mens te voet in de binnenstad past uitstekend in het behoud van de kwaliteit van de historische bebouwing en van de inrichting van de openbare ruimte – allebei kerndoelstellingen van CBS. Met het project ‘parkeertransitie’ veroorzaakte het gemeentebestuur veel ophef, omdat het zuidwestelijk deel van de binnenstad werd aangewezen als ‘autoluw plus’ (lees: voetgangers) gebied met bijbehorende reductie in het aantal parkeerplaatsen op straat. CBS bepleitte bij de raad om in dat geval als belangrijkste middel om de omgevingskwaliteit te verhogen de Gasthuisplaats met voorrang parkeervrij te maken, zodat dit gebied eindelijk op gepaste wijze, inclusief ruimte voor groen en historie, zou kunnen worden herontwikkeld als integraal onderdeel van de bebouwingsstructuur van de binnenstad. Bij raadsnotie is immers ook om een integrale visie op dit deel van de binnenstad gevraagd.

- CBS volgt het werk van de Adviescommissie Omgevings Kwaliteit (AOK), waarvan welstandadvisering een essentiële taak is, op de voet. Als bouw- of ontwikkelingsplannen worden besproken waar cultuurhistorische en/of monumentale aspecten zijn betrokken, is CBS aanwezig. Wij werkten mee aan de opstelling van de evaluatienota van de zogenaamde kwaliteitsketen, waarin helaas ons belangrijkste pleidooi voor het meer betrekken van de geïnteresseerde (of belanghebbende) burger bij het werk van de AOK weer niet is gehonoreerd. Het gemeentebestuur volhardt in zijn afwijzing van dergelijke (burger)participatie, in veel andere

gemeenten wel vanzelfsprekend onderdeel van die ‘kwaliteitsketen’. CBS wil het daar het komend jaar niet bij laten zitten.

- Tegen het bouwplan voor Kruisstraat 71 (voormalige bibliotheek) is in 2020 door een flink aantal bezwaar makende omwonenden plus Delfia Batavorum beroep ingesteld bij de rechtbank. Het is in dit ‘coronajaar’ nog steeds niet tot een uitspraak gekomen. Met de bouw van dit omstreden bouwplan, waarvoor de omgevingsvergunning al is verleend, is dan ook geen begin gemaakt. Bezwaarmakers hopen op honorering van hun bezwaren, waaronder met name de te grote bouwhoogte, die immers ook niet past in het historische bouwblok, als deel van het beschermde stadsgezicht.

- Over twee ontwikkelingen waarmee CBS zich al langer bezighoudt kan geen serieuze voortgang gemeld worden. Dat betreft ten eerste het gebied rond de watertoren/Kalverbos, waar nu ook de herinrichting van het kruispunt Nieuwe Plantage bij is gekomen. En ten tweede de restauratie van de schuilkelder aan de Westvest 41-43, die toekomstig eigenaar Hendrick de Keyser zich voorneemt, maar waar pas wat van kan komen als de vereniging het eigendom verworven heeft. De raad stemde in verkooponderhandelingen uitsluitend met Hendrick de Keyser te voeren. CBS blijft ook hier op het vinkentouw zitten.

- Zoals al vele jaren het geval is, ging weer veel aandacht naar de inrichting, kwaliteit en beleving van de openbare ruimte. Allereerst natuurlijk in de binnenstad, maar ook in het aan de binnenstad

grenzende spoorzonegebied. Daar is ook in 2020 door de gemeente doorgewerkt aan bescheiden herstel van enkele ontwerp- en/of uitvoeringsfouten, in goede samenwerking met CBS. De verrommeling van het stadsbeeld en de aantasting van de kwaliteit van de ruimtelijke beleving blijven te bestrijden uitwassen: uitdijende terrassen, uitstallingen op stoepen, reclameborden, ontsierende luchtafvoerbijten, vuilcontainers, overal en nergens gestalde fietsen, nuttige maar vaak storende hoeveelheden fietsnietjes – zij zijn velen een doorn in het oog en passen ook niet in het beleid van het mobiliteitsplan waarbij de voetganger op één staat.

- Vanwege corona besloot de gemeente de mogelijkheden voor terrassen (en terrasboten) in de binnenstad tijdelijk aanzienlijk te verruimen. CBS liet weten daarvoor begrip te hebben, maar wel te verwachten dat na afloop van die periode het terrassen- en uitstallingsbeleid weer eens geheel herijkt zou moeten worden. Daar is het in 2020 helaas nog niet van kunnen komen. Het pleidooi van CBS voor een integrale visie op, en vervolgens gebiedsbeheer van, Delfts unieke historische binnenstad blijft tot nu toe onbeantwoord.

- De zoektocht van CBS naar een alternatieve locatie voor het historisch uurwerk afkomstig uit de toren van het stadhuis, leverde geen haalbaar resultaat op. CBS concludeert voorlopig dat de stadshuistoren de beste plek zou zijn, zeker omdat duidelijk werd dat er ook een (nog te restaureren) half-uurs-uurwerk is dat deel uitmaakt van de oorspronkelijke opstelling. Het

Rondleiding, vóór coronabeperkingen, in de tuin bij het Prinsenhof. (THIJS TUURENHOUT)

wachten is op de opstelling van de gemeente. Wat een fantastische en toeristisch aantrekkelijke historische attractie zou dat zijn!

- CBS kon haar mening geven over het sympathieke project CityBarge: een in

Delft ontwikkeld systeem voor vuil-ophaal via drijvende pontons en elektrisch aangedreven ophaalboten. CBS vond dat de vuilpontons qua beeld en uitstraling absoluut niet zouden passen in de grachten van de historische binnenstad.

- CBS volgde intensief nog de volgende projecten:

- de planvorming Kabeldistrict Schieoevers/Schiehallen;
- het planvormingskader voor de facilitaire uitbreiding naast de Nieuwe Kerk;
- de ombouw van het monument Mijnbouwstraat 120 (voormalig Mijnbouwkunde) voor een kantoor van Royal HaskoningDHV;
- de zekerstelling van de toekomst van de Botanische Tuin.

- CBS participeerde voorts in diverse (voortgaande) overleggen met:

- de gemeente over de gevolgen van de stopzetting van de grondwateronttrekking door DSM;
- Archeologie & Monumenten, DSM en de provincie Zuid-Holland over een interactief infobord over het kasteel Altena;
- stadsbouwmeester Tako Postma;
- de diverse bewonersbelangenverenigingen (Oude en Nieuwe Delft, Delft Noord, Zuidpoort en TU Noord) over ontwikkelingen van gezamenlijk belang.

Ten slotte:

- Een beter contact met de Stichting Centrum Management Delft (SCMD) blijft gewenst.
- Op 29 mei 2020 vond een overleg plaats met het Netwerk Strategische Monumentenzaken (NSM).
- Openbare discussiemomenten over de ruimtelijke ontwikkeling van Delft, zoals vaak in TOP plaatsvonden, werden in 2020 vanwege corona node gemist.

Historische Vereniging Delfia Batavorum

De Historische Vereniging Delfia Batavorum wil de belangstelling voor de geschiedenis van Delft vergroten en het Delftse culturele erfgoed beschermen. Ze organiseert een breed scala van activiteiten om die doelstellingen te bereiken.

PUBLICATIES

De vereniging brengt elke drie maanden het cultuurhistorisch magazine *Delft* uit en jaarlijks het *Historisch Jaarboek Delft* met vaste rubrieken en historische artikelen. Leden krijgen deze publicaties zonder extra kosten.

De vereniging onderhoudt een website **www.delfia-batavorum.nl**, waar onder meer oudere jaargangen van *Historisch Jaarboek Delft* kunnen worden geraadpleegd.

Ze publiceert de *Canon van Delft*, in het Nederlands en in het Engels, als boekje en online:

<https://www.entoen.nu/nl/zuid-holland/landing>. Wie lid wordt krijgt de *Canon van Delft* als welkomstgeschenk. Leden ontvangen ieder kwartaal een *nieuwsbrief*.

LOPENDE ACTIVITEITEN

Voor het *behoud en herstel van het erfgoed* in de Delftse leefomgeving waakt de Commissie Behoud Stadsschoon. Zij volgt de ruimtelijke ontwikkelingen in de stad op de voet.

Onderzoek naar de geschiedenis van Delftse panden en hun bewoners wordt begeleid door de Werkgroep Achter de Gevels van Delft. Ze publiceert de onderzoeksresultaten op haar website **www.achterdegevelsvandelft.nl**.

Lezingen over veelal specifieke Delftse thema's worden gemiddeld zes keer per jaar verzorgd door de Lezingencommissie.

Voor leden verzorgt de Excursiecommissie regelmatig *excursies* naar musea, bedrijven en steden die cultuurhistorisch interessant zijn.

PRIJZEN EN SUBSIDIES

De vereniging reikt jaarlijks de *Le Comteprijs* uit voor een verfraaiing van het Delftse stadsbeeld.

Ze kent de Delfia Batavorumprijs (de *J.W. Blokpenning*) toe aan een persoon of instelling die zich bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt voor het bevorderen van de kennis van de geschiedenis van Delft.

Ze kent jaarlijks de *Scholierenprijs* toe aan de leerlingen van het voortgezet onderwijs in Delft die voor hun eindexamen geschiedenis het hoogste cijfer hebben behaald.

Door middel van het *Delfia Batavorumfonds* subsidieert ze publicaties, onderzoeksactiviteiten en projecten die betrekking hebben op de geschiedenis of het erfgoed van Delft.

CONTACT EN LIDMAATSCHAP

Wie de publicaties van de vereniging wil ontvangen, aan haar activiteiten mee wil doen of haar doelstellingen wil ondersteunen kan zich aanmelden als lid via de website of bij het secretariaat **info@delfia-batavorum.nl**.

De contributie bedraagt m.i.v. 1-1-2022 € 38,- per jaar.

Wie meer van de vereniging wil weten of op de hoogte wil blijven van haar activiteiten kan de *website*

www.delfia-batavorum.nl bezoeken of gebruikmaken van *Facebook* **www.facebook.com/DelfiaBatavorum** of *Twitter* **https://twitter.com/delfiabatavorum**.

Het postadres van de vereniging is Delfia Batavorum, Oranje Plantage 39, 2611 TK Delft.

(FOTO
ANNE REITSMA)

Gezellig familie hotel met historische binnenplaats

Delft

CREATING HISTORY

Slijterij & Wijnhandel “De Wijnstok”

Fred. Hendrikstraat 34a, 2628 TC Delft

Webwinkel: www.de-wijnstok.nl

Historisch Jaarboek Delft 2021

- Het eeuwenoude boerenbedrijf aan de Rotterdamseweg
Aart Struijk
- De Delftse topografische afbeeldingen van Abraham Rademaker en Leon Schenk
Wim Weve
- Guillaume de Gendt (1768-1840)
Het roerige leven van een oorlogsprofiteur in de nadagen van Napoleon
Kees van der Wiel
- Johannes Hari schilderde een bijzonder 'babbelstuk' van familie De Gendt
Mark Broch
- Een geheimzinnige ziekte
Delft en de Spaanse griep
Hans Mous
- Het oorlogsverleden van AV'40
Sporten tijdens de Duitse bezetting
Trudy van der Wees
- Het oorlogsdagboek van Stans Smits
Nooit verstuurde brieven naar Kiel
Ingrid van der Vlis
- Kroniek over 2020
- Archeologische kroniek over 2020
- Nieuwe straatnamen in 2020
- Jaarverslag Historische Vereniging Delfia Batavorum over 2020

